DUPLEX

Oglinzi retrovizoare

Istorie, memorie și morală în România

Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi

www.polirom.ro

© 2002 by Editura Polirom

Iaºi, B-dul Copou nr. 4, P.O. BOX 266, 6600
Bucureºti, B-dul I.C. Brãtianu nr. 6, et. 7, P.O. BOX 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naþionale a României :

ZUB, ALEXANDRU

Oglinzi retrovizoare : istorie, memorie ºi moralã în România / Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi ; cuvînt înainte de Sorin Antohi – Iaºi : Polirom, 2002
216 p. ; 21 cm – (Duplex)
Index.

ISBN : 973-683-838-2

I. Antohi, Sorin

94(498)(047.53)

Printed in ROMANIA

ALEXANDRU ZUB
în dialog cu SORIN ANTOHI

Oglinzi retrovizoare

Istorie, memorie [i moral\ `n România

POLIROM
2002

ALEXANDRU ZUB (n. 1934) – cercetãtor ºtiinþific gr. I, director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iaºi, fost profesor la Universitatea „Al.I. Cuza” ºi membru corespondent al Academiei Române. Dintre volumele publicate, amintim: *Mihail Kogãlniceanu, biobibliografie*, Ed. Enciclopedicã Românã/Ed. Militarã, Bucureºti, 1971, *A.D. Xenopol, biobibliografie*, Ed. Enciclopedicã Românã/Ed. Militarã, Bucureºti, 1973, *Mihail Kogãlniceanu, istoric*, Junimea, Iaºi, 1974, *Vasile Pârvan. Efigia cãrturarului*, Junimea, Iaºi, 1974, *Vasile Pârvan, biobibliografie*, Ed. ªtiinþificã ºi Enciclopedicã/ Ed. Militarã, Bucureºti, 1975, *Junimea: implicaþii istoriografice*, Junimea, Iaºi, 1976, *M. Kogãlniceanu, un fondateur de la Roumanie moderne*, Ed. ªtiinþificã ºi Enciclopedicã, Bucureºti, 1978, *A scrie ºi a face istorie*, Junimea, Iaºi, 1981, *L’historiographie roumaine à l’âge de la synthèse : A.D. Xenopol*, Ed. ªtiinþificã ºi Enciclopedicã, Bucureºti, 1983, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, Sport-Turism, Bucureºti, 1983, *Biruit-au gîndul (note despre istorismul românesc)*, Junimea, Iaºi, 1983, *Mihail Kogãlniceanu*, Ed. ªtiinþificã ºi Enciclopedicã, Bucureºti, 1984, *Les dilemmes d’un historien : Vasile Pârvan*, Ed. ªtiinþificã ºi Enciclopedicã, Bucureºti, 1985, *De la istoria criticã la criticism*, Ed. Academiei RSR, Bucureºti, 1985 ; ediþia a II-a, Ed. Enciclopedicã, Bucureºti, 2000, *Istorie ºi istorici în România interbelicã*, Junimea, Iaºi, 1989, *Istorie ºi finalitate*, Ed. Academiei Române, Bucureºti, 1991, *În orizontul istoriei*, Institutul European, Iaºi, 1994, *La sfîrºit de ciclu,* Institutul European, Iaºi, 1994, *Eminescu : glose istorico-culturale*, Ed. Enciclopedicã „G. Asachi”, Chiºinãu, 1994, *Impactul reîntregirii*, Timpul, Iaºi, 1995, *Chemarea istoriei. Un an de rãspîntie în România postcomunistã*, Junimea, Iaºi, 1997, *Discurs istoric ºi tranziþie. În cãutarea unei paradigme*, Institutul European, Iaºi, 1998, *Reflections on the Impact of the French Revolution. 1789, de Tocqueville, and the Romanian Culture*, The Center for Romanian Studies, Iaºi-Oxford-Portland, 2000. Se adaugã numeroase culegeri de studii (unele în colaborare), ediþii îngrijite, serii coordonate etc.

SORIN ANTOHI (n. 1957) – profesor de istorie la Central European University, Budapesta. Dintre volumele publicate, amintim : *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, Editura ªtiinþificã, Bucureºti, 1991 ; *Civitas imaginalis. Istorie ºi utopie în cultura românã*, Litera, Bucureºti, 1994 ; ediþia a II-a, revãzutã, Polirom, Iaºi, 1999 ; *Exerciþiul distanþei. Discursuri, societãþi, metode*, Nemira, Bucureºti, 1997, 1998 ; *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmate et l’utopie*, L’Harmattan, Paris-Montréal, 1999 ; *Al treilea discurs. Culturã, ideologie ºi politicã în România*, dialog cu Adrian Marino, Polirom, Iaºi, 2001. A coordonat volumele : *Dialog ºi libertate. Eseuri în onoarea lui Mihai ªora*, Nemira, Bucureºti, 1997 (în colaborare cu Aurelian Crãiuþu) ; *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Central European University Press, Budapesta, 2000, 2001 (în colaborare cu Vladimir Tismãneanu) ; *Religion, Fiction, and History. Essays in Memory of Ioan Petru Culianu*, 2 vol., Nemira, Bucureºti, 2001. A colaborat la numeroase periodice ºi volume colective, în þarã ºi în strãinãtate. Împreunã cu Mona Antohi, a tradus în limba românã, din englezã ºi francezã, ºase volume.

Sumar

Cuvînt înainte

Am fost pasionat de lecturi istorice din copilãrie. „Istoric” este – mi s-a spus sau mi se pare cã-mi amintesc – primul meu rãspuns la clasica întrebare a adulþilor: „Ce vrei sã te faci cînd vei fi mare?”. Dar pasiuni la fel de intense mã atrãgeau spre alte domenii, iar ideea de a urma facultatea de profil, la momentul relevant combinatã cu cea de Filozofie, nu mi s-a pãrut serioasã: în anii 1970-1980, adolescentul ºi apoi tînãrul care eram înþelegea foarte bine cît de greu era sã te formezi pentru (ºi apoi sã practici) douã discipline atît de afectate de naþional-comunism.

Retrospectiv, ajutat de acumulãri ºi experienþã, precum ºi cu avantajul contingent al dovezilor furnizate de evoluþia istoriografiei româneºti pînã la zi (dacã lãsãm deoparte excepþiile – Lucian Boia în primul rînd –, din nefericire fãrã mare efect asupra întregului), înþeleg mai bine ºi aprob cu atît mai mult atitudinea „mea” de atunci. Interesul pentru culturã, idei, metode ºi teorii m-ar fi adus repede în conflict cu instanþele profesionale (fascinate de forme mai curînd brute de pozitivism ºi/sau protocronism) ºi politico-ideologice (nici mãcar marxiste, ca sã lase o cale spre diversele „noi istorii” occidentale). Pur ºi simplu, aºa cum nu am reuºit nici atunci cînd m-am îndreptat spre Englezã ºi Francezã pentru a mã adãposti în unghere mai „liberale” (am încercat aproape totul, de la semanticã logicã la semioticã), nu mã puteam resemna la subiectele prudente, tehnice ºi de abscons detaliu, excelente pentru a te proteja de cenzurã, a te menþine într-o oarecare pace cu alþii ºi, ceva mai greu (dacã nu te puteai minþi), cu tine. Era o chestiune de temperament, de personalitate, la care se adãuga istoria de familie ºi, cu fiecare zi, experienþa proprie – toate „sub vremi”. Aveam nevoie de discuþii libere, ambiþioase ca directeþe, anvergurã ºi adîncime, în rãspãr cu „idolii tribului”, inevitabil „delicate”, chiar periculoase.

Mi se pãrea, prin urmare, imposibil sã studiez istoria modernã a României, ca sã nu mai vorbesc despre istoria contemporanã. Cît priveºte filozofia, deºi la fel de timpuria mea dragoste pentru ºtiinþele exacte (în special pentru fizicã) era intensã, nu mã împãcam cu gîndul cã aº face filozofia ºtiinþei fãrã a mã lega de ideologie ºi politicã, în

orizontul a ceea ce Kuhn a numit „paradigmã”, Foucault – „episteme”, iar Bachelard – „tãieturã epistemologicã” (acum sînt mai atras de ideea lui Ioan Petru Culianu: „filtru hermeneutic”). Pe de altã parte, juxtapunerea istoriei ºi a filozofiei în cadrul aceleiaºi structuri de învãþãmînt superior rãmãsese pînã la capãt resimþitã ca un abuz ºi aplicatã la nivel strict administrativ. E suficient sã citim firava producþie româneascã de filozofie, teorie ºi metodologie a istoriei, dominatã de „contribuþii” semidocte ºi/sau delirante, pentru a vedea cã interacþiunea celor douã discipline nu producea mare lucru, cu excepþia adîncirii clivajului dintre ele: filozofii îi dispreþuiau pe istorici pentru imersiunea în factologie ºi incapacitatea de a se „ridica la concept”; istoricii îi dispreþuiau pe specialiºtii în „socialism ºtiinþific” (cîþiva ducînd limba de lemn pînã la „ontologie”, una dintre ciudatele marote ale „epocii de aur”) ºi îi expediau pe toþi ceilalþi ca pe tot atîþia vinovaþi de pãcatul suprem, „speculaþia”. România nu a dat un echivalent al lui Jerzy Topolski, istoricul polonez de la Poznan care a încercat (ºi, inevitabil, a eºuat – dar la ce altitudine!) în anii comunismului sã reconcilieze marxismul cu filozofia analiticã a istoriei, dupã ce lucrase cu excelente rezultate în domeniul istoriei economice ºi sociale. Într-o lucrare comparativã de istorie a istoriografiei post-comuniste (un efort colectiv internaþional pe care l-am iniþiat ºi îl coordonez), mã strãduiesc sã explic pe baza interpretãrii unui mare volum de date empirice raþiunile pentru care nu a existat un Topolski în þara lui Xenopol.

Totuºi, s-a întîmplat sã pot cunoaºte în succesiune rapidã, tocmai cînd aveam mai multã nevoie, la începutul anilor 1980, pe cîþiva dintre istoricii români consacraþi pe care-i admiram, în primul rînd pe Alexandru Zub ºi pe regretatul Alexandru Duþu.

Voi reveni, desigur, la Alexandru Zub, dar aº vrea sã evoc succint întîlnirea cu Alexandru Duþu, apoi pe aceea, asemãnãtoare dincolo de diferenþe, cu Paul Cornea. Alexandru Duþu, cãruia îi citisem toate cãrþile (am continuat sã-l citesc pînã astãzi), era în Iaºi pentru o conferinþã a Institutului de Istorie ºi Arheologie „A.D.Xenopol” (scindat dupã „revoluþie” în cele douã secþii componente), iar Alexandru Zub m-a prezentat. Nu era mare lucru de spus despre mine, dar Alexandru Duþu mi-a arãtat din capul locului o atenþie cãlduroasã – cunoscutã de toþi cei ce l-au întîlnit vreodatã –, punct de pornire al unei lungi relaþii amicale, prin care m-am apropiat apoi ºi de alþi cercetãtori de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, în special de Andrei Pippidi (acesta s-a alãturat spontan amicului sãu ªtefan S. Gorovei, un alt *gentleman scholar* de la

care am avut de învãþat, pentru a mã felicita dupã o comunicare plinã de *clins d'œil*; am rãmas prieteni de atunci) ºi de Elena Siupiur. Tot în acele luni i-am fost prezentat lui Paul Cornea, aflat în Iaºi pentru lansarea celebrului dicþionar al literaturii române pînã la 1900, *opus magnum* produs de colectivul institutului numit astãzi „Al. Philippide". Ca ºi Alexandru Duþu, care gãsise pe loc subiecte de interes comun cu un tînãr anonim (de la anglisticã la istoria mentalitãþilor, de la teologie la literatura comparatã), Paul Cornea m-a „preluat" cordial; apoi, într-o lungã plimbare de neuitat, s-a întreþinut cu mine despre teoria literaturii ºi despre magistrala sa carte dedicatã originilor romantismului românesc (pentru care îl aºez, în biblioteca mea idealã, alãturi de autori ca Pompiliu Eliade, D. Popovici ºi Paul Bénichou); fãrã sã uite sã se intereseze de preocupãrile mele într-un mod de-a dreptul pãrintesc, mergînd pînã la detalii foarte practice (dacã pãrinþii mã pot ajuta financiar, avînd în vedere cã din scris nu se poate trãi etc.).

Asemenea întîlniri fericite în spaþiul privat ºi microsocial fãceau suportabilã, iar uneori plãcutã ºi formativã viaþa celor care aveau „valenþele" (în sensul din chimie) ºi norocul fãrã de care raporturile umane substanþiale nu existã. Gabriel Liiceanu ºi H.-R. Patapievici ne-au oferit, fiecare în cîte o carte splendidã, douã scenarii aproape mitice, unul „castalian" (maestrul ºi discipolii), altul „lancasterian" (învãþarea în grupul de egali). În cãrþile mele de convorbiri cu Adrian Marino ºi, respectiv, Mihai ªora, ca ºi în scrieri memorialistice mai scurte, am reînviat ºi omagiat aceeaºi binecuvîntatã experienþã, cu note specifice de la caz la caz. Ce mi s-ar fi întîmplat fãrã ea, ce aº fi devenit dacã aº fi cunoscut doar libertatea interioarã, spaþiul strict privat (familia ºi un mic numãr de prieteni), solidaritãþile de subzistenþã (insule comunitare arhaice, relicte clanice) ºi stihia spaþiului public al ceauºismului? „Se sparie gîndul"…

De vreme ce evoc în carte începuturile relaþiei mele cu Alexandru Zub, nu e cazul sã reiau povestea aici. Dar meritã adãugate cîteva lucruri greu de menþionat într-o situaþie faþã-cãtre-faþã.

Luca Piþu, unul dintre oamenii care m-au marcat, dar cu care nu am reuºit sã pãstrez raporturi amicale (cititorii sãi cunosc versiunea datã de el rupturii noastre; mi-ar plãcea sã revin ºi eu cîndva asupra acelei complexe, poate imposibile relaþii), avea deja, cu peste douãzeci de ani în urmã, reputaþia unui judecãtor foarte aspru. Am fost surprins sã aflu cã avea o mare preþuire pentru Alexandru Zub ºi cã îl frecventa. Erau amîndoi bucovineni, fiecare în felul sãu, dar nici unul dintre ei (în orice

caz, nu putea fi vorba despre Luca Piþu, pe care-l cunoºteam!) nu pãrea sã-ºi organizeze existenþa potrivit „nostalgiei originilor” sau patriotismului local. Intrigat, atras de opera lui Alexandru Zub, am acceptat imediat ca Luca Piþu sã mã prezinte. O fãcuse, ºi avea s-o mai facã, pentru mulþi alþii, parcã spre a-i propune istoricului – pe care partidul-stat nu-l lãsa sã-ºi exercite vocaþia pedagogicã într-o universitate – eventuali elevi. Oricum, aºa a ieºit uneori…

„Grupul de la Iaºi”, în care mã ridicam pe atunci, avea un spirit critic radical ºi, între altele, împãrtãºea o pãrere foarte proastã despre istoriografia româneascã. Subscriam din toatã inima. Dar acel grup eterogen preþuia, dincolo de iconoclasme, nihilisme, cinisme, umor negru ºi parodie, relativism, o valoare certã: lucrul bine fãcut. În consecinþã, mulþi dintre membrii „grupului” – evoc asta în carte – s-au apropiat de Alexandru Zub ºi, prin el, au colaborat la multe iniþiative intelectuale ºi editoriale ale Institutului „A.D. Xenopol”: Luca Piþu (în maniera sa inimitabilã), Dan Petrescu, Liviu Antonesei, Andrei Corbea-Hoiºie (care avea ºi formaþie de istoric), Mihai Dinu Gheorghiu, Valeriu Gherghel (absolvent de Filozofie, deci ºi de Istorie), eu însumi (care aveam sã ajung sã lucrez la Institut în echipa lui Alexandru Zub, alãturi de ªtefan Lemny, în acelaºi birou cu un alt coleg de care m-am apropiat, Dumitru Ivãnescu, ºi sã mã „reprofilez” ca istoric). Pentru cei ce ºtiu despre ce oameni ºi autori vorbesc, e limpede cã personajul care-i putea mobiliza pe cei amintiþi, se adapta unor personalitãþi atît de diferite, discuta cu fiecare pe teme generale (culturale, politico-ideologice, civice) ºi tehnice (în mai multe discipline ºi specializãri), ba chiar îi alãtura ocazional unor istorici cu acte în regulã, nu era fitecine. Ca psiholog, partener de dialog ºi antreprenor intelectual, vreau sã zic. Lucrãrile savante ale lui Alexandru Zub documenteazã torenþial vocaþia sa profesionalã centralã: scrisul. Nu are sens s-o mai relev aici.

Relaþia mea cu Alexandru Zub nu a fost lipsitã de tensiuni, fiindcã rolurile de model-mentor-pedagog-protector-„ºef”-colaborator-confident-camarad-coleg-*advocatus diaboli*, topite relativ repede într-o prietenie strînsã, nu se pot asuma ºi accepta mereu la fel, sînt dinamice, trec prin faze critice. Un exemplu meritã reþinut: proaspãt profesor navetist – ca atîþia alþii din generaþia mea –, eram presat de Alexandru Zub sã predau un studiu, pe care-l promisesem înainte de absolvirea facultãþii ºi nu mã mai simþeam în stare sã-l duc la capãt; mi se pãrea cã soarta mea era pecetluitã ºi, deºi asta nu mã devastase psihologic pînã la depresie, mã fãcea sã nu mai vãd capãtul ordaliei, sã consider frivole ºi, la limitã,

impostoare-himerice proiectele mele academice. Într-o agitatã întîlnire din aproape legendarul sãu birou nãpãdit de cãrþi, Alexandru Zub m-a fãcut sã înþeleg, dupã ce m-a lãsat „sã mã rãcoresc”, cã *à quelque chose malheur est bon*, cã aveam ºansa de a-mi descoperi ºi pune la încercare vocaþia – dacã aveam una. Am plecat aproape imediat, trîntind uºa: aveam treabã, trebuia sã-mi onorez angajamentul.

Nu numai cã argumentaþia preopinentului era fãrã cusur, iar el însuºi o întrupa exemplar (aºa cum se va înþelege ºi din carte); nu numai cã mã gîndisem ºi eu în acelaºi sens, ajutat de o experienþã personalã incomparabil mai puþin chinuitã (dar *destul de* chinuitã), precum ºi de ce auzisem ºi vãzusem în familie. Dar Alexandru Zub *investise* enorm în mine: uºa lui îmi era deschisã (ca ºi, trebuie adãugat, oricui voia sã-l caute; ºi erau mulþi!), pentru tot felul de activitãþi, de la transmiterea unilateralã de conþinuturi de cunoaºtere la polemici academice ºi taclale, de la „psihoterapie” (cum s-a vãzut mai sus) la critica regimului; în fine, biblioteca lui fabuloasã devenise într-un fel ºi a mea, fiindcã eram un cititor asiduu, fãceam sugestii de noi achiziþii (am realizat tîrziu cã multe dintre acestea erau plãtite din modestele stipendii occidentale ale achizitorului), puneam umãrul la tot mai complicata lor dispunere pe rafturi ºi în dulapuri. Era deja enorm ca un om precum Alexandru Zub sã-mi fie accesibil practic non-stop; dar sã-mi mai ºi aducã sub ochi fotocopiile unor obscure articole ºi cãrþi, la comandã, bãtînd astfel izolaþionismul ceauºist…

*

Temele cãrþii de faþã au venit de la sine. Titlul, la fel. Oglinzile retrovizoare reprezintã o metaforã elementarã a studiilor istorice, care surprinde pluralitatea perspectivelor istoriografice, precum ºi funcþia lor comunã (evidentã, dar nu întotdeauna bine înþeleasã): orientarea în prezent, cu priviri spre trecut, fãrã a pierde din vedere viitorul. Asemenea volumelor mele precedente de *entretiens*, acesta este un eºantion reprezentativ dintr-o conversaþie care dureazã de douã decenii ºi mai bine. Ne puteam extinde: dupã ce am pus punct înregistrãrii, am mers (împreunã cu soþia mea, Mona Antohi, ºi fiul lui Alexandru Zub, Alex) la o berãrie din curtea Casei Pogor, unde am avut parte de un incredibil adaos *off the record* (în multe privinþe) la contribuþia principalului convorbitor, pentru care numai memoria noastrã stã martorã. Tehnic, e vorba aici despre transcrierea mai multor casete înregistrate în cîteva zile de august din 2001, la Iaºi, în biroul amintit. Am adãugat

un interviu din 1983, apãrut iniþial în revista *Orizont* (graþie Adrianei Babeþi, una dintre figurile „axei” care lega „Grupul de la Iaºi” de „Grupul Timiºoara-Arad”, un episod interesant al istoriei noastre culturale recente: spirite afine la capetele traseului unui „tren al foamei”!), precum ºi cîteva texte scurte ale lui Alexandru Zub, menite sã-i adînceascã ºi sã-i nuanþeze poziþia.

Mulþumesc Editurii Polirom: lui Silviu Lupescu, pentru iniþiativa de a face aceastã carte *acum* (eu aºteptam o aniversare, un pretext); echipei redacþionale, în primul rînd redactorului de carte, Lucian Teodorovici (cu care am mai colaborat), pentru profesionalism ºi pentru rãbdarea lor cu mine.

Sorin Antohi

Budapesta, 12 februarie 2002

O viață „sub vremi”

Începuturile unei relaþii, 17-18 • *copilãria în satul natal,* 18-19 • *Dunãrea în imaginarul social,* 19-20 • *din nou în sat*: *comunizarea,* 20-22 • *„popa cel mic”*, 22-24 • *plecarea la învãþãturã,* 24 • *ºcoala normalã,* 24-27 • *profesorii,* 27-29 • *pasiunile elevului Zub Alexandru,* 29-30 • *cãrþile ºi soarta lor,* 30-33 • *opþiunea pentru istorie,* 34-35 • *facultatea,* 35-38 • *serbarea de la Putna,* 38-40 • *cãrþile se risipesc,* 40-41 • *consecinþele unei serbãri,* 41 • *arestarea,* 41-45 • *substanþa serbãrii,* 45-47 • *ancheta ºi procesul,* 47-48• *închisorile comuniste: evocare ºi analizã,* 48-59 • *ieºirea,* 59 • *dificultãþi în „libertate”,* 59-61 • *un bibliograf cu orizont,* 61-63 • *debutul editorial,* 63 • *canoane concurente: naþionalism ºi naþional-comunism,* 64-66 • *un traseu dificil,* 66-67 • *„descoperirea Occidentului”,* 67-70 • *„comerþ exterior” : construcþia atelierului,* 70-72 • *„Grupul de la Iaºi” ºi „cafeaua la Zub”,* 72-75 • *„revoluþia”,* 75-76 • *oferte publice ºi proiecte proprii,* 76-78.

S.A. : Am început sã vorbim în urmã cu 20 de ani, în acelaºi birou, într-o vreme în care conversaþiile intelectuale libere erau foarte rare, ºi trebuie sã spun cã am fost prevenit de cei care m-au îndrumat prima oarã spre dumneavoastrã cã sînteþi un om retras, o persoanã puþin dispusã la discuþii îndelungate, un om ocupat ºi cu proiecte presante ; în consecinþã, am încercat dintotdeauna sã þin conversaþiile noastre la o duratã minimã. La început mi-a mers ; dupã aceea, treptat, am vãzut, pe de o parte, cã discuþiile se îndesesc, iar pe de altã parte, cã se lungesc foarte mult. Eu nu aveam ce sã regret – probabil, dumneavoastrã aveaþi. Am investit în conversaþiile acestea, pe parcursul a douã decenii, o mare energie intelectualã ºi afectivã, care a creat niºte punþi între noi ; aºa am ajuns sã înþeleg la un moment dat cã accesul spre dumneavoastrã era de fapt foarte uºor ºi cã trebuia doar încercat. Cã aceastã uºã deschisã în permanenþã era ºi simbolic deschisã ºi cã, în fond, orice om ar fi vrut sã treacã pragul – erau foarte mulþi care o fãceau – putea sã primeascã ceva : de la cãrþile împrumutate generos, pînã la discuþia generalã despre situaþia curentã, o discuþie întotdeauna francã ºi radicalã sub aspect politic, apoi îndrumãrile savante, care vin dinspre unul dintre rarii istorici ce nu s-au despãrþit de culturã.

Treptat, am început sã devin curios sã aflu mai multe despre dumneavoastrã, sã pot schiþa un portret al lui Alexandru Zub, altfel decît era el perceput în public, unde transpãrea doar, pentru a folosi formula care vã este dragã, „efigia cãrturarului”. Voiam sã vãd mai mult decît atît ºi mai mult chiar decît prezenþa publicã a cãrturarului care, în spaþiul deopotrivã semipublic ºi semiprivat al perioadei comuniste (era foarte greu sã distingi între aceste douã sfere), era omniprezent în medii socio-profesionale foarte diverse, pentru a încerca sã vorbeascã despre trecut, în mod evident însã cu trimitere la prezent ºi cu o speranþã clarã într-un viitor mai bun. Toate aceste lucruri mã intrigau într-un fel, întrucît nu erau frecvente printre istorici ; mã interesau ; mã simþeam ataºat de ele. La un moment dat, am dobîndit ºi eu dreptul la unele elemente de autobiografie ºi chiar la confesiuni. În 20 de ani, s-a conturat un portret pe care eu, acum, am ajuns sã îl cunosc în detaliu ºi pe care aº vrea sã-l comunicãm cumva ºi celor care, numai de la distanþã vãzîndu-vã, nu vã ºtiu la fel.

Aº începe cu perioada formativã. Asemenea multor intelectuali care s-au manifestat în cultura româneascã modernã, veniþi de la sat. Pe de altã parte, spre deosebire de majoritatea intelectualilor ridicaþi în perioada comunistã, aþi rãmas credincios acelui traseu care altãdatã unea lumea satului de oraº, în spiritul unui proiect general de societate. În mãsura în care viaþa nu v-a cruþat de tot felul de tribulaþii, aþi avut ocazia unei experienþe sociale – pot sã spun ºi caracterologice – complete. De-a lungul deceniilor în care aþi fost elev, student, cercetãtor, deþinut politic, zilier, bibliotecar, din nou cercetãtor, autor, director de institut, toate aceste lucruri s-au conturat ca destin. Însã, în toatã diversitatea, cred cã am putut sã vãd, însoþind ºi eu acest destin – într-un fel sau altul – vreme de 20 de ani, un program. Sã ne întoarcem puþin la perioada de copilãrie. În ce mediu v-aþi ridicat ? Cine era copilul Alexandru Zub ?

A.Z. : Mi-aº dori sã pot spune exact cum a fost, dar mi-e teamã cã lucrul acesta nu este posibil, nici în cazul meu, nici în altele. Totuºi, sã încerc o micã explorare, o anamnezã care sã permitã reconstituirea cît de vagã a acelui moment. Ai spus corect cã provin din mediul rural, dintr-un sat din nordul Moldovei, Maghera, comuna Vîrful Cîmpului, dintr-o familie de oameni simpli, chiar sãraci în

fond – mulþi copii ºi doar douã-trei hectare de pãmînt, deci o familie constrînsã a trãi din puþin ºi a cãuta cu disperare mijloace de a rãzbi în viaþã. De aceea, îmi amintesc cu multã strîngere de inimã de marile precaritãþi ale unei asemenea existenþe, în care tatãl meu, Constantin, se scula mereu din noapte. Îi aud parcã ºi acum paºii rãsunînd în odaia foarte strîmtã, unde dormeam de-a valma, îi auzeam umbletul care pregãtea drumurile spre Dorohoi, unde fãcea cãrãuºie pentru a aduna cît de cît bani sau rosturile cîmpului, mai tîrziu avînd ºi grija cooperativei sãteºti, una de tip haretian, de achiziþie, desfacere etc. Acei paºi spuneau ceva, erau paºi de noapte, zorii ne apucau aºa, ne trezeam preocupaþi, fiecare de treaba lui. Au fost ani în ºir cînd a trebuit ca eu ºi fraþii mei – la distanþe mici, cãci eram mulþi copii – sã ne purtãm sarcinile ; asta însemna sapa, secera ºi alte instrumente de lucru, la fel merindele, pentru a traversa o lungã þarinã ºi a regãsi mica noastrã fîºie de pãmînt, dobînditã la împroprietãrire. Ucenicia noastrã trebuia sã se facã într-o lume sãteascã, în care asemenea obligaþii ne reveneau în mod natural. Din cei zece copii (aº spune unsprezece, dar unul s-a stins la naº-tere), doar cîþiva au rãzbit la ºcoalã, de nivel mediu sau de nivel superior, ceilalþi au trebuit sã rãmînã, fie în mediul genetic, fie sã se mulþumeascã cu o calificare medie. Oricum, era o izbîndã, chiar ºi în situaþia asta, deoarece în condiþiile date era greu sã ajungi la o ºcoalã „mai departe”, fie ºi modestã, precum a mea, ªcoala Normalã din ªendriceni.

Era foarte greu ºi puþini din sat reuºeau atunci, imediat dupã al doilea rãzboi mondial, cînd Moldova era traversatã de o secetã cumplitã, iar rãzboiul lãsase urme grave. Încercarea de a ieºi din sãrãcie, din aceastã mizerie congenitalã, era uneori dramaticã. În ’46, îmi amintesc, un frate de-al meu, cu vreo ºase ani mai mare, a trebuit sã batã þara în lung ºi în lat ca sã gãseascã un loc de lucru pe Valea Dunãrii, undeva, într-o comunã, Salcia, ca sã munceascã, sã cîºtige cîþiva saci de grîu, pe care i-a ºi pierdut apoi pe drum la întoarcere, furaþi de cei ce cãutau sã profite de neajutoraþii acelui timp.

S.A. : Despre care comunã Salcia este vorba : Salcia „dumneavoastrã” ?

A.Z. : Nu, era o alta, tot a noastrã, cãci unde sunt ape existã ºi sãlcii, nume fatidic pesemne, tot pe Dunãre. Kogãlniceanu evoca la un moment dat, apãrînd interesul românesc în problema danubianã, un

distih popular: „Eu cu Dunãrea sînt una/ batem timpul ºi furtuna". Ne place sã vorbim mereu despre Carpaþi, ignorîndu-le propria ambiguitate, însã Dunãrea este un nerv esenþial, care a participat la etnogeneza româneascã ºi la toatã aventura trecerii noastre prin timp.

S.A.: Numai cã, la un moment dat, s-a fãcut o alegere simbolicã, în care Dunãrea nu a contat, întrucît avea ambiguitatea foarte simplã a celor douã maluri, dintre care numai unul este pe teritoriul naþional, iar celãlalt trimite cãtre lumea balcanicã ºi cãtre primejdia absolutã de a recunoaºte cã etnogeneza s-a produs ºi în Balcani.

A.Z.: Asta, de la un timp; pentru cã, de fapt, ºi celãlalt mal era implicat în etnogeneza noastrã ºi avea sã rãmînã populat de lume româneascã. Iorga spunea odatã cã românii sînt un neam înconjurat de români peste tot.

S.A.: Tocmai, dar e fascinant într-un fel sã vezi cã am redus malul drept din imaginarul social pentru a ne proteja, într-un mod dupã pãrerea mea stupid, ideea cã etnogeneza noastrã s-ar fi produs exclusiv în zona carpaticã, fiindcã asta avea mai bunã valoare în eterna noastrã disputã cu ungurii ºi oferea un plasament simbolic mai bun, într-o lume civilizatã.

A.Z.: Da, chestiunea meritã a fi discutatã, dar sã ne întoarcem la ce spuneam. În afarã de acest element al ruralitãþii de obîrºie, aº vrea sã observ un lucru: satul meu natal, Maghera, era unul de aluviuni transilvãneano-bucovinene. La începutul secolului al XIX-lea apare în catagrafiile locului ºi numele familiei mele. Mama avea, pe linie maternã, o ascendenþã maramureºeanã. Tata venea din Bucovina, de pe cealaltã parte a Siretului, apa lîngã care am crescut eu, în comuna Vîrful Cîmpului, aºezare larg întinsã pe o vale plinã de pãduri, în dauna cãrora s-a constituit de fapt satul, prin tãiere ºi practicarea unui drum spre Dorohoi, care sã înlocuiascã vechile poteci. Trebuie spus aºadar cã aceastã lume avea un aspect deosebit, dacã mi-am dat bine seama, cãci era destul de amestecatã ºi într-o relaþie competitivã cu vechea aºezare, una destul de veche, Dobronãuþii pomeniþi întîia oarã într-un document din 1392, zona avînd însã multe indicii de locuire strãveche, dupã cum s-a constatat deja prin sãpãturi arheologice; la cealaltã margine a comunei erau Ionãºenii, sat vechi ºi acela, cu un loc care se chema La Temelie, indicînd o

posibilã fortificaþie. Între amintitele aºezãri se întindea moºia pe care s-au stabilit, articulîndu-ºi rosturile în timp, niºte fugari ce au ajuns dupã aceea destul de respectabili, dacã nu ºi prosperi, oricum oameni activi, energici, care au reuºit sã aibã chiar o anumitã prevalenþã în raport cu vecinii. Aceasta a inculcat, se pare, o psihologie aparte omului de acolo, una care se regãseºte ºi la nivelul tradiþiilor folclorice, în obiceiuri, în micile evenimente care întreþin viaþa unei comunitãþi.

Imediat dupã rãzboi, situaþia a început sã se schimbe, se instituia un alt regim politic, activiºtii încercau sã acapareze satul, comuna, împrejurimile. Noul regim se instala rapid, fãrã menajamente, lucru evident ºi pentru mine, care eram un copil de 10-11 ani. Am asistat la acele evenimente, am vãzut ce s-a întîmplat la conacul boieresc din centrul satului, unde stãpânise un om de ispravã, colonelul Balaiº, ºi mai ales soþia lui, Maria, nãscutã Moruzi, o fiinþã admirabilã, care îºi fãcuse o practicã obiºnuitã din a vizita satul casã cu casã pentru a stabili personal unde era nevoie de asistenþã ºi a interveni ; o fãcea în mod curent. Ea a fost scoasã brusc din viaþa satului ºi surghiunitã la Cîmpulung-Muscel, conacul devastat, parcul din jur prefãcut în loc de petrecere ; au venit alþi stãpîni, care distribuiau altfel rolurile ºi resursele comunei…

S.A. : ªi care se recrutau din cu totul altã bazã socialã…

A.Z. : Bineînþeles, apãrea limpede pentru mulþi cã era vorba despre niºte marginali, cu tot felul de hibe, cu frustrãri pe care cãutau sã le compenseze. Nu e cazul sã intru în detalii, dar pentru mine acest lucru era evident, mai ales cã s-au fãcut atunci presiuni ºi asupra tatei ca sã adere la regimul care se instala. Tata era însã un om prudent ºi nu a intrat în joc, rãmînînd sã se ocupe de propriile lui interese, modest, într-o zonã a economicului, la cooperativa satului, pe care el a gestionat-o, ani ºi ani, cu beneficii minime, dar foarte necesare familiei. Adeziunea sa la Frontul Plugarilor era pur formalã.

Acesta era momentul. Aº adãuga însã, spre a sugera oarecum un element de contrapondere, cã, în acelaºi timp, un preot venit din Basarabia, cu o certã vocaþie de ctitor, Eugen Grigorescu, îºi dãdea osteneala sã mobilizeze lumea, pentru a nu dispera ºi a nu ieºi din limitele conduitei creºtine, din normele solidaritãþii, sã o îndrume chiar spre o micã ispravã localã, aceea a unei construcþii ecleziastice, pentru cã satul nu avea bisericã, ci dispunea numai de o capelã

în interiorul ºcolii, foarte modestã, ºcoala însãºi fiind una de tip haretian, bine îngrijitã, dar de proporþii reduse. Acolo, într-o salã de clasã, se desfãºurau slujbele de vineri seara, lungi ºi foarte obositoare pentru copilul care eram, apoi slujbele de duminicã ºi din alte sãrbãtori, somptuos desfãºurate ºi ele, chiar ºi în condiþiile precare de dupã rãzboi. Era, acel preot, un om plin de talent (cînta la vioarã, picta, rostea discursuri, nu numai omilii), om de mare dãruire, a creat o micã echipã artisticã în sat, unde începea sã se infiltreze cumva ºi discursul oficial, dar þinta lui, sînt convins, era de a oferi un sens comunitãþii, de a crea un minim suport pentru exerciþiul misiunii de preot. A înãlþat biserica, fãcînd turnee cu „echipa” ºi întinzînd peste tot mîna, pentru „dinarul vãduvei”, cum se spune.

S.A.: Asta, în timp ce societatea era deja angajatã în cu totul alt proiect.

A.Z.: Exact, societatea, dacã vorbim la nivel oficial. Comunitatea era însã împãrþitã, derutatã, pradã a demagogiei cîtorva inºi care aveau deja controlul esenþial; desigur, faptul cã a existat o anumitã contrapondere prin acþiunea eclezisticã mi se pare semnificativ. De altminteri, acel preot, care era ºi profesor de religie la ºcoalã, a avut ideea sã mã apropie cumva, îmbrãcîndu-mã cu hainã de ministrant – obicei care nu era de-al locului, îl adusese cu sine de nu ºtiu unde –, aºa încît eu devenisem pentru sãtenii mei „popa cel mic”, care ieºea din altar cu sfeºnicul duminica, la rugãciune, care spunea *Crezul* ºi *Tatãl nostru*, ajutînd la oficierea slujbei. A fost o experienþã ce m-a marcat, fireºte, nu atît ca propensiune misticã, ci mai ales în sensul înþelegerii ritualului care structureazã viaþa unei comunitãþi. Mi-a devenit clar ceva din dimensiunile intime ale acestui spectacol ce se repeta ciclic în comunã ºi la care eu cãutam sã devin parte. „Popa cel mic” era apelativul cu care am fost întîmpinat, cu simpatie, ani ºi ani, cînd mã întorceam în sat. A rãmas în memoria mea ca o experienþã utilã – ºi astãzi îmi sunã în urechi psalmii ºi pasaje din slujbele nesfîrºite, aºa mi se pãreau atunci, dar, oricum, productive în multe privinþe. Existã nu numai o simbolisticã, o terminologie, dar ºi ritmuri care se deprind.

S.A.: ªi o viziune despre lume, însuºitã într-un mod concret.

A.Z.: Da, pentru cã eu nu puteam gîndi cu adevãrat ce se întîmpla, însã lucrurile au pãtruns totuºi în mine, mi-au sugerat reveniri dupã

aceea, în sensul lecturilor ºi chiar într-o anumitã raportare personalã la dimensiunea religioasã a vieþii individuale ºi de comunitate.

S.A. : Nici nu este prea greu sã observãm cã a fost, pe de altã parte, iniþierea pentru un magisteriu, o iniþiere modestã, la nivelul unei vîrste mici, dar care izbutea sã inculce aceastã dimensiune a unei funcþii publice, a unui rost pe care cetãþeanul, fie el cît de mãrunt, trebuie sã îl aibã într-o organizare comunitarã ºi socialã. Aceasta cred cã v-a marcat – nu vreau sã suprainterpretãm, sã dãm o dimensiune simbolicã mai mare decît s-ar cuveni, dar cred cã existã o continuitate în viaþa dumneavoastrã, începînd cu ceea ce aþi învãþat în modul acesta deopotrivã ritual ºi utilitar, promovat de un preot extraordinar, totuºi rar ca tipologie, din pãcate, în ansamblul Bisericii ortodoxe.

A.Z. : Ai dreptate în privinþa aceasta ; ºi aº merge încã mai departe, aruncînd o punte între gestul preotului care m-a identificat din mulþime, cãutînd sã mã punã la lucru în sensul misiunii pe care o avea el, ºi spiritualitatea ruralã, mediul în care mã nãscusem ºi unde eram beneficiar al unei atare filosofii de viaþã, al unor asemenea ritualuri menite a organiza ºi disciplina viaþa. O existenþã cu rînduieli precise, cu angajamente, cu nevoia de a te afirma într-un cadru prescris, dar care era în acelaºi timp deschis iniþiativei, creaþiei, filosofia omului simplu întîlnindu-se acolo cu *philosophia perennis*, dacã pot sã-i spun aºa. Cum am mai arãtat, de lucrurile acestea aveam sã devin conºtient mult mai tîrziu.

S.A. : Nici nu se putea altfel, copilul nu trebuie sã aibã un meta-discurs, nici mãcar adultul care intrã în mod natural într-o rînduialã. El nu are nevoie de o metaconºtiinþã a funcþiilor pe care le îndeplineºte. Asta se dezvoltã cu timpul, pe mãsurã ce ia distanþã faþã de propriile acte ; pentru funcþionarea unei asemenea rînduieli, este necesar ca „distanþa de rol", cum spune Ralf Dahrendorf, sã fie cît mai micã, pentru cã tu trebuie sã *fii* rolul, nu sã-l *joci*. Nu îþi dezvolþi o intersubiectivitate care distanþeazã ºi uneori introduce o dimensiune chiar cinicã, de detaºare în raport cu aceste funcþiuni naturale, organice, într-o lume ce are nevoie de ele ca sã se structureze. Poþi avea o detaºare frumoasã, seninã, „îndrãgostitã", nu o detaºare rece. Poþi avea o distanþã, poþi avea chiar rezerve interne faþã de multe lucruri, dar existã o afecþiune, o generozitate, o dãruire care trebuie

sã subziste în asemenea roluri ; rolurile, o datã asumate, îºi pun pecetea lor, aduc constrîngerile lor, deoarece devii ºi tu conºtient cã ai un rol de jucat sau, mai curînd, o misiune de îndeplinit.

A.Z. : Da, cred cã aºa trebuie privite lucrurile. Existã o tiranie a rolului, a misiunii. Aº adãuga, cu privire la preotul despre care vorbeam, cã intervenþia lui a avut ºi un alt efect, acela de a-l convinge pe tata sã mã lase sã plec „mai departe”, iar asta dupã un lung an de discuþii. Aºa, de fapt, m-am desprins de trunchi – eram primul din casã care pleca – ºi, cu mine, un întreg „cîrd” de copii din sat cu vîrste între 10 ºi 12 ani. Exista o anume rezistenþã din partea tatei, care vedea familia realizatã prin muncã agricolã, în limitele date ºi cu elementele disponibile atunci. Mama era mai aventuroasã ºi dispunea de o mai bunã intuiþie a lucrurilor, încît i-a încurajat pe toþi sã-ºi ia zborul, sã încerce a-ºi asuma pe cont propriu un destin viitor.

S.A. : Atunci, mediul rural secreta în general douã modele, se articula în jurul a douã personalitãþi ce trebuiau formate în altã parte decît în sat : unul era învãþãtorul, celãlalt preotul. Era o alegere destul de simplã. Cum a fost ? V-au trimis la ºcoalã ca sã deveniþi din „popa cel mic” „popa cel mare” ? Cum de s-a ales traseul laic ? Eu cred cã, în fond, ambele magisterii erau bune, în lumea ruralã tradiþionalã româneascã nu opera distincþia laic-spiritual. Erau vãzute împreunã în cadrul ideal al satului, pe care, totuºi, nu îl idealizãm aici, ci încercãm sã îl reconstruim. Dar cum s-a fãcut alegerea atunci, de v-aþi dus la ºcoala normalã ?

A.Z. : Nu ºtiu precis dacã „popa cel mare” a dorit cumva sã îºi asigure un continuator acolo, poate cã da, poate cã nu. Sigur este cã, în momentul acela, s-a decis pentru ªcoala Normalã din ªendriceni, care era cea mai apropiatã ºi oferea anumite ºanse de bursã, de întreþinere pentru copiii sãraci ; este posibil sã fi intervenit ºi altceva, împrejurarea cã seminarul teologic de la Dorohoi nu mai funcþiona, sau nu mai era atît de sigur. Fapt este cã acea ºcoalã normalã purtînd numele lui Alexandru Vlahuþã, o creaþie de dupã primul rãzboi mondial, anume din 1919, era consideratã de familie ºansa cea mai bunã, cea mai realistã ; oricine putea strãbate, prin pãdure, pe jos spaþiul de 10-12 km relativ uºor… M-am trezit, împreunã cu cîþiva colegi de ºcoalã, încercîndu-mi ºansele la un concurs de admitere, desfãºurat

la amintita ºcoalã, cu tot felul de probe, dintre care una memorabilã de perspicacitate: trebuia sã reconstituim scrisul de-a-ndoaselea ºi sã spunem ce sens avea. Era, în fond, un test al profesorului de pedagogie-psihologie, Alexandru Ostafi, care ne-a surprins mult, cãci nimeni nu era pregãtit pentru aºa ceva. Am rãmas, oricum, cu amintirea unui profesor mãrunþel, vioi ºi agitat, care se urcase pe catedrã pentru a fi vãzut de toatã lumea ºi scria *à l'envers*. Iar noi trebuia sã fim destul de atenþi pentru a putea spune despre ce era vorba.

Atunci, în 1946, a început faza mea de normalist intern, interesantã, în mediul rural. ªcoala era una de tip rousseauist, lucrînd sub deviza: „Duceþi-i pe copii în naturã ºi faceþi-i oameni!". Eram chiar în naturã, atît de mult în naturã, încît trebuia sã ne asigurãm proviziile singuri, muncind pãmîntul, grãdina ºi fãcînd toate muncile necesare unei gospodãrii. De fapt, aceasta era ideea, ºcoala normalã trebuia sã dea nu numai oameni cu ºtiinþã de carte ºi deþinãtori de mape, ci, pur ºi simplu, absolvenþii ei trebuiau sã facã de toate, inclusiv sã cînte la vioarã sau la un alt instrument (fãrã verificarea urechii, nici nu se intra). Deci aptitudini multiple ºi o formaþie polivalentã, destul de judicios gînditã. Aºa era în toate ºcolile normale, iar rezultatele s-au vãdit remarcabile.

S.A.: Pãrinþii mei au fãcut ºcoala normalã la Bacãu. În oraºe exista exact aceeaºi concepþie pedagogicã. Inclusiv ideea aceasta de subzistenþã – erau ºi momente foarte grele, sãrãcia generalã din Moldova de dupã al doilea rãzboi mondial ducea la sacrificii colosale, la o absolutã frugalitate, la condiþii aproape spartane. Însã ideea subzistenþei, a autoadministrãrii, însemna o educaþie polivalentã pentru a face faþã, o datã repartizat la un post, tuturor sfidãrilor lumii rurale, începînd de la o dimensiune aproape spiritualã de îndrumare a satului, pînã la una juridicã, de mediere ºi judecare a pricinilor locale ºi apoi la, bineînþeles, pionierat în domeniul introducerii de noi tehnici ºi culturi agricole, în administrarea proprietãþilor ºi bugetului familial. Toate aceste lucruri erau foarte bine inculcate, pe vremea aceea, în ºcolile normale. Asta era tãria lor principalã, pentru cã învãþãtorul trebuia sã construiascã o întreagã lume, era un fel de Robinson trimis într-o lume puþin formatã, unde trebuia sã reproducã toate aceste elemente ale viziunii – una haretianã în esenþã – despre societatea româneascã.

A.Z. : Ai anticipat perfect ceea ce voiam sã spun, ºcoala de la ªendriceni þinea de un sistem educativ, avînd misiunea de a forma oameni cît mai împliniþi – la un nivel mediu, dar totuºi împliniþi. Sub tabloul lui Alexandru Vlahuþã, patronul ºcolii, era reprodusã o poezie a acestuia, *Sfînta muncã*, avînd un mesaj sapienþial, de cultivare a virtuþii pentru ea însãºi, fãrã gînd de rãsplatã. Ergopedagogia, în sensul folosit ºi de S. Mehedinþi, ca temei pentru „ºcoala muncii”, a stat în miezul formaþiei normaliene. Exista, desigur, ºi posibilitatea de a sparge limitele (unii au ºi fãcut-o, impunîndu-se pînã la urmã în literaturã, în istorie, în diverse arte). Mediul era propice pentru formarea unui anumit tip de om : omul trãitor în strînsã relaþie cu realitãþile din jur ºi trebuind sã participe programatic la gestionarea ºi îmbunãtãþirea mediului.

ªendriceniul oferea tocmai o asemenea perspectivã, iar în ce mã priveºte, am avut din plin parte de viaþa austerã, sãrãcãcioasã de acolo. Au fost ani întregi în care nu ajungeai sã te saturi vreodatã la masã, ani în care cantina suedezã încerca sã umple cît de cît aceastã carenþã alimentarã continuã, dar nu prea izbutea, din cauza unei gestiuni defectuoase.

S.A. : Pãrinþii mei îºi aminteau ºi de ajutoarele americane, care au jucat un rol decisiv la anumite momente în subzistenþã, pentru aportul de proteine vital necesar într-o lume atît de sãracã.

A.Z. : Da, este adevãrat, îmi aduc bine aminte de coada care se fãcea la cantina ºcolii, unde se servea într-o pauzã o canã cu lapte – un lapte albãstriu, diluat la maximum, dar oricum benefic – însoþit de o bucatã de turtã din mãlai copt în ºcoalã, ºi care era o minune pentru niºte copii flãmînzi, în plinã creºtere, cu mari trebuinþe nutritive. S-a pus, de altfel, pe seama inaniþiei moartea unui coleg în prima vacanþã.

S.A. : Toþi profesorii dumneavoastrã au fost educaþi înainte de rãzboi. Asta a fost o mare ºansã, dupã pãrerea mea, ºansa unui contact direct cu generaþia care se formase într-un mod natural pentru o viziune asupra lumii perioadei interbelice. Au fost epurãri, au dispãrut dintre profesori ? Era ºi un mediu de risc pentru aderenþa la dreapta ºi la extrema dreaptã. Cum s-a schimbat peisajul pedagogic la ªendriceni ?

A.Z.: Trebuie sã spun mai întîi cã ºcoala era construitã pe o vale de pîrîu minuscul, care se agita puþin doar cînd veneau ploi mai abundente: Buhaiul. Acolo, între dealuri, ºcoala asigura o deplinã izolare. Cel mai apropiat tîrg, la cîþiva kilometri, era Dorohoiul, cîndva oraº important – capitala Moldovei de Sus. De acolo trebuiau sã facã drumul la ªendriceni, la ºcoalã, profesorii. Aici nu locuiau decît directorul ºi un institutor care conducea ºcoala de aplicaþie. Restul veneau din Dorohoi cu o cursã, o maºinã bunã la toate, un vehicul arhaic care dãdea semne de bãtrîneþe, dupã mulþi ani de uzurã.

Unii profesori erau de eminentã condiþie. Scoºi din învãþãmînt, de undeva, erau trimiºi ca în surghiun la ªendriceni; bineînþeles cã nu locuiau acolo, dupã cum am spus. Erau profesori remarcabili, începînd cu directorul, Constantin Iancu, care se afla ºi la originea ºcolii; a murit tîrziu, profesor emerit, dar eu l-am prins numai în faza crepuscularã a carierei sale didactice; beneficia de o mare experienþã profesionalã; era un foarte bun director, care ºtia sã identifice colaboratori de valoare, sã încurajeze, sã instituie ºi sã menþinã ordinea într-un asemenea mediu. Un alt profesor, deja amintit, Alexandru Ostafi, fãcuse ºcoala normalã la Cernãuþi, dar era în fond un autodidact, cãci urmase ºcoala în condiþii precare, un autodidact de la care se puteau învãþa multe lucruri, deºi era nesistematic ºi total nepedagogic. Dar, cum se vede, ºi meseria aceasta se furã. Sînt lucruri aproape de neînþeles în aceastã relaþie dascãl--ucenic, sub raportul efectelor pe care le naºte. Nu dascãlii foarte metodici au produs lucruri importante, ci tocmai cîte unul nãuc, nebunatic, care te provoca, deschizînd paranteze largi ºi aprofundînd exemplar anumite subiecte, pentru ca, pînã la urmã, sã înþelegi în ansamblu ceva mai mult. Profesorul amintit fãcea o introducere în domeniul pedagogiei sau psihologiei, care dura cam douã treimi din timpul afectat materiei, iar materia însãºi o desfãºura, în mare grabã, pe niºte scheme, la tablã. Trebuia sã învãþãm schemele ºi sã le umplem cu ce era nevoie pentru a reproduce, de fapt, discursul pedagogic, psihologic ºi aºa mai departe. Însã introducerea fãcutã era de nivel universitar – cred cã nu exagerez – ºi a fost productivã pentru unii. Nu pentru toþi, desigur, întrucît nu era uºor de asimilat, plinã de paranteze ºi de „ueduri” care te fãceau sã-i urmãreºti anevoie raþionamentul sau cazuistica evocatã. ªi profesorul de matematicã,

Arcadie Luþã, excelent, ar fi putut deveni un universitar de primã mînã. Fãcea la un moment dat ºi un cerc de studiu, unde matematica tindea sã devinã o ºtiinþã veselã, paradoxalã, ludicã. Mai era un profesor de chimie, Mãzãreanu, care fãcea lecþii admirabile, însã a plecat curînd de acolo ºi i-am pierdut urma. La el, se învãþa aproape totul în orã ºi puteai oarecum sã-i prelungeºti mesajul prin efort propriu, atît era de clar, sugestiv ºi pertinent ceea ce fãcea. Profesorul Ioan Sîrcu, geograf, venise de la Iaºi într-un fel de exil la ªendriceni, unde a predat cîteva materii, la fel de competent, lãsînd o impresie inegalabilã, pentru a face apoi carierã la Universitatea „Al.I. Cuza”.

S.A.: Din ºcoala lui Simion Mehedinþi, nu? ªi Humboldt voia, ca geograf, sã discute într-un mod modest despre cosmos. Geografii noºtri interbelici erau poate cei mai apþi sã lege ºtiinþele sociale ºi umane de ºtiinþele naturale.

A.Z.: Oricum, mie mi-a fost ºi profesor de românã, ºi diriginte la un moment dat. Mi-amintesc cã eram în clasa a doua de gimnaziu (iar el abia sosise acolo, în vãgãunã) ºi, în ora de dirigenþie, ne-a dat sã comentãm expresia „sãrac în þarã bogatã”. Nu e nevoie sã mai spun de unde luase aceastã sintagmã, nici ce semnifica atunci demersul respectiv. Pãcat cã s-a stins prea curînd.

Dumitru Furtunã, un preot din Dorohoi, fost director de seminar, folclorist, redactor de publicaþii ºi autor de studii interesante, a venit ºi la ªendriceni ca sã suplineascã pe nu mai ºtiu cine. La una dintre orele de românã, el ne-a pus sã comentãm expresii care puteau fi înþelese numai de oameni maturi. „Dacã ai carte, ai parte”, de pildã. Oricum, erau provocãri interesante.

A mai fost un profesor, C. Mârþ, absolvent de filozofie care, la fel ca ºi alþii, a ajuns apoi la Iaºi – un dascãl apt sã provoace prin teme ingenioase, inedite. Ce sã spun, a fost o garniturã de profesori excelenþi, spun asta fãrã riscul de a exagera prea mult. Poate profesorul P. Scripcã îþi este cunoscut, cãci a ajuns la „Negruzzi”, el preda literatura românã la ªendriceni, poate ºi gramaticã, nu mai ºtiu. Fãcea lecþii interesante, era sobru ºi nu se aventura în nimic, rezuma destul de elocvent textele puse în circulaþie, nu numai din manual, ci ºi din puþinele texte de referinþã ale epocii. Sã nu uitãm, era la sfîrºitul anilor ’40, începutul anilor ’50. Reforma învãþãmîntului m-a prins la sfîrºitul gimnaziului ºi am parcurs nivelul superior al ºcolii medii în

plinã prefacere, una dramaticã. Iniþial, totul se schimba peste noapte, instrucþiunile pentru profesori veneau prin presa sãptãmînalã ºi se fãcea carte aºteptîndu-se programa care se constituia din mers. Totul era nesigur ºi totul se improviza cu teamã, cu precauþie, cu dorinþa de a preveni acuzaþiile de nonconformism etc. Nu o sã mã crezi, dar la un moment dat un profesor (nu îi spun numele) fãcea cu noi exerciþii de gramaticã româneascã pe „scurta biografie a tovarãºului Stalin". Era maximum de precauþie pe care cineva ºi-l putea lua, ca sã nu intre nicicum sub bãnuialã. A venit de la Sorbona, din Paris, cu o foarte bunã francezã, cu un orizont cultural bine conturat, pentru a exersa gramatica limbii de lemn…

Din fericire, nu aceasta era nota dominantã, ci nota datã de profesorii scrupuloºi, atenþi desigur la ce se cuvine Cezarului ºi ce se cuvine lui Dumnezeu, dar prin ei reuºeai sã conturezi relativ corect cele douã pãrþi oponente. Ar mai trebui sã pomenesc – ºi nu în ultimul rînd – pe un profesor de istorie, Laur Gîrbu, care a dispãrut în mod misterios dupã primul an, traversînd ºi o experienþã carceralã, nu ºtiu cît de lungã, sigur însã durã. Am mai avut la aceeaºi materie o profesoarã, Iulia Surmei, care fãcea ore cuminþi, însã ultimul profesor, ºi cel mai important, a fost Gheorghe Romândaºu, care venise tot din nordul Moldovei, din zona Botoºanilor, dintr-un sat, crescut deci cu mare greutate, format în condiþii dificile. Avusese ºi un mic stagiu de arhivã aici, la Iaºi – era vorba sã rãmînã la arhive sau chiar în învãþãmîntul superior (I. Hudiþã dorea sã ºi-l apropie). Era un om zdravãn, înalt de parcã nu se mai sfîrºea ºi de un mare prestigiu pedagogic. Impunea din primul moment, nu doar prin staturã, ci mai ales prin felul sãu de a fi, prin maniera de a cultiva distanþa faþã de cei din bancã ºi prin exigenþele lui, totdeauna bine articulate, fãrã exagerãri. Am învãþat multe de la acest om care ºtia sã ne solicite ºi memoria, ºi analiza, mai ales capacitatea de analizã. Faptele trebuiau bine fixate într-o schemã inteligibilã ºi demnã de naraþiune. Plãcîndu-le profesorul, cîþiva s-au orientat spre istorie.

S.A.: A fost ºi cazul dumneavoastrã?

A.Z.: A fost un factor decisiv, pentru cã eu am ezitat între multe discipline. Fac parte din specia (o cunoºti foarte bine) a premianþilor buni la toate, care fãceau ºi matematicã, ºi chimie, ºi biologie – eram ºeful unui cerc de biologie, apoi al unuia de chimie. Cu matematica

nu am ajuns la mari performanþe, dar profesorul respectiv, un inginer, Tarnavschi, „eºuat” la noi prin jocurile sorþii, ajunsese la un moment dat sã îmi cearã sã-i termin eu demonstraþiile, la tablã, lucru pe care îl fãceam cu relativã uºurinþã, deºi nu aveam o vocaþie aparte pentru domeniul acesta. Eram bun la toate, inclusiv la sport ºi la muzicã – participam la un cvartet de coarde cu un profesor (V. Dumbravã) ºi încã doi colegi, cîntam în orchestra ºcolii, eram în echipa de dansuri, acaparam terenul de fotbal, fãrã mare succes, dar cu multã sîrguinþã. La „desen” l-am avut cîþiva ani pe viitorul pictor C. Radinschi. Erau opþiuni multe, ispite ºi mai multe…

S.A.: Dar a fost ceva care v-a împins sã faceþi istorie. Dincolo de personalitatea profesorului, pentru cã erau mai mulþi charismatici sau interesanþi, provocatori. Ce v-a împins mai departe? Conta puþin copilãria dumneavoastrã, ideea de magisteriu, vã simþeaþi mai apropiat de aceasta fãcînd istorie?

A.Z.: Nu aº vrea sã definesc momentan o motivaþie, pentru cã nu e tocmai simplu. Niciodatã nu hotãrãºte un singur factor. Ceva însã poate sã fie mai relevant. Acum, dacã regîndesc fenomenul, înclin sã cred cã ezitam între filologie ºi istorie, în ultimã instanþã. Un timp am fost serios preocupat de chimie, de exemplu cînd profesorul Mãzãreanu a fãcut cerc ºi m-a investit cu o anumitã rãspundere. Învãþam chimie dupã un tratat, un manuscris, un fel de curs, ºi nu din manual. Tot aºa s-a întîmplat cu ºtiinþele naturii, unde nu mã limitam la ce dãdea manualul, ci am dispus de cãrþi mai bune, utilizate de profesori ºi cãutate prin bibliotecã (sau ce mai rãmãsese din bibliotecã – poate cã ar fi bine sã revenim la acest aspect). Cred cã, pînã la urmã, a decis un anumit fel de a înþelege lumea, care s-a instalat în mine, treptat, prin ofertele didactice, dar ºi prin lecturile mele (povestea lecturilor este interesantã pentru mine, dar nu o putem desfãºura aici). Lecturile m-au fãcut sã înþeleg cã istoria îþi oferã orizontul cel mai larg de integrare a aventurii omului în timp ºi în spaþiu, sugerîndu-þi cã este profitabil sã te apropii de un asemenea domeniu, sã te formezi în el ºi sã încerci a-l practica.

S.A.: Eu chiar voiam sã insist puþin asupra cãrþilor. Cum au apãrut cãrþile în viaþa dumneavoastrã? V-aþi nãscut într-o familie de þãrani, fãrã mijloace de a-ºi face o bibliotecã. Ce fel de cãrþi circulau? ªtim,

în general, ce fel de cãrþi ajungeau în lumea ruralã. Dar care a fost experienþa dumneavoastrã atunci, începînd din sat?

A.Z.: Una absolut decepþionantã. În casa mea natalã nu existau cãrþi, erau doar *Noul testament* ºi o *Biblie*, fãcutã ferfeniþã de cei ce o utilizau. Mai erau cãrþile de ºcoalã care supravieþuiau, cumva, însã foarte precar, transmise de la unul la altul, cu inevitabila uzurã. Se mai ºi înnoiau la rigoare. În general însã, nu erau la îndemînã cãrþi formative. Circulau prin sat cîteva, dar nu prea importante, mai ales romane… Un vãr de-al meu dupã mamã era cititor pasionat ºi a rãmas pînã la sfîrºitul vieþii un mare cititor, unul care a acumulat multã informaþie, cazuisticã, evenimente ºi aºa mai departe, dar asta nu a însemnat ceva pentru mine. Sigur, ºcoala avea o micã bibliotecã, însã, în plin rãzboi, preocupãrile pentru lecturã erau reduse. Nici dascãlii nu se mobilizau suficient. Am avut pentru scurt timp ºi un învãþãtor foarte bun, dar s-a întîmplat ca el sã trãiascã o dramã personalã, care îl fãcea aproape inapt sã mai presteze sarcinile de la catedrã. Aºadar, nimeni nu prea avea atunci disponibilitãþi pentru lecturã, în casa mea nu existau surse de acest fel. ªcoala Normalã avea însã o bibliotecã ºi, cîþiva ani, aceastã bibliotecã a funcþionat. Eu însumi am lucrat acolo împreunã cu cineva.

S.A.: V-am prins aici cu începuturile muncii de bibliotecã…

A.Z.: Da, însã numai începuturi, pentru cã la mijloc se situeazã un aspect absolut dramatic, cînd ºcoala a fost purgatã, la toate nivelurile, de tot ce era vechi; ºi nu numai de lucruri vechi, aproape de-a valma. Am trãit momentul cînd, la ªendriceni, biblioteca a fost distrusã în cea mai mare parte, sub conducerea unei funcþionare aduse de la Dorohoi, am impresia cã tocmai pentru aceastã misiune. Întîi s-au scos cãrþile potrivit indicaþiilor din programul oficial – existau acele *Publicaþii interzise*, apãrute în serie, cîteva fascicole, dupã aceea într-un volum masiv care cuprindea circa zece mii de titluri ce trebuiau scoase din rafturi. Bineînþeles cã un bibliotecar diletant nu stãtea sã facã vreo alegere: m-am trezit, într-o bunã zi, cu cãrþile arzînd, adunate în curtea ºcolii, ca într-un autodafeu medieval, cu tineri dãnþuind în jurul focului. Pentru mine, în afarã de spectacolul oribil, terifiant la care asistam, momentul acela a avut ºi o altã consecinþã, pentru cã de acolo, de la marginile movilei de

cãrþi în plinã ardere, am sustras niºte volume. Tragicii greci aºa i-am adjudecat ºi pus în lada mea, ºi încã o sumã de cãrþi recuperate din podul ºcolii, care mi-au fost utile dupã aceea.

Desigur, ºcoala nu mai fãcea trimitere la tragicii greci; nici la autorii români de importanþã nu se mai fãcea apel în acei ani, dupã reforma învãþãmîntului. Selecþia era atît de riguroasã, atît de temãtoare ºi precautã, încît te alegeai cu te miri ce ºi mai nimic. Trebuia sã contezi pe indiscreþiile unui profesor, pe bunãvoinþa unui coleg care dãduse peste o carte ºi o trecea din mînã în mînã, cu un profit greu de imaginat astãzi, pentru cã erau lucruri interzise ºi, de aceea, aveau ºi un impact mai puternic asupra noastrã. Profesorul de pedagogie, evocat mai înainte, era ºi el un febril cititor. Nu avea o mare bibliotecã personalã, dar totuºi… mi-a împrumutat *Faust* la un moment dat. Tot el mi-a produs ºi bucuria de a a-l auzi fredonînd (nu avea voce, nu era un cîntãreþ) „Prologul” din amintita operã goetheanã: „Iar îmi veniþi, figuri ºovãitoare,/ Ce-odinioarã tulburi mi-apãreaþi/ Sã vã opresc, sã-ncerc acum iarã”… Nu intereseazã continuarea, era traducerea lui Gorun, dacã nu mã înºel. Profesorul ºi-a dat seama cã aveam un interes special pentru anumite lecturi, a vãzut ce citesc eu ºi, de aceea, ºi-a permis, nu fãrã un anume risc, sã vinã cu acel *Faust*, din care am excerptat copios, aºa cum fãceam ºi cu alte lecturi. Numai cã ele erau aleatorii, erau achiziþii ocazionale. Nu m-am ruºinat, urcînd o datã în podul ºcolii pentru un alt scop, sã iau din cãrþile dosite acolo ceva ºi pentru mine, aºa încît am terminat ºcoala cu o micã bibliotecã personalã.

S.A.: Tot ceea ce noua culturã refuza, dumneavoastrã recuperaþi.

A.Z.: Exact, din ce scãpase acelui dezastru cultural, care a însemnat distrugerea de biblioteci, dar ºi vieþi irosite, profesori deturnaþi de la rolul lor ºi puºi în situaþia de a comenta „scurta biografie” a lui Stalin, în loc de Eminescu sau alþi scriitori cu adevãrat importanþi în cultura românã.

Aºa încît, dacã ne întoarcem la bibliotecã, îºi au ºi cãrþile soarta lor, cum se spune. Am asistat ºi la distrugerea de biblioteci personale. Un coleg mai în vîrstã, care avea misiunea sã asigure aceastã operaþie, spunea doar cã i s-a cerut sã facã epuraþia ºi cã i se dãdea o anumitã sumã de bani pentru aceasta, spre a scoate de fapt cãrþile din circuit. Asta cerea ºi legea, dar bibliotecara amintitã mai înainte

nu s-a mulþumit cu atît, ea a încãrcat o parte din cãrþi în furgoane, pentru topire, ºi a ars o altã parte. Ce a rãmas pentru elevi era puþin, iar din acel puþin am încercat eu însumi sã trag un anume profit, fie lucrînd direct în bibliotecã, fie împrumutînd pentru orele libere ce se mai putea oferi. Oricum, a fost un timp folosit intensiv, nu numai de mine, aceasta era regula acolo. Te sculai o datã cu zorile ºi urmai un program riguros, care se desfãºura dupã o schemã inflexibilã. Am ajuns la un moment dat sã citesc pînã spre zori, cu o lampã, deoarece uzina ºcolii îºi înceta activitatea la zece. Dupã acea orã, mã retrãgeam cu un felinar sau cu o lampã fumegîndã ºi citeam, conspectînd, adesea pînã se iveau zorile. Iar acest lucru se întîmpla nu pentru a împlini obligaþii de lecturã, ci mai cu seamã pentru ceea ce voiam sã fac mai departe. Nu am sperat atunci sã-mi continuu studiile, ci numai sã exercit cît mai bine meseria de învãþãtor, ceea ce presupunea sã te ocupi de toate aspectele, inclusiv de artã. La sfîrºitul ºcolii, eram deþinãtorul unui numãr considerabil de caiete de muzicã, pe care le-am ºi legat, în felul meu. Se aflau acolo peste cinci sute de melodii, pentru voci, dar ºi pentru instrumente – toate copiate cu mîna mea. Profesorul de muzicã nu avea, presupun, o asemenea „colecþie”, asemenea resurse.

S.A.: Deci vã pregãteaþi o infrastructurã pentru întoarcerea în sat.

A.Z.: Da, acesta era mobilul. Mai mult, în ultimii ani de ºcoalã pregãteam eu însumi un cor în comuna mea, cor pe patru voci, cu care am fãcut turnee în jur, lucru ce m-a pus în situaþia de a verifica în practicã ceea ce învãþasem ca „normalist”.

S.A.: Era experienþa unui om cu multiple talente, înclinaþii, preocupãri – ºi le mobiliza pe toate într-un scop practic. În afarã deci de pasiunea purã, de setea de cunoaºtere, se gãsea acolo ºi un proiect practic: sã construieºti, sã reproduci o lume, nu-i aºa?

A.Z.: Eu cred cã era o înzestrare normalã, în cazul meu, dupã cum normalã era ºi asumarea proiectului. Mã distingeau de alþii, poate, un plus de voinþã ºi mai multã îndãrãtnicie în proiect, ceea ce m-a fãcut sã împing lucrurile mai departe ºi, în fine, sã urmãresc o anumitã linie în viaþa mea, un anumit fel de a mã raporta la mediu, o tentativã de a-l modela ºi de a pune la lucru un proiect pedagogic, chiar dacã transpus într-un alt registru ºi cu alte instrumente. De

fapt, proiectul este acelaºi din capul locului. Eu luam totul în serios, ceea ce vine, presupun, din originea mea sãteascã, din filozofia omului cu mijloace restrînse, care trebuie deci sã le chiverniseascã optim, sã producã maximum din ele. Or, eu am trãit întotdeauna în lipsuri, am ºtiut ce se poate ºi ce nu, am ºtiut cã trebuie sã rãzbesc prin mijloace proprii ºi cã e nevoie sã-mi mobilizez toate resursele pe aceastã linie. În fine, iese ceva ºi din instrumentalizarea voinþei.

S.A.: A apãrut la un moment dat, pe acest fundal al unui scop destul de clar – pentru care, de altfel, aþi ajuns la ªendriceni –, dorinþa de a merge ºi de a face studii superioare; la un moment dat, aþi optat pentru istorie. Cum a arãtat totul cînd aþi ajuns la Iaºi?

A.Z.: ªi aici destinul a jucat un rol important. Eu venisem la Iaºi pentru a participa la un concurs de admitere – ezitam între Istorie ºi Filologie. S-a întîmplat sã aparã atunci o dispoziþie care îi scutea de examen pe cei ce aveau o diplomã de merit; în felul acesta, eu puteam intra oriunde, fãrã sã particip la competiþie. Atunci l-am întîlnit pe fostul meu profesor, Ioan Sîrcu, care ajunsese dascãl aici, la Universitatea din Iaºi (revenise de fapt la Geografie). M-a întîlnit pe salã, m-a întrebat ce vreau sã fac ºi s-a mirat tare cã mã îndrept spre istorie. Istoria era un cîmp imposibil pentru el, judecata lui maturã considera istoria deja falsificatã. O disciplinã pe care nu mai puteai sã o practici onest nu merita investiþia unui om. Mi-a spus cã aº fi în mãsurã sã fac faþã oricãrui alt domeniu ºi m-a îndreptat spre medicinã. I-am rãspuns cã domeniul nu mã încîntã deloc, asociam imediat medicina cu bisturiul – eram probabil victima prejudecãþilor curente sau poate, mai curînd, cãutam un subterfugiu. Alternativa propusã de mentorul meu era chimia; m-a ºi înscris la facultatea respectivã, dupã ce mi-a luat autoritar actele: „Mã, flãcãule, o sã mîngîi retorta, dacã nu-þi place bisturiul!”. Am stat la Chimie vreo douã sãptãmîni, trei, pînã ce profesorul Radu Cernãtescu a epuizat istoria domeniului ºi chestiunile introductive ce puteau sã mã mai intereseze, dupã care am simþit cã mã uit prea des pe fereastrã, în timp ce profesorii îºi dãdeau osteneala sã facã prelegerile cuvenite Aºa cã, într-o bunã zi, m-am decis sã revin la matcã. Cum nu aveam de dat examen, iar trecerea mea era doar o chestiune pur administrativã, pur scripturalã, am fãcut-o rapid, spre marea deziluzie a profesorului, care nu mi-a iertat dezertarea, cred, multã vreme, cel

puþin pînã în momentul cînd a vãzut cã istoria mea nu e chiar neproductivã. ªi-a dat seama de asta numai dupã ce, din cauza istoriei (ºi nu numai) am fost arestat ºi am fãcut cîþiva ani de închisoare; dupã ce am ieºit de acolo, profesorul a þinut sã-mi spunã: „Þi-am dus grija!”. A fost singurul comentariu fãcut, cu mare discreþie, dupã ani ºi ani. Mã iertase ºi a luat parte, în felul sãu, la aceastã „istorie” a mea, iar tot ce a urmat a fost un fel de a comunica de la distanþã cu acest dascãl eminent, care m-a stimulat în chip deosebit.

S.A.: ªi la facultate, cum arãta peisajul?

A.Z.: În 1953, cînd am început aceastã etapã formativã, curînd dupã moartea lui Stalin, în România se întrezãrea o micã relaxare sub raport ideologic ºi politic. Totuºi, þara era încã în faza stalinistã, durã, care s-a menþinut mult timp dupã aceea. Unii profesori nu se limitau însã la tipicul impus. Era o facultate (Istorie-Filologie) în care profesorii vechi cam dispãruserã. Unii fuseserã eliminaþi în anii dramatici, ’48-’50, ºi înlocuiþi cu profesori de liceu, care îºi dãdeau osteneala sã facã ceva, cît de cît.

S.A.: Care nu ajunseserã profesori de liceu, în condiþiile normale, fãrã o pricinã corectã. Adicã ei asta ar fi putut sã fie, de fapt: profesori de liceu – ºi s-au trezit distribuiþi într-un rol care-i depãºea. Aceasta s-a întîmplat cu mulþi, unii s-au adaptat însã.

A.Z.: Unii au reuºit sã facã faþã onorabil. Aveau niºte date care le puteau justifica aspiraþia la mai mult, în sensul cã fãcuserã cercetãri, conduseserã reviste istorice locale, scriseserã monografii, studii etc. Exista deci o anumitã motivaþie profesionalã, dar învãþãmîntul ca atare, învãþãmîntul istoric, nu mai era ce fusese pe vremea lui Minea, Tafrali, Oþetea, Brãtianu, în perioada interbelicã de maximã dezvoltare, cînd ºcoala ieºeanã avea o anumitã þinutã ºi un prestigiu indiscutabil în cadrul istoriografiei. Or, acum, fiecare fãcea ce putea pentru a salva aparenþele, cu precauþie totuºi, fiindcã destalinizarea scontatã nu s-a produs, relaxarea nu era suficientã, fiind contracaratã mereu prin mãsuri preventive, menite a pãstra echilibrul ºi a menþine controlul asupra unui domeniu important pentru discursul legitimant al puterii.

S.A.: Ce supravieþuia din spiritul interbelic, de la cine aþi învãþat cel mai mult?

A.Z.: E greu sã spun acum, fãrã sã introduc o notã excesivã de subiectivism; ºi nu aº vrea sã fac aici o ierarhizare. Sigur, am sã spun, în primul rînd, cã de la fiecare se putea învãþa ceva, dacã erai receptiv ºi dacã ºtiai sã disociezi între ceea ce era o concesie fãcutã momentului (adesea vizibilã, ca o lipiturã) ºi ceea ce era efort personal de a servi domeniul. Or, acest „ceva” era important, fiindcã înlesnea oferte, sugestii de lecturã, idei ºi de la oameni care erau bine înregimentaþi în discursul oficial. Din cînd în cînd, ei simþeau totuºi nevoia sã schimbe, sã relativizeze puþin acest discurs, poate ºi din dorinþa de a da o notã personalã, de a echilibra balanþa în mediul studenþesc, vizavi de alþi profesori care ºtiau sã facã asta mai bine. Pe mine m-a impresionat cel mai mult profesorul Dumitru Berlescu, care preda istoria modernã generalã. Trebuie sã spun cã am început cu multã arheologie, istorie anticã, domeniu acoperit de profesorul Mircea Petrescu-Dîmboviþa, asistat de Dinu Marin. Era un curs foarte tehnic ºi nu tocmai lesne de urmãrit. Concesiile nu puteau lipsi, mai cu seamã în legãturã cu problematica slavilor ºi cu rolul ce i se atribuia arheologiei în discursul istoric. M-am ocupat destul de serios de Evul Mediu, la profesorul Constantin Cihodaru, care era complinit de lectorul Vasile Neamþu, un specialist foarte respectabil, de la care puteai sã înveþi multe lucruri.

Evident, toate acestea se fãceau într-un cadru dat, cu limite inevitabile, totuºi se putea face o lecturã suplimentarã, dacã beneficiai de recomandãrile unui profesor pentru fondurile speciale de la Biblioteca Centralã Universitarã sau pentru alte fonduri. Eu am fãcut aceasta, chiar de la început, devenind un fervent al fondurilor documentare. De la un timp, nici nu mi se mai cerea acel aviz, carte cu carte. Directorul, Grigore Botez, a simþit cã e acolo cineva care doreºte mai mult decît a satisface nevoile unui referat, ºi mi-a permis sã citesc, sã aflu ceea ce nu se putea spune la cursuri. Mi-am asigurat astfel o anumitã informaþie, care depãºea considerabil materia ce se preda în mod obiºnuit. Am ºi acum o serie de carnete cu note ºi înþeleg destul de exact în ce orizont se înscria aceastã fazã formativã.

S.A.: Un singur lucru aº vrea sã vã spun aici. Cred cã orizontul dumneavoastrã de lecturi, atîta cît l-am vãzut eu din cãrþile pe care le-aþi scris ºi din interminabilele noastre conversaþii, a rãmas un orizont

enciclopedic. Asta m-a frapat ºi m-a apropiat prima datã foarte mult de dumneavoastrã: faptul cã aþi pãstrat aceastã curiozitate, care includea literatura (o direcþie constantã în lecturile dumneavoastrã), muzica, artele, ideile ºi formele culturale în general. Cum au putut supravieþui toate constrîngerii de a vã profesionaliza? Aþi trãit o dilemã, o sfîºiere? Era greu sã menþii orizontul de lecturi sau fervoarea dumneavoastrã de cititor enciclopedic ºi nesãþios a contrabalansat presiunea venitã din partea profesiei? Profesia se despãrþea tot mai vizibil de culturã, în momentul cînd vã formaþi dumneavoastrã, în sensul cã deja canonul istoriografic implica foarte mult detaliul, disciplina ancilarã, o tehnologie a cercetãrii ºi o epistemologie a scrisului istoric tot mai îndepãrtate de orizontul dumneavoastrã. Din acest punct de vedere, eraþi, cred, un student oarecum atipic.

A.Z.: Da, se pare cã nu eram tocmai tipic, dar nu eram nici singurul, exista un grup de colegi care aveau aceastã deschidere. L-aº aminti pe Mihai Brudiu, care s-a specializat în arheologie. ªi el era interesat de filosofie, de arte, de miºcarea ideilor. Mai erau cîþiva din aceastã categorie, fãrã sã existe însã un nucleu în care sã se facã relativ constant schimb de idei, analize, discuþii. Mai degrabã, era un fel de înþelegere tacitã între oamenii cu orizont mai larg sau cu nevoi de extindere a orizontului, care se exprima deocamdatã în trebuinþa de lecturã, în încercarea chiar de a construi texte mai puþin ortodoxe. Dar aceasta nu putea merge prea departe, pentru cã, fie cã era vorba despre seminarii, fie cã era vorba despre cercurile ºtiinþifice, textele erau revizuite, ºi numai în mãsura în care profesorul le aviza ele puteau fi expuse efectiv. Aºa încît exista un dublu discurs, dar unul care nu mergea pînã la capãt. În fond, cele douã lumi nu erau incompatibile, fiindcã ºi profesorii înþelegeau cã se poate face mai mult, cã trebuie sã îngãduie o extindere, dar, evident, nu pînã la a „provoca” discursurile oficiale. În acest cadru se putea spori puþin zestrea formativã, se putea nuanþa discursul, dar fãrã a produce un autentic discurs alternativ. Cu ajutorul unor texte din epocã îþi dai seama de ce naturã erau concesiile. Pînã ºi bibliografia avea constrîngerile ei. Chiar dacã încercai sã iei distanþã, ele apãsau asupra felului în care trebuia sã construieºti propriul discurs, la o vîrstã cînd erai urmãrit ºi þinut sã dai dovadã de, hai sã spunem, profesionalism în domeniu.

Aº reveni deci, insistînd asupra faptului cã a existat o anumitã înþelegere din partea profesorilor, chiar ºi a celor care þineau discursuri „ortodoxe”. Ei se fãceau cã nu observã erezia.

S.A.: Sã discutãm acum momentul 1957.

A.Z.: Mai precis, aprilie 1957… Eram student în anul patru, oarecum pe ultima sutã de metri, ºi s-a organizat atunci sãrbãtorirea a cinci secole de la urcarea pe tron a lui ªtefan cel Mare. Eu eram unul dintre artizanii acelui moment, cu M. Brudiu, despre care am mai vorbit, cu A.I. Popescu ºi D. Vacariu de la Filologie. Episodul este, cred, semnificativ ºi pentru ce se întîmpla în discursul istoric.

S.A.: Cum v-a venit ideea aceasta? Bine, era o aniversare care se putea anticipa uºor, prin calcul matematic, dar cum v-a venit iniþiativa sãrbãtoririi? Modelul serbãrilor de la Putna, din secolul anterior, o dorinþã de a afirma ceva?

A.Z.: Iarãºi simplific mult, dar trebuie sã-mi asum acest risc. În anii ’55-’56, „spiritul Genevei” a lucrat ºi asupra mediului universitar, chiar dacã nu decisiv ºi nu foarte clar. Au existat anumite ecouri ale acelui spirit, care au fãcut ca oamenii sã fie ceva mai deschiºi, sã manifeste o anumitã speranþã legatã de nuanþarea discursului, de o oarecare toleranþã, de o oarecare libertate. Erau valori pe care, ca student, mi le însuºisem deja, le practicam în felul meu, evitînd sã mã implic în activitãþi politice, retrãgîndu-mã în bibliotecã, unde lucram cu fervoare, încercînd sã-mi pun oarecum lucrurile în ordine. Spiritul despre care vorbeam a lucrat ºi în noi, studenþii, dîndu-ne curaj. Aºa se face cã, în 1956, deja în primãvarã, noi eram hotãrîþi sã pregãtim pentru anul urmãtor amintita festivitate. Intra în datoriile noastre de viitori istorici ºi, în acelaºi timp, era o îndatorire civicã sã o facem. Sigur cã pregãtirile au cunoscut sinuozitãþi legate de evoluþia evenimentelor. „Spiritul Genevei” a fost repede contrazis de evenimentele din Ungaria ºi de mãsurile pe care Kremlinul le-a impus pentru a contracara o liberalizare sau chiar o defecþiune majorã în cadrul sistemului. Lucrurile acestea se ºtiau, chiar dacã noi nu eram prea bine informaþi: nu aveam la îndemînã decît presa oficialã, ºi nici pe aceea nu o urmãream sistematic, pentru cã ne lipsea interesul. Dezinteresul era o reacþie defensivã, nu ne preocupa nici mãcar sã comentãm ºtirile oficiale. Însã eram motivaþi sã facem

ceva, poate ºi din nevoia vîrstei de a produce o imagine în afarã, din voinþa de autodefinire, de identitate proprie, ºi, de ce nu, dintr-o anumitã solidaritate de grup, care amintea de ce fãcuse generaþia lui Eminescu, Slavici, Xenopol, Porumbescu la 1871. Eu ºtiam lucrul acesta foarte exact din textele care au circulat în epocã, aºa încît trimiterea nu este tocmai nejustificatã. Însã, dupã revoluþia de la Budapesta, din octombrie, proiectul a trebuit sã fie regîndit ºi redimensionat, sub presiunea mãsurilor coercitive la care asistam.

Spre sfîrºitul lui octombrie 1956, Facultatea de Istorie ºi Filologie (domeniile fuzionau) a fãcut o excursie în nordul Moldovei, prilej cu care am ajuns la Putna. Am ºi urcat cu unii dintre colegi în celebrul turn, am evocat amintirea lui ªtefan cel Mare, cãutînd sã conturãm proiectul aniversativ din primãvara urmãtoare. Numai cã, la întoarcerea de la Putna, pe drum, am aflat cã în Ungaria aveau loc evenimente excepþionale. Cãlãtoria noastrã a fost repede jugulatã de conducãtorul excursiei ºi ne-am întors rapid la Iaºi, pentru a ne continua rosturile acolo. Lumea est-europeanã se afla deci în plinã miºcare, una dramaticã, sfîrºitã la Budapesta în condiþiile ºtiute, ceea ce a impus mãsuri drastice ºi în interior, la noi, mãsuri de contracarare, dar ºi de menajare a unor susceptibilitãþi. Pe de o parte, se venea în întîmpinarea unor doleanþe ale studenþimii, ca sã nu aibã motive de protest, în timp ce mãsurile coercitive se articulau foarte riguros, aºa cum din pãcate aveam sã-mi dau seama ulterior. Atunci ne vedeam însã de treburile noastre, încercînd sã obþinem un anumit sprijin pentru festivitatea despre care vorbeam. Sã nu uitãm cã, în 1956, s-au creat asociaþiile studenþeºti, tocmai pentru a da o anumitã satisfacþie acestei categorii ºi a lãsa impresia unei relative libertãþi, ºi, într-un cadru nepolitizat, spre deosebire de ultrapolitizatul UTM, care avea sã devinã, mai tîrziu, UTC. Era bineînþeles o iluzie, dar acest instrument a fost folosit de noi pentru a ne realiza programul. În decembrie 1956 a apãrut primul numãr din *Viaþa studenþeascã*, un mensual, care avea sã joace un anumit rol ºi în faza din primãvarã. Se putea tipãri acolo cîte un articol, se puteau exprima opinii, bineînþeles, sub cenzura de rigoare. Oricum, noi am pregãtit proiectul, mai întîi în grupul pe care l-am definit deja, dupã care am cãutat sã-i dãm o acoperire oficialã prin asociaþiile studenþeºti. În februarie ’57, el era un punct nodal în programul asociaþiilor ieºene,

ºi a fost asumat ca atare ºi de programul naþional, astfel încît era greu sã se renunþe la el ºi la fel de greu sã fie interpretat ca un gest de rãzvrãtire faþã de regimul politic.

A existat un anumit echivoc, pe care noi l-am cultivat în acea fazã ºi multã vreme dupã aceea, pentru cã opoziþia la pregãtirile noastre a fost clarã la nivelul Universitãþii. Atunci se fãceau legãturi (nejustificate, bineînþeles) între oferta noastrã ºi ceea ce se fãcuse în perioada interbelicã, o perioadã cînd Biserica a fost exaltatã de naþionalism, iar Putna aducea aminte de manifestãri ce erau în totalã neconcordanþã cu aºteptãrile regimului. Noi ne-am apãrat cum puteam, am reuºit sã salvãm finalmente programul. Cred, în pofida consecinþelor, cã a fost un succes pentru momentul respectiv, cînd o „generaþie” încerca, legîndu-se de niºte precedente prestigioase, sã schiþeze un program; chiar dacã era formulat în alþi termeni, el obliga prin simplul fapt cã aducea aminte de gesturi anterioare. A fost o manifestare decentã, de evocare în plan ºtiinþific, cultural, dar ºi un pelerinaj totodatã, lucru rarisim ºi aproape de necrezut astãzi. Un pelerinaj cu tren special la Putna, unde se adunase deja lume din toate zonele. Era pregãtitã o slujbã, a avut loc apoi un program cultural-artistic. În fine, exista un contact cu lucrurile inefabile, care se degajau din atmosfera mãnãstirii, din vestigiile de acolo… A fost un moment de împlinire, controversat, desigur, pentru cã gestul nostru se voia o manifestare programaticã de generaþie. Un profesor de al meu, întîlnindu-mã pe scãri, la universitate, a þinut sã-ºi exercite oblic ironia: „Gloria lui ªtefan cel Mare nu te lasã în pace?”. Mergeam la bibliotecã, nu mã mai interesau cursurile, seminariile – aºa s-au petrecut ultimii mei ani la universitate. Sigur, exista un acord tacit al profesorilor, care nu-mi fãceau probleme cînd lipseam ºi nu-mi cereau ceea ce eu nu le puteam oferi. Astfel, în acei ultimi doi ani, am putut sã-mi definesc un traseu, în materie de lecturi, dar ºi de opþiuni, ºi chiar un mic instrumentar personal. Cînd am terminat facultatea, aveam peste o mie de cãrþi, strînse cu mare greutate, cãci beneficiasem de o bursã „Bãlcescu”, foarte importantã, ºi, pe seama ei, am putut sã-mi procur cãrþi de la anticariat sau de la diferiþi particulari. Evident, le luam cam la voia întîmplãrii, dar ele constituiau deja un rudiment de atelier profesional.

S.A.: Aþi pãstrat ceva din biblioteca aceea iniþialã? S-a risipit cît aþi fost în închisoare?

A.Z.: S-a risipit o datã cu arestarea mea. Ceva s-a mai pãstrat dupã aceea ºi a fost recuperat de familie; le-am gãsit într-o ºandrama, acasã, dar nu mã mai interesau…

S.A.: O sã ajungem ºi aici, pentru cã atunci nu aþi pierdut numai o bibliotecã. Aþi pierdut mai mult. Vocaþia dumneavoastrã a fost sã întoarceþi ºi nefericirea aceasta în ceva care sã vã articuleze pe mai departe… Serbarea de la Putna, sfîrºitul studiilor. Aþi fost repartizat la un post?

A.Z.: Mai întîi trebuie sã spun cã serbarea de la Putna a avut niºte consecinþe în ce mã priveºte. Imediat s-au instituit mãsuri de supraveghere (pe unele le-am detectat, pe altele le voi identifica probabil în dosarul de la Securitate, cînd voi ajunge sã-l vãd). Am fost contactat de secretarul organizaþiei de partid a Universitãþii, care a încercat ore în ºir sã vadã ce e cu mine, într-o discuþie personalã. Dar acum cred (ceea ce bãnuiam mai demult) cã el avea misiunea sã punã un diagnostic ºi sã îndrume cercetãrile care deja erau în curs pe tema grupului ce organizase festivitãþile de la Iaºi ºi de la Putna. Aºa se face cã, în momentul repartiþiei, eu nu mai eram un personaj dorit în Universitate, aveam un „dosar”. S-a întîmplat sã existe un post liber la Academie ºi mi s-a sugerat cã e mai bine sã concurez acolo. La Universitate au fost reþinuþi alþi colegi din serie, iar eu am intrat la Institut, spre norocul meu. La sectorul de istorie medie, profesorul Cihodaru, care conducea echipa, mi-a încredinþat misiunea de a alcãtui o bibliografie Xenopol. De fapt, eu asta am fãcut cîteva luni, pînã la arestare.

Era un fel de parantezã, un mijloc de a fi mai bine observat, de a fi scos din circuitul mare. Paranteza a durat puþin, pînã la 6 martie 1958, cînd a trebuit sã urc în trenul de noapte, spre Bucureºti, pentru cã eram chemat la Academie. Curios, fusesem chemat telefonic, iar conducerea instituþiei mi-a dat rapid un ordin de deplasare. Nu ºtiam despre ce e vorba ºi m-am consultat cu profesorul Berlescu, care mi-a spus cã ar putea fi o ofertã de bursã peste hotare; pluteau în aer cîteva soluþii de acest fel – nu pentru mine, ci în sistemul Academiei. În rest, nimeni nu mi-a putut spune mai mult…

S.A.: Vã aºteptaþi mai curînd la ceva de bine.

A.Z.: Da, însã cu o neliniºte care plutea în aer. Gestul era neobiºnuit, avea o anumitã stridenþã, era cu totul neuzual. Cãtre miezul nopþii,

m-am urcat în tren, avînd doar cîteva lucruri în geantã, pentru o cãlãtorie scurtã. La numai cîteva minute dupã punerea trenului în miºcare, a intrat cineva în compartiment, care mi s-a adresat, întrebîndu-mã dacã eu sînt Alexandru Zub. Puteam sã neg? Dupã ce i-am confirmat bãnuiala, m-a rugat sã ies pe culoar, ceea ce am ºi fãcut, fãrã a suspecta nimic. Acolo era un altul, cu un pistol în mînã, pe care îl agita în aer cu o dexteritate ce trãda profesionalismul. Mi-au spus sã nu fac nici o miºcare, sã nu strig, sã nu chem pe nimeni, era inutil, ºi sã-i însoþesc. Am încercat sã mã derobez, crezînd cã este o confuzie, o neînþelegere. Mi s-a spus cã „neînþelegerea” va fi lãmuritã, dar cã momentan trebuia sã merg cu ei. Le-am cerut sã se legitimeze ºi s-au supus protocolului, însã fãrã nici o plãcere, tocmai pentru a evita, cred, un posibil scandal. În timp ce se consuma aceastã scenã, am ajuns la Ciurea, proxima staþie, unde am fost debarcat în grabã, legat la ochi cu o eºarfã ºi urcat într-o maºinã. Devenisem deja „bã, neamule”, nu „domnule”, cum fusesem pînã atunci. Aºa a început o lungã ºi sinuoasã traiectorie în timp ºi spaþiu, care se va încheia la 16 aprilie 1964. Este „submersiunea” legatã de sãrbãtorirea lui ªtefan cel Mare ºi, de fapt, de un întreg context în care episodul respectiv poate fi socotit ca un simplu pretext. Se putea gãsi altceva – ºi s-au gãsit atîtea, la percheziþie, mai puþin spectaculoase ºi mai puþin consistente, destule însã pentru a motiva atunci o condamnare politicã.

Aºa am început o lungã recluziune. În momentul cînd acel personaj, securistul, a intrat în compartiment, citeam *Grãdina lui Epicur*, o carte paradoxalã a lui Anatole France, pe care tocmai subliniam unele pasaje, cu un creion subþire, discret. A fost una dintre puþinele cãrþi nereþinute, fie ºi pentru cã autorul figura pe „lista bunã”, ca simpatizant al socialismului în expansiune. Ar fi trebuit ca acest lucru sã mã avantajeze atunci, dar nimic nu mai avea importanþã.

S.A.: Era cam puþin totuºi, faþã de ce atîrna în talgerul celãlalt. Bine, aceastã rãpire – pentru cã a fost o rãpire ca în filmele de capã ºi spadã…

A.Z.: Nu era ceva singular, au procedat aidoma ºi cu Nicolae Balotã, am citit undeva ºi mi-a povestit chiar el, la un moment dat, surprins de simetria situaþiilor. ªi lui i s-a întîmplat la fel, într-un tren spre capitalã. Avea cu sine *Caietul albastru*, pe care l-a fãcut uitat în compartiment, pentru a nu-i pune în dificultate pe cei menþionaþi în jurnal.

S.A.: Aceastã rãpire nu vã lãsa – din momentul acela pînã mai încolo – absolut nici o iluzie cã veþi avea parte de o soartã relativ bunã dupã lãmurirea confuziei, pentru cã era un lucru mult prea brutal. O vreme aþi crezut totuºi cã e o confuzie care se va lãmuri. Dar maniera în care s-a fãcut rãpirea era totuºi fãrã drept de apel.

A.Z.: Da, pentru noi care dispunem de o cazuisticã bogatã ºi cunoaºtem deja un vast spectru de metode. Atunci însã nu ºtiam cã se pot întîmpla asemenea lucruri. Nu cunoºteam felul acesta brutal de a smulge pe cineva din mediu, pentru a se crede cã e în altã parte, nici de operarea simultanã a unei percheziþii *in absentia*. Acum e limpede cã ei au procedat în aºa fel încît sã-ºi adjudece un timp în care sã poatã opera o serie de arestãri, percheziþii, sã-ºi poatã concerta argumentele pentru a formula juridic acuzaþia. Deºi eu am fost arestat atunci, la 6 martie 1958, mandatul de arestare propriu-zis are o datã mai tîrzie, ºi nici nu se reflectã de fapt în documentele de care am ºtire, cele de la Tribunal.

S.A.: Chiar ºi a treisprezecea aniversare a zilei de 6 martie 1945, pe care aþi serbat-o dumneavoastrã cu arestarea, nu putea fi menþionatã într-un document oficial.

A.Z.: Motivele erau altele, ei nu au emis un mandat de arestare decît în momentul în care aveau toate datele pe masã ºi puteau formula convenabil acuzaþia. Nu era deloc simplu, fiindcã ceea ce fãcuserãm noi la Iaºi/Putna se înscria într-un cadru oficial, mãcar tolerat, ºi implica oameni pe care nu doreau sã îi sacrifice. Deci existau motive de precauþie, de cãutare a unor elemente diferite faþã de cele existente în planul oficial. Ele au fost descoperite rapid: corespondenþa mea, destul de masivã, cu colegii care plecaserã din Iaºi, era absolut revelatoare pentru atitudinea faþã de regim; corespondenþa lui A.I. Popescu; o poezie a lui Dumitru Vacariu, scrisã pentru momentul ªtefan cel Mare, dar nu spre a fi publicatã; documente compromiþãtoare gãsite la M. Brudiu º.a. Lucrurile acestea s-au definit repede, dupã primele percheziþii, înlesnind oarecum sarcina anchetatorilor. Atunci au fost arestaþi ºi alþii, unii pentru scurtã vreme. Popescu era socotit ºeful grupului, el fiind preºedintele Asociaþiei Studenþilor, cel care a jucat rolul de organizator, eu ocupîndu-mã de partea ºtiinþificã ºi culturalã. M. Brudiu a avut misiunea sã asigure participarea studioºilor din alte universitãþi.

Aurelian Popescu, proaspãt director al unui liceu din Haþeg, a fost arestat acolo, în plinã zi, cu profesorii ºi elevii adunaþi ca pentru un spectacol. El a trebuit sã iasã din incinta liceului cu cãtuºe la mîini ºi sub admonestãrile vehemente ale securiºtilor. Pe mine, ai vãzut, m-au arestat foarte discret, în miez de noapte, pe tren, într-un mod destul de ingenios pînã la urmã. Pe Vacariu l-au arestat la Vaslui, unde era profesor ºi conducea, mi se pare, o instituþie culturalã. Pe Brudiu nu mai ºtiu exact de unde l-au luat, cred cã era, ca arheolog, pe teren. În orice caz, echipa a fost strînsã în cîteva zile ºi a început o poveste care avea sã se sfîrºeascã diferit, pentru unii pe parcurs (cazul Brudiu), pentru mine, Popescu, Vacariu – în momentul cînd s-a produs acea serie de graþieri din aprilie 1964 ºi din lunile urmãtoare.

S.A.: Episodul a culminat cu un proces public.

A.Z.: ªi oarecum exemplar. Publice erau multe procese, dar acesta trebuia sã fie ºi un avertisment pentru lumea academicã. De aceea, a fost convocatã acolo multã lume.

S.A.: Aº vrea sã vorbiþi puþin despre aceasta. Eu am auzit destul de multe lucruri cu privire la proces. Memoria lui încã persista în Iaºi, cînd v-am cunoscut; fusese ceva ºocant, lumea îºi amintea de el la o distanþã în timp destul de mare. Existã deci o memorie localã a acestui proces, chiar pînã astãzi.

A.Z.: Lucrul este explicabil, pentru cã era vorba despre un „caz". Erau studenþi ce crescuserã aproape numai sub dictaturã, sub un regim care pãrea sã controleze totul; în ciuda acestui fapt, iatã, apãreau efecte neaºteptate. Era, prin urmare, nevoie, din punctul de vedere al oficialitãþilor, sã defineascã problema, sã caute remedii, sã descurajeze pe cei care, eventual, ar fi cãzut într-o asemenea ispitã de frondã ºi contestaþie. Aceasta a fãcut ca evenimentul sã producã frisoane în mediul universitar. Cazul a fost prelucrat peste tot, au fost profesori admonestaþi public pentru cã au simpatizat deschis sau tacit cu ideea noastrã din 1957 ºi, bineînþeles, în acelaºi timp, una caldã, una rece, s-au fãcut oferte, s-au construit cãmine, casa de culturã a tineretului etc. Acum erau spaþii întinse, ºi pentru un anumit control, ºi pentru a lãsa studenþilor iluzia cã sînt în vederea regimului ºi cã li se satisfac doleanþele (ca ºi cum doleanþele erau numai de naturã materialã).

Treptat, se va vedea ce efect a avut tentativa noastrã de a produce un alt discurs, fie ºi nearticulat în mod deschis ºi nu foarte elocvent, dar deductibil din ansamblul manifestãrilor. Adicã era (în orice caz, eu mi-am permis sã spun) un discurs regenerativ, care se producea pe fondul eºecului revoluþiei din Ungaria ºi al „demisiei” Occidentului de la asistenþa care se cuveneau acestei zone. Noi eram obligaþi de fapt, þinînd cont de realitatea durã a momentului, sã ne adaptãm discursul ºi sã încercãm o soluþie în care lucrurile nu se spun deschis, dar care totuºi traseazã o direcþie, aceea a recuperãrii tradiþiei, a valorilor naþionale. Cu alte cuvinte, într-un moment în care identitatea româneascã era pe punctul sã se piardã (ºi încã într-un mod accelerat), iar recuperãrile erau atît de timide ºi precare, nu se putea conta pe aceasta în mod hotãrît. Ce cãutam noi sã spunem atunci s-ar putea defini ca o tentativã de a construi un discurs de resurecþie, care avea ca model momentele 1871, 1904 ºi aºa mai departe. Sînt cîteva momente succesive, în care apelul la simbolistica Putnei s-a fãcut pe linia solidaritãþii naþionale, a unei identitãþi regãsite ce trebuia sã dea satisfacþie lumii româneºti – o lume ce nu a excelat, pare-se niciodatã, în acest registru, deci a fost nevoie ca discursul sã fie reluat, adaptat la condiþiile momentului. Atunci, noi nu puteam face decît prea puþin, dar am reuºit, sper, sã convocãm elementele esenþiale.

Cuvîntarea festivã am þinut-o eu, dupã discursurile oficiale rostite de rector, de alte personaje, inclusiv de Aurelian Popescu, în calitate de preºedinte al Asociaþiei ºi al comitetului de organizare. Eu am citit conferinþa, din care se poate regãsi o parte în *Viaþa studenþeascã* din aprilie 1957. Era o trimitere clarã la ce s-a întîmplat la Putna în 1871, la ce a simbolizat ªtefan de-a lungul timpului, o istorie, de fapt, a imaginii lui ªtefan în timp, una care ducea la o idee concordantã a generaþiei mele. Trebuia sã ne aliniem, în spirit, trebuia sã facem acelaºi lucru. Era clar, ºi pentru mine, ºi pentru ceilalþi, cã gestul nostru promitea altceva decît discursul oficial. Ce elemente anume erau aduse atunci în discuþie? Aceastã manifestare de trezire (douã acþiuni la Iaºi, una la Putna) a inclus conferinþe, comunicãri ºtiinþifice, o serbare literar-artisticã etc. Nu au venit de peste tot ºi nu au venit toþi cei pe care îi chemasem, pentru cã listele fuseserã revizuite ºi s-a încercat reducerea riscului prin selecþie…

S.A.: Dar ºtiaþi pe cine trebuie sã invitaþi, aveaþi reþele?

A.Z.: ªtiam oarecum, pentru cã, din toamna lui 1956, am avut emisari care au umblat prin þarã. Unul dintre ei a fost Mihai Brudiu care, în virtutea activitãþilor sale în domeniul arheologiei, dispunea ºi de cunoºtinþe în toatã þara. El a fãcut deci un asemenea periplu, la fel ºi alþii, printre ei ºi un coleg, G. Irimescu, care era din Ilva Micã ºi avea cunoºtinþe destule în Bucovina. Aveam deci puncte de sprijin.

S.A.: Lucru extraordinar în perioada aceea…

A.Z.: Atunci rectorul Universitãþii din Cluj s-a opus categoric manifestãrii, ca ºi un prorector al Universitãþii ieºene. La Bucureºti, s-a operat o schimbare a listei, peste noapte, ºi nu au putut ajunge decît puþini dintre cei pe care contam noi. Au venit în virtutea faptului cã aveau un angajament concret în program sau pentru cã au reuºit sã se strecoare, salvînd aparenþele, sã convingã sau mai ºtiu eu ce.

S.A.: A fost deci o manifestare cu vocaþie naþionalã ºi cu participare naþionalã, chiar aºa diminuatã de oficialitate.

A.Z.: De aceea a ºi alertat puterea, pentru cã nu era ceva care sã poatã fi lesne înãbuºit, nu ºtiau ce ecouri va avea mai departe; era ºi vîrsta care îºi spunea cuvîntul – puteau fi reacþii neaºteptate. Dar lucrurile acestea erau deja sub strictã supraveghere. Aurelian Popescu mi-a povestit cum, la rectorat, de faþã cu niºte emisari de la Bucureºti, pe linia asociaþiilor studenþeºti, se discuta destul de deschis, iar prorectorul de atunci nu a ezitat sã spunã cã doar legionarii fãceau asta, pe vremuri, ºi cã aºa ceva nu se poate tolera la Iaºi. Totuºi, finalmente a avut cîºtig de cauzã o judecatã pragmaticã; nu era bine nici sã contrariezi prea mult, nici sã subliniezi inadecvaþia regimului la un asemenea gest recuperator, chiar dacã era discret, cu atît mai mult cu cît o sãrbãtorire oficialã a lui ªtefan cel Mare se pregãtea la Bucureºti. Pe seama acestor pregãtiri s-a putut încropi ºi un volum de studii coordonat de Barbu Cîmpina, despre ctitorul Putnei, ºi un altul, coordonat de Mihai Berza, despre cultura în epoca respectivã, un volum splendid, dincolo de unele mici secvenþe cu interpretãri mai grosiere. Programul nostru mai era apãrat apoi la nivel de oraº ºi chiar de regiune de cãtre unii oficiali, tot din zona tineretului, la asociaþiile studenþeºti, unde manifestarea era în linii mari agreatã. Totuºi, înainte de consumarea secvenþei finale, a pelerinajului la

Putna, Aurelian Popescu a fost chemat de cãtre un ofiþer de Securitate ºi prevenit cã, dacã s-ar întîmpla o „defecþiune”, nu va mai vedea ziua de mîine. „Sîntem cu ochii pe voi, a spus el, sã nu credeþi cã numai voi aveþi oameni la Putna!” Totul s-a petrecut deci sub strictã supraveghere, care nu era vizibilã pentru toþi (eu ºi Popescu ºtiam, Popescu mai mult decît mine). Treptat, mi-am dat seama cã autoritãþile s-au ostenit sã nu le scape nici un amãnunt ºi sã nu riºte o defecþiune importantã. Oricum, a fost un moment extraordinar, cîþiva bucureºteni s-au purtat admirabil, unul dintre ei, P. Diaconescu, viitor trimis al *Scînteii* la Paris (acolo a ºi rãmas), a scris apoi un articol foarte cald, evocînd evenimentul în registru afectiv. De aceastã naturã era toatã manifestarea. Aº spune chiar cã textul meu, publicat pe aceeaºi paginã din *Viaþa studenþeascã*, era mai sobru ºi mai reþinut, cum se aºtepta poate de la un *studiosus* în istorie.

S.A. : Procesul public : cum a arãtat el ?

A.Z. : Aº spune în primul rînd (pentru a fi mai lesne înþeles, dar ºi pentru a motiva ce urmeazã) cã ancheta s-a desfãºurat în etape, destul de diferenþiate între ele, cã a început într-un fel de nebuloasã în care nu existau decît elemente vagi (sau aºa apãrea din anchetã), cã arestarea noastrã s-a produs sub o acuzaþie extrem de gravã : tentativã de rebeliune. Aceasta însemna pedeapsa capitalã pentru cei ce organizaserã manifestarea. Capul de acuzare a fost diminuat treptat, de la complot împotriva ordinii de stat pînã la ceea ce se putea justifica prin acte ºi ce credeau anchetatorii cã este mai uºor de admis pentru opinia publicã (dacã se poate vorbi despre opinie publicã pentru vremea aceea) : agitaþie împotriva regimului, împotriva statului democrat popular, cu toate ingredientele cunoscute. Este vorba aºadar despre o întreagã evoluþie, legatã de mãrturiile celor arestaþi sau convocaþi, de percheziþii, de martori etc. Spectacolul propriu-zis (deoarece aºa trebuie sã-i spunem – o înscenare fãcutã cu multã precauþie, pentru a fi prevenite surprizele) a avut loc într-un edificiu care nu e decît la cîþiva paºi de noi, pe aceeaºi parte a strãzii – Karl Marx la vremea aceea, Românã mai tîrziu, iar acum Lascãr Catargi – unde era tribunalul militar. Acolo s-a desfãºurat procesul, timp de trei zile, iar într-o luni au fost ºedinþa finalã ºi verdictul. Trei zile (5-7 iulie 1958) în care am fost ºi nu am fost ascultaþi, în care s-au depus mãrturii ºi s-au interzis mãrturii, în care

s-au fãcut ameninþãri, s-au blocat pledoarii etc. etc. Totul trebuia sã se încheie, de fapt, cu un avertisment pentru societatea ieºeanã, poate chiar mai mult. Oricum, au fost invitaþi reprezentanþi ai diferitelor instituþii, presã, organizaþii obºteºti. Cîþiva dintre foºtii mei colegi au rãzbit acolo, unii zic cã prin subterfugii, alþii socotiþi ca utili în aceastã împrejurare chiar de cãtre cei ce organizaserã spectacolul. Apãrarea a început prin a ne acuza, neîndrãznind sã spunã mai nimic în favoarea noastrã, cel mult sã reclame circumstanþe atenuante, cã eram tineri, cã aveam origine socialã sãnãtoasã, cã suferiserãm într-un fel sau altul, unii de boli, alþii de sãrãcie, totul spre stupefacþia familiilor care asistau neputincioase în salã.

Da, un proces de trei zile, care trebuia sã rãmînã exemplar. Nu am urmãrit sã vãd ce s-a întîmplat în presã, dar am aflat mai tîrziu cã s-au produs adunãri publice în care am fost denunþaþi vehement pentru ce fãcusem ori se pretindea cã am fãcut împotriva regimului. Cîþiva profesori au fost admonestaþi pentru cã ar fi þinut ocazional un discurs ambiguu, folosit pentru a circumstanþia gestul nostru: Al. Dima, I. Lãudat, printre alþii… Se pot evoca ºi alte forme de represalii, mai ascunse, mai subtile. Oricum, nu s-au întîmplat lucruri foarte dramatice dupã episodul nostru. Totul a durat cîþiva ani, timp în care se construia pentru studenþi, se încerca o captare a lor în structurile puterii. O asemenea strategie corupãtoare a funcþionat dupã aceea ºi în bine, ºi în rãu. Mai curînd aº spune cã în rãu, întrucît asociaþiile studenþeºti, care se considerau organisme profesionale, menite sã dea o anume satisfacþie corpului studenþesc, au devenit organizaþii comuniste, chiar prin titulaturã, ºi-au constituit programe ce trebuiau sã realizeze maxima aliniere la discursul oficial etc. Consecinþele pot fi identificate, sub diverse forme, pînã astãzi. Cam asta aº spune, schematizînd cu bunã ºtiinþã lucrurile.

S.A.: A urmat experienþa carceralã. Am fost, în discuþiile noastre, totdeauna tentat sã vã pun întrebãri mai directe despre aceste momente, dar am renunþat adesea, pentru a vã menaja delicateþea (nu vã plãcea sã vã eroizaþi, sã vã puneþi într-o posturã romanticã, de victimã, erou etc.). La un moment dat aþi început totuºi sã vorbiþi, pe mãsurã ce prietenia noastrã se adîncea, spunînd lucruri absolut ºocante pentru mine, deoarece ele veneau împotriva a ceea ce aºteaptã cineva de la un fost prizonier. Te aºtepþi la mãrturii despre

oroarea terorii, despre suferinþa fizicã, despre adînca mizerie moralã. În loc sã am parte de o asemenea confesiune, am fost izbit de o amintire poeticã, de reconstrucþia poeticã a unei experienþe terifiante : o saca plinã cu þurþuri de gheaþã, prin care vedeaþi irizaþiile luminii solare ! În lumea aceea, îngheþatã din toate punctele de vedere, în cea mai mizerabilã condiþie, aþi avut un fel de epifanie sau, în orice caz, mãcar o fulguraþie a sublimului. Bine, ºtiam în acel moment cu cine am de a face, descoperisem dincolo de profesionistul studiilor istorice omul care era legat de culturã ºi de arte, de filosofie, de meditaþia eticã – totuºi, a fost pentru mine o mare surprizã. Repet, deja era vorba despre un moment dupã care ne puteam spune tot, nu era vorba despre nici o prudenþã, nu era vorba sã eufemizaþi în vreun fel sau sã mã faceþi sã cred cã totul a fost o poezie ºi o ocazie minunatã, pentru a vã descoperi coarda sensibilã. Cum a fost toatã aceastã experienþã, povestitã pe scurt ? Eu cred cã a fost extraordinar de importantã în formarea dumneavoastrã ºi în radicalizarea unui lucru care deja se vedea (retrospectiv, ne este mai uºor acum sã ºtim cã se vedea, dar ea se vedea). Cum a decurs perioada respectivã ?

A.Z. : Mã ispiteºti din nou pe un teren dificil, care nu îngãduie simplificãrile. Mai întîi, aº observa cã momentul acela cu sacaua îngheþatã trebuie sã fi fost (nu-mi mai amintesc exact împrejurãrile) o micã parantezã, ceva care nu se lega sistematic de experienþa mea carceralã, fiindcã, oricum, nu aº fi început cu sacaua, nici cu cerul înstelat din Balta Brãilei.

Asupra experienþei carcerale din sistemul comunist est-european s-au produs mai multe tipuri de discursuri, le ºtii foarte bine. Existã acum o întreagã literaturã care ne ajutã sã vedem cum a fost ºi care sînt viziunile asupra acestui univers. Existã un discurs negru, care vede numai tragedia, lipsa de temei ºi de umanitate a pedepselor, patologia recluziunii, aºa cum existã evocãri din perspectiva spiritualã, care pun accentul mai curînd pe împlinirea individului în condiþii-limitã – cum e cazul lui N. Steinhardt, care ºi-a gãsit acolo vocaþia creºtinã. El a trasat, prin *Jurnalul fericirii*, ºi un fel de a valoriza aceastã experienþã. Steinhardt nu este singurul, Nicole Valéry-Grossu a scris, la rîndul ei, *Bénie sois-tu, prison*, care este tot o interpretare a recluziunii în spirit creºtin. Mai existã ºi un preot

ortodox între alþii, care, de asemenea, binecuvînteazã acest fel de suferinþã, datã de Dumnezeu, spre a se purifica ºi regãsi mai bine în ceea ce este esenþial.

Eu nu agreez discursul ce prezintã totul în negru, nici pe cel care vede numai partea de binecuvîntare, ci socot cã trebuie luat în seamã ansamblul experienþelor, pe cît posibil diversificat, þinînd cont de categoriile implicate în aceastã istorie, atît de dramaticã pînã la urmã, una a cãrei cazuisticã se vãdeºte inepuizabilã. Aici, torþionarii ºi victimele trebuie sã convieþuiascã silnic, sã admitã un anumit sistem de relaþii, cu o parte de normalitate, fiindcã fãrã ea totul devine intolerabil, absurd, chiar ºi pentru torþionari. ªi atunci, a vedea ceea ce este normal (cu ghilimelele de rigoare) într-un asemenea spaþiu, unde omul se poate regãsi ºi poate practica un exerciþiu al împlinirii de sine, mi se pare esenþial. Esenþial ºi pentru a se salva pe sine, pentru a gîndi mai judicios economia de ansamblu a închisorii, dar ºi pentru a nu dispera, cãci exista acolo, în temniþã, un discurs al lui „aici murim”, dupã cum exista ºi unul al lui „ura ºi la garã!”, în care totul pãrea cã se rezolvã, fie pe calea schimbãrii codului penal (o lungã poveste, un mit care a funcþionat zeci de ani – nici astãzi nu s-a schimbat nimic esenþial în codul penal, dupã cîte ºtiu). Erau discursuri radicale, la limitã ºi, evident, „la mijloc de rãu ºi bun”, multe posibilitãþi de a valorifica mai nuanþat experienþa recluziunii.

În ce mã priveºte, am cãutat sã iau lucrurile cum erau ºi sã profit chiar de ce mi se întîmplase. Încercam sã profit, în fel ºi chip, sub unghi cognitiv ºi uman. Am avut în unele situaþii ºi noroc (numeºte-l cum vrei), pur ºi simplu noroc. Nu e deloc simplu sã defineºti, în ansamblu, spaþiul recluziunii silnice. A fost extrem de diferit, iar discursurile ce se pot emite pe seama acestei experienþe, care la unii a durat decenii, sfinþindu-i sau mutilîndu-i, iar la mine peste ºase ani, pot fi foarte diverse. Se întîmplau concomitent lucruri ce pãreau incompatibile. Ele þineau nu numai de o anumitã strategie a sistemului, ci totodatã de caracterul oamenilor, de împrejurãri locale, de lucruri imprevizibile, de atmosferã, de o mulþime de elemente pe care nu le putem sistematiza în momentul de faþã.

Vreau sã spun cã totul aratã, pînã la urmã, ca un fel de caleidoscop, în care, miºcînd instrumentul, obþinem imagini diferite. Se asociazã aceleaºi lucruri în chip divers ºi îþi dau o priveliºte la care nu te aºteptai, una ce pare incompatibilã cu ceea ce ºtie altul,

miºcînd propriul caleidoscop – iar asta nu înseamnã cã imaginile respective nu sînt reale, verosimile. Imaginea de ansamblu presupune, de fapt, o examinare din foarte multe unghiuri, din puncte diferite, de la niveluri diferite, þinînd seama de conjuncturã ºi de schimbãrile produse pe parcurs, dar ºi de subiectivitãþile ce intrã în joc (ºi pe care nu ai cum sã le integrezi în vreo schemã). Sînt ºi unele scheme oarecum previzibile, de exemplu, în anchetã, unde securistul bun ºi cel rãu se asistã ºi au roluri bine definite. Aºa e ºi cu gardianul : unul e mai tolerant, altul mai nemilos ºi mai punitiv, dar în cadrul unui sistem anume gîndit, pentru a echilibra lucrurile, a crea o impresie de normalitate, care sã facã, de fapt, viaþa cu putinþã (pentru toþi, nu doar pentru prizonieri, fiindcã nu doar pentru ei se construise acest sistem). Era, în fapt, un sistem care, pînã la urmã, nu putea sã convinã nimãnui, oricît ne-am face iluzii cã torþionarul se afla într-o poziþie de privilegiat absolut, atotputernic ºi discreþionar. Nu putea face orice ºi nu putea fi (dacã nu era o simplã bestie) fericit în mediul acela, unde suferinþa gîlgîia ubicuã ºi unde orizontul pãrea închis definitiv. Era un spaþiu în care viaþa se desfãºura în deplinã izolare ºi sub pecetea secretului, a lipsei totale de informaþii : nu ºtiai nici cã mama a murit, nici cã soþia a divorþat, nici cã fiul s-a cãsãtorit în lipsa ta. Nu existau ºtiri, nu se putea scrie sau rula normal o informaþie, o carte, un ziar etc. Abia în faza finalã a acestei experienþe s-au schimbat puþin lucrurile, cînd s-a pus problema unei reeducãri în masã (cu soluþii ºi acolo foarte diverse, încît rareori seamãnã una cu alta).

Eu nu am trecut prin reeducare, trebuie sã recunosc, ºi mã bucur. Existã ºi o dozã de noroc pe care trebuie sã o constat. Se întîmplã sã pleci dintr-un loc chiar în momentul cînd þi se pare cã existenþa a devenit imposibilã. Pleci fãrã sã ºtii unde, fãrã sã ºtii de ce. Am aflat abia din cazier cã ºederea mea de un an la Jilava, de la sfîrºitul lui ’58 pînã la sfîrºitul lui ’59, era legatã de un proces care urma sã se deruleze la Bucureºti. Iniþial, procesul de la Iaºi trebuia legat cu cel de la Bucureºti, unde se aflau Stela Pogorilovschi ºi Aurel Covaci, între alþii, adicã apropiaþii lui Labiº. Labiº a fost scos din joc prin „accidentul” care se cunoaºte, însã prietenii sãi au fãcut obiectul unui proces, legat oarecum de cel de la Iaºi. S-a socotit apoi cã e mai bine sã se disocieze cauzele, iar eu eram un element de conexiune, gîndit ca util într-o fazã, pus la dispoziþia altui for ºi depus de aceea la Jilava

(atunci însã nu ºtiam nimic). Aºa am ajuns în faimoasa celulã 13, a condamnaþilor la moarte, care devenise între timp o celulã de tranzit, iar de acolo am lunecat spre *reduit*, partea centralã a fortului construit, sub Carol I, de un general belgian, Briallemont, cel care a proiectat centura de apãrare a capitalei. Jilava era al treisprezecelea fort ºi a devenit închisoare sub ocupaþia germanã din primul rãzboi mondial, „funcþie" pãstratã ºi dupã aceea, în perioada interbelicã, sub Antonescu, sub regimul comunist, pînã azi. Zidurile acestui *reduit* pãstreazã înãuntru, ca ºi în afarã, urmele suferinþelor îndurate între ele: nume de oameni, date, cîte un avertisment, un cuvînt care l-a obsedat pe cineva, un întreg cimitir, un straniu *grafitti* carceral, o cronicã ce ar merita sã fie investigatã minuþios. Ce visau deþinuþii dintr-o epocã sau alta (se pot data unele însemnãri), dintr-o celulã sau alta? Unele inscripþii, scobite adînc în cãrãmida specialã a fortului, nu au putut fi acoperite nici cu var, nici cu ciment. Ele mai pot fi citite ºi acum, mãrturisind voinþa oamenilor de a supravieþui mãcar aºa. E greu sã spun ce am „descoperit" pe zidurile Jilavei… Un amalgam aporetic, în care apar nume de nealiat, de neconceput alãturi într-un spaþiu al recluziunii expiatoare, cãci pe acolo treceau indezirabilii pe care regimul comunist îi dorea scoºi din circulaþie, adversari ºi „tovarãºi de drum" laolaltã.

S.A.: Sîntem acum la Jilava, dar o sã ne întoarcem la momentul de dupã…

A.Z.: Poate cã e bine sã ne instalãm în „dupã" chiar acum. De ce, dintr-un asemenea spaþiu, am evocat lucruri mai umane, admisibile, compensatoare? Cred cã faptul acesta þine de recuperarea zonei de normalitate care supravieþuieºte ºi în împrejurãrile dramatice. ªtim astãzi ºi de la Soljeniþîn, din *Arhipelagul Gulag*, care evocã asemenea aspecte, ºi e normal sã fie aºa, pentru cã în universul uman nu existã iadul pur, rãul pur, ci un amestec în care trebuie sã dai normalitãþii sau binelui partea ce i se cuvine. *Suum cuique*…

S.A.: Tot spectrul, între canibalism ºi exaltare misticã, de la infrauman la suprauman, totul este acolo.

A.Z.: Exact, ºi trebuie sã spun cã în timpul recluziunii mele mi s-a întîmplat sã întîlnesc oameni de o puritate extraordinarã, cum e cazul unui þãran din zona Neamþului, Constantin Ana, care lucrase

într-o pãdure regalã ºi avea el însuºi un anumit aer seniorial. Este un anumit tip de þãran, care a supravieþuit pînã în zilele noastre sau cel puþin pînã în anii de care vorbesc. Constantin Ana era tonic în tot ce fãcea – tonic ºi cînd plîngea. Fiindcã i se întîmpla sã ºi plîngã pentru copiii lui, dar plînsul sãu era în cele din urmã reconfortant, cãci þinea de viaþã, de resorturile intime ale supravieþuirii. Îmi amintesc ºi de un ceferist din zona Aiudului, un om simplu, un acar, una dintre cele mai umile meserii din sistemul feroviar. Moº Vasile, aºa îi spuneam, era de o mare gingãºie, visa ºi fãcea din visele lui elemente de reconfort pentru ceilalþi. Poþi sã spui : „amãgire purã !”. Nu, acolo, lucrul acesta avea o altã valoare, cãci întreþinea un tonus vital ºi acel sîmbure de umanitate care risca sã se piardã prin exces de rãu. Era o chestiune de nuanþã, de armonizare a contrariilor.

În ce mã priveºte, am fost avantajat uneori de faptul cã se întîmpla sã mi se schimbe regimul chiar în clipa cînd credeam cã mi-ar fi greu sã-l mai suport, cã resursele mele s-au epuizat, deºi eu þineam în genere un discurs pozitiv, întemeiat pe natura mea, însã ºi pe analiza cît mai atentã a realului. Continuam sã rãmîn în felul meu învãþãtorul proiectat de la ªendriceni, cel care tot pedagogie trebuia sã facã ºi dupã gratii. Discursul meu era oarecum programat, reiterabil ºi atunci cînd nu mai aveam argumente la dispoziþie, iar evidenþa era împotriva acelui discurs. ªtiam cã oamenii au nevoie ºi de o interpretare a lucrurilor care sã le dea o anumitã speranþã, sã contureze un orizont al schimbãrii. Regimul dorea sã credem cã totul a încremenit în forma dictatã de el, iar noi trebuia sã opunem un discurs care sã întrevadã schimbarea, sã atribuie un rost suferinþei, sã justifice rezistenþa. Pentru cã erau acolo forme variate de rezistenþã. Cea mai curentã decurgea din buna întrebuinþare timpului, mergînd de la poveste ºi anecdotã, povestiri de filme, pînã la cursuri sofisticate de algebrã, de istoria religiilor sau de istorie pur ºi simplu. Ne gãseam într-un imperiu al naraþiunii, unde retorica ne lua parcã în stãpînire sau o puneam noi la lucru pentru a ne servi cauza. Era esenþial sã nu faci jocul opresorului, disperînd sub apãsare sau admiþînd cã orizontul s-a închis pentru totdeauna.

S.A. : În comuna umanitate în care vã aflaþi fiecare avea ceva de dat ºi ceva de primit. Orice învãþ se alãtura unui dezvãþ – o pedagogie lancasterianã într-un fel, de împrumut, de învãþat reciproc,

unul de la celãlalt, care þinea de solidaritatea forþatã în împrejurãrile carcerale. Dar aþi avut întîlniri în care aþi învãþat chiar conþinuturi de cunoaºtere, nu doar atitudini faþã de viaþã, filosofie existenþialã aplicatã sau lecþii morale. De la cine aþi învãþat mai mult?

A.Z.: Multe lucruri ºi de la oameni foarte diverºi. Era esenþialã capacitatea de a intui ce e capabil fiecare sã dea. Fiindcã nu totdeauna venea oferta de la sine, trebuia sã existe o cerere, o provocare ºi asta þinea de felul cum l-ai întîlnit pe interlocutor, de disponibilitatea lui în relaþia cu *celãlalt*. Insist, mulþi se apãrau de dialog. Am cunoscut la Jilava un poet ºi un latinist de forþã, Petre State. Astãzi nimeni nu-l mai ºtie, dar în perioada interbelicã a tradus mult, a scris cãrþi, a colaborat la destule publicaþii ºi a iniþiat reviste, a semnat la Iaºi în *Cetatea Moldovei* ºi în alte periodice, un om extraordinar, în felul sãu un tezaur. Dar nu puteai ajunge la tezaur decît cu mare dificultate, smulgînd aproape fiecare vorbã, fiindcã el se refugiase în cusutul cu acul (acul era un obiect ilicit acolo, fãcut dintr-o sîrmã gãsitã accidental în timpul „plimbãrii", uitatã sau lãsatã anume de cineva). Destrãmînd o cãmaºã sau o bluzã, se puteau obþine elementele din care, dupã aceea, rezulta un gen de activitate. Unii detestau o asemenea ocupaþie, pe alþii i-a salvat, pentru cã în aceastã gesticã tradiþionalã se regãsea omul de dinainte, deprins sã facã ceva, sã utilizeze cu folos timpul. Era poate ºi un fel de a organiza datele imaginarului, ordonat de miºcãrile acului. Era ºi util, pentru cã astfel se obþinea un obiect necesar. Mãnuºile, spre exemplu, se dovedeau salutare în lagãrele de muncã. Ele nu se puteau dobîndi însã decît prin aceastã gesticã umilã, repetitivã, capabilã sã înºele timpul, dar ºi sã sprijine supravieþuirea. În multe feluri se putea deci profita de oameni. Unii ºtiau poezii sau compuneau versuri. Trebuia sã fii atent cu ei, sã-i rogi sã repete, pentru a le fixa tu însuþi, fie prin memorizare, fie chiar notînd versurile (dacã aveai mijloace), într-o limbã strãinã (excepþiile de la regulile gramaticale în englezã erau o mare problemã pentru cine voia sã le fixeze corect). Se puteau învãþa ºi lucruri cu totul diferite. Unii oameni practicaserã meserii lucrative, dar totuºi ºtiau cîte ceva ºi erau dispuºi sã povesteascã, fie pentru a-ºi aminti momente bune ale vieþii lor, fie pentru cã dãdeau astfel timpului o întrebuinþare utilã pînã la momentul cînd se anunþa pe culoar cã trebuia sã aparã ciorba, lungã, strãvezie, care sã le astîmpere, cît de

cît, foamea. Foamea era o obsesie, iar lupta împotriva ei se fãcea ºi prin mijloacele amintite.

În ce mã priveºte, am profitat cît am putut în felul acesta. Mai ales pentru a învãþa limbi strãine, domeniu în care generaþia mea a fost foarte dezavantajatã, fiindcã franceza, latina, greaca au fost scoase din program, dupã primii doi ani, prin reforma învãþãmîntului. Se învãþa rusa, e drept, însã ea nãºtea o reacþie de respingere ºi de aceea nu am asimilat-o cum trebuie, deºi la facultate o stãpîneam parcã mai bine decît alþii. M-a ajutat mult în aceastã privinþã Ion Omescu, care practicase actoria la Iaºi, apoi la Bucureºti, ºi traversa acum a doua perioadã a închisorii o datã cu mine. Avea o vocaþie pedagogicã aparte, o mare delicateþe ºi o imensã disponibilitate de a dãrui, de a construi punþi între oameni. Asemenea vocaþii sunt salutare în recluziune. Acolo a devenit ºi poet. A publicat mai tîrziu ºi un volum de poezii, *Filtru*, din care o parte circula ºi în folclorul carceral. A mai scris piese de teatru, exegezã shakespearianã, ºi a susþinut chiar un doctorat în acest domeniu la Paris, publicînd apoi o carte, *Despre metamorfozele tragediei*. Era un om la fel de dotat pe cît de generos ºi, de aceea, în momentele mai relaxante (la Salcia, la Stoeneºti, la Strunga, în Balta Brãilei), se punea bucuros la dispoziþia celor ce voiau sã înveþe mai serios francezã, englezã, germanã. Scria, pe niºte bucãþi de hîrtie care puteau fi gãsite într-o colonie, cuvinte ºi expresii, reguli gramaticale, chiar ºi unele texte pe care le memorase cu destulã fidelitate. Cunoºtea o mulþime de lucruri ºi era dispus a le împãrtãºi cu alþii. ªtia sã aleagã, avea o mare vocaþie didacticã, pe care ºi-a descoperit-o acolo. Textele din *Madame Bovary*, scrise pe hîrtie de sac, de la el le-am învãþat. Cu puþinã osteneealã, le-aº putea reproduce ºi azi. L-a evocat destul de exact Al. Mihalcea, acum ziarist la Constanþa, iar de curînd – un coleg de închisoare, Florin Pavlovici. Se vorbea despre „metoda Omescu” aºa cum erau evocate ºi alte metode adecvate mediului. Trebuie sã adaug cã metoda lui a funcþionat ºi în exil, au venit ºi acolo unii, la Paris, sã înveþe engleza cu el. De ce în 98 de lecþii ºi nu în 93, asta explica Omescu într-o carte, *L’ homme à la belafre*, scrisã înainte de a se risipi din propria-i voinþã în neant.

S.A. : V-aº pune o întrebare directã, o întrebare ce poate suna destul de ciudat, dar care comportã ºi un sens mai adînc : credeþi cã aþi fi

fost acelaºi dacã nu treceaþi prin închisoare? Într-un sens foarte precis, fãrã îndoialã cã nu aþi mai fost niciodatã acelaºi. Dar credeþi cã aþi trecut printr-o rupturã de nivel datoritã închisorii? Credeþi cã aþi spart o boltã?

A.Z.: Da, cred cã da. În sensul radicalizãrii, în sensul cã acolo mi-am clarificat decisiv lucrurile, ºi în bine, ºi în rãu. Mi-am „pipãit” limitele, am vãzut ce capcane existã cu adevãrat, lucruri pe care nu le puteai observa în viaþa normalã, unde discursul puterii putea fi destul de persuasiv pentru a cîºtiga oameni, pentru a perverti conºtiinþe, pentru a falsifica de fapt discursul propriu în sensul dorit de regim. Or, pentru mine, experienþa închisorii a fost una de radicalizare, în care am spus: „iatã limitele în care þin sã mã miºc, voi fi un profesionist al domeniului meu, dacã voi putea – dar atît, ºi acest profesionalism va fi pavãza pe care trebuie sã o construiesc pentru a supravieþui ºi a fi cît de cît util lumii din jur”. Nu am pus niciodatã lucrurile doar în termeni de supravieþuire, ci ºi de integrare în aceastã lume, integrare ale cãrei forme sînt dictate de împrejurãri, de sistem, de o mulþime de factori ce nu pot fi nici mãcar bãnuiþi. Însã decizia am luat-o acolo, chiar în timpul anchetei, cînd mi-am dat seama de pericolele posibile, de faptul cã poþi fi folosit fãrã sã-þi dai seama, cã trebuie sã te fereºti de capcane ºi sã scapi, pe cît posibil, cu faþa cît mai curatã. Or, angajamentul meu a fost sã nu mã implic în sistem decît la modul prestãrii unei profesii ºi sã impun (termenul poate pãrea excesiv) condiþiile mele atunci cînd se poate. De aceea am ºi refuzat tot felul de oferte care au mers pînã la integrarea mea cea mai onorabilã în sistem. Termenul „onorabil” trebuie folosit cu ghilimele. Le-am refuzat în numele exigenþei pe care mi-o asumasem.

În felul acesta am putut sã trec mai senin ºi peste anii de marginalizare programatã, ostentativã, cînd mi s-a spus cã, în fond, ar trebui sã merg la fãcut cãrãmidã sau în altã parte, pentru cã „statul nostru construieºte mult ºi are nevoie de cãrãmidari”, nu de istoricul cu „probleme”. Am fost tolerat totuºi, patru ani, într-un spaþiu ce se voia tehnic, al bibliologiei (eram bibliograf la Biblioteca Centralã Universitarã), pus deci în situaþia de a-mi putea construi instrumente de lucru. Era o chestiune de voinþã ca sã pot folosi util acel timp într-o perspectivã pe care o construisem de fapt în anii de studii ºi care a rãmas sã mã structureze într-un fel ºi în închisoare. Am cîºtigat

sub acest raport, al unui anumit radicalism etic, care a fãcut ca situaþia mea sã fie perceputã relativ corect ºi de cei ce îmi doreau pervertirea. Ei au înþeles cã nu se poate merge cu mine prea departe ºi, de aceea, nici nu au insistat. O sã te miri, dar nu am avut nici o ofertã deschisã de a colabora cu Securitatea dupã ieºirea din închisoare, nici pe parcursul închisorii. Însã nici nu am fãcut gesturi care sã arate cã aº fi disponibil. În momentul cînd, prin 1962, administraþia închisorilor era preocupatã sã obþinã cereri de graþiere sau de rejudecare de la deþinuþi (care erau forme de a-þi recunoaºte, într-o anumitã mãsurã, vinovãþia), eu am refuzat (au fost ºi alþii, bineînþeles) sã fac gestul. Tocmai pentru a evita acest tip de confruntare ºi a nu le da ocazia sã intre din nou în viaþa mea în forme pe care nu le-aº dori. Eram convins cã nu pe temeiul acestor demersuri se va croi o nouã etapã în existenþa noastrã, ci dupã raþiuni de echilibru al sistemului, intervenþii din afarã, cum s-a ºi întîmplat cu primul val, dupã moartea lui Stalin. Geneva a provocat atunci o serie de eliberãri, cînd s-a desfiinþat Sighetul ºi au ieºit cîþiva mari istorici de acolo, Giurescu, Lupaº, Dragomir º.a.

Ce sã spun… la aceastã concluzie am ajuns încã acolo. Nu mi-am fãcut iluzii ºi nu am venit în întîmpinarea bunãvoinþei lor. De aceea am ºi scãpat mai uºor, fãrã sã mã expun, cum fãceau alþii, fie din frondã, crezînd cã trebuie sã-ºi etaleze neapãrat, la fiecare pas, inadecvarea la sistem sau faþã de cel pus sã ne supravegheze. Erau, dupã mine, gesturi de bravadã, care nu puteau duce nicãieri, inducînd o stare de tensiune inutilã, nefireascã ºi deprimantã. Inutilã, mai ales fiindcã o schimbare nu putea sã vinã de la gardianul care îþi întindea gamela cu arpacaº, nici de la comandantul închisorii, care purta mai multe galoane ºi stele, putînd eventual sã þinã un discurs mai articulat. Unii se amãgeau în felul acesta, sau poate era o dorinþã de afirmare a propriei personalitãþi, însã rezultatul era, de cele mai multe ori, un eºec. Cazuistica recluziunii este foarte diversã ºi nu e lesne de explicat de ce o anumitã strategie de supravieþuire a reuºit, iar alta nu.

Cineva a vegheat pesemne asupra mea. Trebuie sã evoc ºi aceastã ipotezã: eu nu am fãcut cerere de graþiere, dar pãrinþii mei au fãcut. În acelaºi timp, ºtiu cã mama postea adesea, asociind ºi pe alþii la postul ei, post negru ºi lung, post inuman, zile ºi sãptãmîni întregi,

cu plîns ºi rugãciune pentru salvarea mea. Asta ar putea sã explice în fond de ce s-au întîmplat unele lucruri ºi tocmai într-un anumit timp, cînd nevoia era mai asprã. În momentul ieºirii mele de la Jilava, a doua zi dupã Mihai Ursachi, se consumau încã anchete, sincronic. Anchete care trebuiau sã ducã la procese, la noi reprimãri, la implicarea altora ºi aºa mai departe. Ce s-a întîmplat, de ce se fãcea acest lucru – e greu de spus. Dar este sigur cã administraþia era preocupatã sã nu se intuiascã direcþia în care se mergea, sã existe o anumitã stare de confuzie, sã-i foloseascã pe unii (probabil pe cei care semnalau într-un fel cã pot fi „folosiþi”). Unii, de exemplu, cereau sã fie primiþi de cãtre ofiþerul politic. Eu m-am ferit de aºa ceva, iar asta însemna cã îl lipseam de un semnal care sã-l încurajeze sã facã un pas spre mine. Avea el, acolo, o caracterizare. Acum ºtiu care era, cãci mi-am vãzut cazierul, cu destule elemente pentru a înþelege cum eram tratat, începînd cu ancheta ºi pînã în momentul ieºirii din închisoare. Am sfîrºit prin a fi „foarte periculos”, din punctul lor de vedere. Ei identificaserã poziþia mea ºi puseserã o pecete. Probabil cã oricine din aparat venea sã deschidã dosarul avea destule elemente care sã-i recomande cum sã se poarte cu mine. Oricum, erau destul de atenþi la psihologia oamenilor, ºtiau care e coarda slabã a fiecãruia ºi procedau în cunoºtinþã de cauzã, în afarã de cazul cînd era vorba despre un torþionar pur ºi simplu, un barbar violent, care rezolva lucrurile în felul sãu, fãrã prea multe precauþii. În general însã, sistemul era vegheat de oameni competenþi ºi cu experienþã în psihologia carceralã, chiar în cunoaºterea unor profesii ºi aºa mai departe.

Alexandru Ivasiuc, cu care am traversat o parte din aceastã experienþã (la Salcia ºi la Stoeneºti), mi-a povestit cum, la Gherla, a recunoscut într-un grup de „inspectori” un fost prieten, cu care fãcuse, ca student, filosofie peripateticã, discutase îndelung despre cãrþi (Ivasiuc fusese dat afarã de la Filosofie ºi ajunsese student la Medicinã, fiind arestat în toamna lui ’56, pentru tentativa de a-i aduna pe studenþi în piaþã ºi a lansa împreunã un program revendicativ). Subtilul conlocutor de altã datã era acum în rîndurile Securitãþii, nu pentru a molesta sau pentru atrocitãþi, desigur, ci pentru a diagnostica situaþia, a defini atmosfera, a indica, eventual, soluþii. Asemenea lucruri trebuie ºi ele luate în calcul, inclusiv la analiza perioadei ce a urmat. ªi asta întrucît, dacã ne închipuim cã intervalul a fost servit

numai de barbari, fãrã nuanþe ºi fãrã profesionalism, ne înºelãm profund ºi nu putem explica de ce totuºi o parte din „lumea bunã” a intrat în joc ºi de ce a supravieþuit atît de mult sistemul, în ciuda lipsei de performanþe în materie economicã, socialã etc.

Dacã revin la întrebare, poate excesiv, cred cã experienþa închisorii m-a limpezit ºi mi-a dat posibilitatea sã intuiesc un mod de a supravieþui, în spaþiul profesiei mele, dupã aceea. Cum ºtii prea bine, mi-am ºi construit, la propriu, o micã citadelã, în care m-am înconjurat de cãrþi, filtrîndu-mi relaþiile cu o anumitã prudenþã. Nu zic cã am închis uºa cuiva, dar nu am fost omul care sã iasã în faþã, sã se ofere în spaþii publice, devenind astfel o þintã, un element ce trebuia scos neapãrat din joc ori silit sã „colaboreze”.

S.A.: La treizeci de ani, neîmpliniþi, aþi ieºit din închisoare. Aþi ieºit într-o lume cu totul schimbatã, pe care cred cã o recunoºteaþi cu greu. ªase ani ºi douã luni reprezintã o lungã perioadã, o duratã interminabilã pentru cineva închis în condiþiile dumneavoastrã. Dar este o perioadã foarte lungã ºi pentru societatea „de afarã”, aºa-zicînd liberã, fiindcã România traversa o perioadã sinistrã de restructurare, reeducare, reaºezare. În aceastã lume aþi ieºit un om diferit. La tinereþe, ca student, aveaþi, fãrã îndoialã, intuiþia unei vocaþii proprii ºi vã imaginaþi într-un anumit scenariu care mergea spre o direcþie savantã ºi moralã. Cînd aþi ieºit din închisoare eraþi un om care avea un imperativ categoric, care se organizase în timpul recluziunii în jurul unui imperativ categoric. Cum se putea adapta acest om la lumea ce se schimbase atît de mult? Cum era în „libertate”? Nu vi s-a pãrut mai greu?

A.Z.: Fãrã îndoialã cã era greu. Din situaþia descrisã au rezultat tot felul de traume. În primul rînd, simþeai o opoziþie clarã a sistemului faþã de tine. Eu nu am fost primit dupã eliberare nicãieri, decît cu mari dificultãþi ºi cu intervenþii. Trebuie sã spun din nou cã aici, la Iaºi, am fost refuzat la toate nivelurile, nu numai pentru funcþii, pentru prestãri intelectuale, ci chiar ºi pentru munca fizicã. Eram dus cu vorba, la oficiul de plasare a forþei de muncã, de la o zi la alta. În cele din urmã, am înþeles cã o „ieºire din cetate” ar fi fost profitabilã („Dã-te un timp la fund”, mã sfãtuia un binevoitor) ºi am plecat la Bacãu. Aici, un coleg de facultate, Viorel Cãpitanu (îl pomenesc cu recunoºtinþã), a primit sã mã ia pe un ºantier arheologic din

zonã, unde el conducea lucrãrile – ca zilier, bineînþeles, cãci nu se putea mai mult. În felul acesta am putut cîºtiga pe perioada verii ceva bani, cu care am reuºit sã-mi rezolv unele trebuinþe ce erau, de fapt, destul de mari. Nu mai aveam haine, nici ghete, nu mai aveam aproape nimic. Directorul muzeului din Bacãu, Iulian Antonescu, a acceptat bucuros sã mã ia în schema lui ºi m-a fãcut chiar muzeograf principal, poziþie nesperatã atunci. El îºi permitea însã, aflîndu-se într-o bunã relaþie cu oficialitãþile de acolo. Era strategia lui de a-ºi extinde „ctitoria”, provocînd unele efecte insolite, paradoxale, în raport cu ce ºtim noi despre epocã. El obþinea înlesniri pe care, practic, nimeni nu le putea dobîndi acolo : a creat muzee peste tot, a adunat oameni ºi materiale, a scos publicaþii. Pe mine m-a luat sub scutul sãu numai puþinã vreme, fiindcã am aflat cã exista posibilitatea unei încadrãri la Biblioteca Centralã Universitarã din Iaºi ºi atunci, la recomandarea discretã a profesorului Berlescu, atunci prorector al Universitãþii, am fost angajat la acea Bibliotecã, dirijatã de Grigore Botez, pe un post de bibliotecar, dar cu funcþie bibliograficã, la un sector în plinã expansiune. Exista o preocupare la nivel naþional ca, în orice bibliotecã importantã, sã se producã ºi activitãþi de acest fel. Aveam ºansa de a lucra într-o asemenea bibliotecã, pe o linie care sã intre într-o anume conjuncþie cu meseria mea. Am devenit bibliograf, lucru ce îmi dãdea posibilitatea sã particip la proiecte deja conturate, dar ºi sã imaginez eu însumi proiecte, cum s-a întîmplat de fapt. Ideea de a mã opri asupra lui Kogãlniceanu, ca posibilã temã de explorat bibliografic, a primit dezlegarea sectorului ºi a direcþiei. Am lucrat patru ani în aceastã situaþie, pentru Kogãlniceanu, însã ºi pentru alte teme. Aveam un proiect „Xenopol”, început înainte de recluziune, aflat numai în faza de explorare e teritoriului la modul general. Atunci doar „adulmecasem” domeniul, acum o fãceam într-un mod mai sistematic. Personalitãþile în cauzã, Kogãlniceanu ºi Xenopol, fiind dominante în secolul al XIX-lea, îmi dãdeau posibilitatea sã cunosc, într-adevãr, ce s-a întîmplat în acel interval. Opþiunea mea s-a dovedit beneficã, întrucît îmi asigura o marjã de independenþã, dincolo de lucrãrile pe care trebuia sã le fac împreunã cu colegii sau, mai degrabã, colegele mele de la bibliotecã ; puteam sã-mi continuu într-un fel lucrul suspendat de recluziune, fie ºi la nivelul instrumentarului, esenþial totuºi pentru o asemenea meserie. În acei patru ani am încercat sã ºi public cîte ceva, iniþial sub pseudonim,

cãci nu s-a acceptat din start numele meu, pînã s-a vãzut cã nu spuneam lucruri nemaipomenite, cã textele mele nu tindeau sã arunce regimul în aer. Numele autentic mi-a fost acceptat, presupun, dupã consultãri care vor fi avut loc ici ºi colo.

S.A.: În mãsura în care reabilitarea nu s-a fãcut automat, dupã cum fusese promis, de altfel, ºi cum se prezentase, ca un pact al regimului cu foºtii deþinuþi politici, este evident cã orice integrare tardivã sau reintegrare tardivã dupã anumite tribulaþii s-a fãcut în urma unor negocieri, lucru ce ne-ar putea trimite spre întrebarea: de ce, în anumite cazuri, reintegrãrile s-au fãcut totuºi atît de rapid ºi atît de uºor în comparaþie cu alte cazuri, deºi, aparent, reintegrarea, cum spuneaþi ºi dumneavoastrã, nu ar fi ameninþat direct temeliile sistemului? Este posibil sã fie ceva în legãturã cu faptul cã regimul vedea, simþea în dumneavoastrã imperativul categoric. S-ar putea ca acest fapt sã-i fi deranjat, iar asta sã fi îngreunat foarte mult, sã fi micºorat spaþiul de manevrã, spaþiul de negociere. Faptul cã eraþi intratabil v-a þinut mai mult pe tuºã în comparaþie cu alþii, care au fost mai repede integraþi.

A.Z.: Nu ºtiu sã explic acest lucru. Bãnuiesc cã ceva de acest fel trebuie sã fi existat, pentru cã, în 1964, toamna, cînd am plecat la Bacãu, erau deja în sistemul de cercetare al Academiei destui foºti deþinuþi politici, iar în anii urmãtori au mai fost primiþi ºi alþii. Eu nu am fost acceptat, deºi am fãcut cerere de înscriere la concurs în mai multe rînduri. Am fost mereu refuzat, pînã în toamna lui 1968. Era tocmai momentul de crizã în care sistemul a înþeles cã trebuie sã recurgã ºi la alte elemente din interior, sã-ºi extindã baza de sprijin. În acest context am fost admis sã particip la un concurs la Institutul de Istorie ºi Arheologie, dar luînd totul de la zero ºi sub condiþia pe care o avusesem deja în 1957. Fireºte, nu se poate lãmuri acum ce s-a întîmplat cu unii, cu alþii. Situaþiile trebuie discutate de la caz la caz. De multe ori au fost factori subiectivi, a intervenit cineva, un prieten, o rudã, un potentat care avea un interes. Oricum, în cazul meu, deºi au fost intervenþii din mai multe direcþii, nu am reuºit sã depãºesc aceastã fazã ºi, într-un fel, mã resemnasem sã fac munca mea de bibliograf. Eram însã un bibliograf cu un anumit orizont cultural-ºtiinþific, în care îºi plasa proiecte proprii, care avea deci o perspectivã personalã a lucrului ºi a finalitãþii lui – muncã de dimineaþã pînã seara, suprimarea sãrbãtorilor, abolirea vacanþelor, practic

travaliu non-stop, într-un domeniu ce pãrea sã fie cu totul ingrat, sec, steril ºi exasperant pentru alþii. Mie însã nu mi se pãrea chiar aºa, simþeam o mare nevoie de informaþie, voiam sã asimilez lumea concretã, atît cît se putea extrage aceasta din documente, din comentarii, din presa secolului al XIX-lea pe care am avut norocul sã o explorez aproape *da capo al fine*, cu goluri, bineînþeles, pentru cã nu existã nicãieri în þarã colecþii complete, decît pentru anumite publicaþii. În orice caz, am avut satisfacþii reale, nu consider deloc cã acea muncã a fost o caznã de ocnaº, a fost mai degrabã una de om al cãrþii, care se ia în serios ºi care profitã pe cît posibil de situaþia în care se aflã, dar fãrã sã tindã cu tot dinadinsul la a ieºi din anonimat. Acceptarea marginalitãþii era o condiþie a relativei libertãþi în care puteam sã lucrez, fãrã a fi suspectat cã doresc prea mult sau cã ameninþ echilibrul lumii academice cu ambiþiile mele.

S.A.: Era un mit care circula în Iaºi, cînd am auzit eu prima datã de dumneavoastrã, prin anii '70, ºi anume cã exista o luminã care nu se stingea niciodatã la Biblioteca Centralã Universitarã, lumina la care muncea Alexandru Zub. Aceasta era imaginea pe care am avut-o despre dumneavoastrã, imaginea unei ferestre la care nu se stinge niciodatã lumina. Bãnuiesc cã este adevãratã, pentru cã am avut ocazia sã mãsor rezultatele ºederii dumneavoastrã cu lumina aprinsã atîþia ani. S-ar putea ca aceastã sîrguinþã, aceastã ambiþie, care a început sã producã rezultate respectabile destul de repede, dacã avem în vedere amploarea întreprinderii ºi dificultatea ei, sã fi jucat în favoarea dumneavoastrã ºi sã fi contrabalansat marele dezavantaj pe care l-aþi avut în momentul ieºirii din închisoare, ºi anume absenþa unei structuri clanice, a unor relaþii familiale ºi sociale, care în alte situaþii, mai ales în cazul intelectualilor de origine urbanã ºi burghezã (inclusiv profesiunile liberale), adicã cei numiþi de cãtre sociologi „privilighenþie", au avut un rol însemnat. S-au vãzut lansãri spectaculoase de cariere care, pe de o parte, se pot explica prin oportunismele „la firul ierbii", dar ºi, pe de altã parte, prin jocul acestor relaþii care existaserã în lumea urbanã, burghezã, academicã, a profesiilor liberale. O lume care subzista, cel puþin în oraºele mai mari, cum ar fi Bucureºtiul, chiar dupã perioada cea mai brutalã de represiune stalinistã. Nu aþi beneficiat de acest avantaj, pentru cã aveaþi originea socialã pe care o aveaþi ºi, bãnuiesc, reintegrarea ºi

relansarea dumneavoastrã s-au putut explica numai prin faptul cã, de la un moment dat, aþi început sã produceþi masiv. Aþi devenit, cu munca pe care o fãceaþi, cu tomurile ce se adunau unul peste altul pe masã, o entitate de care cineva totuºi trebuia sã þinã seama, inclusiv sistemul.

A.Z. : Analiza mi se pare corectã, înclin sã cred cã opþiunea mea de atunci a fost bunã, cã ºi moralmente, ºi din punct de vedere profesional am cantonat într-un spaþiu care îmi asigura un eºafodaj, o bazã de sprijin pentru ceea ce voiam sã fac mai departe. Aº adãuga cã, în scopul realizãrii acestor masive biobibliografii (întrucît dupã Kogãlniceanu a urmat un Xenopol, dupã Xenopol – un Pârvan), am parcurs atent un secol ºi jumãtate de culturã ºi istorie româneascã. Biobibliografiile mi-au creat în acelaºi timp un orizont cultural, care începea sã fie alimentat ºi de problematica teoreticã, metodologicã a istoriografiei, astfel încît, la începutul anilor ’70, eram în mãsurã sã produc lucrãri relativ consistente, inclusiv o tezã de doctorat despre Kogãlniceanu, a cãrei dactilogramã însuma peste 1400 de pagini. S-a tipãrit repede la Junimea, într-o formã care atunci a fãcut impresie, oarecum sincron cu altã monografie, *Pârvan* : *efigia cãrturarului*. Erau douã lucrãri ce aveau semnificaþia lor în epocã, fiind apreciate de specialiºti ºi premiate de Academie. Observ acum cã a fost nevoie de un deceniu, dupã ieºirea din închisoare, pentru ca aceste volume sã se înfiripe. Ele veneau în prelungirea altor eforturi de explorare a materialului faptic ºi a tendinþelor, a curentelor culturale, a unor restituiri secvenþiale. Se contura de fapt un mic proiect, al unui personaj care nu mai putea fi ocolit prea uºor, nici de profesioniºtii domeniului, nici de autoritãþi. De fapt, aceastã cantonare a mea într-o zonã ce pãrea tehnicã (însã nu era doar atît) a mulþumit ºi pe profesioniºti, ºi oficialitãþile care vedeau cã nu au de ce se opune proiectelor mele.

S.A. : ªi aceste cãrþi, care apãreau într-un ritm foarte susþinut, erau construite într-un mod cît se poate de laborios. Nu era pur ºi simplu o eseisticã superficialã. Volumele savante stãteau ºi pe o masã crescîndã de publicisticã, de articole ce începeau sã aparã în cele mai multe reviste culturale din þarã ºi alcãtuiau, ca sã zic aºa, pînza de fond ºi interfaþa civic-politicã, nu doar culturalã – prin ea, dumneavoastrã comunicaþi un mesaj, mesajul volumelor mari pe care le-aþi scris. În

legãturã cu aceasta aº vrea sã vã întreb un lucru sensibil: m-a frapat (cred cã din acest motiv am venit lîngã dumneavoastrã ºi cred cã din acelaºi motiv am rãmas) natura patriotismului de care daþi dovadã, în general natura raportãrii dumneavoastrã la seria istoricã ºi culturalã româneascã.

În 1965-1968 se relanseazã în România preocuparea pentru originile naþionale, pentru întreaga mitologie etno-naþionalã. Cineva spunea cã, dacã ne uitãm la perioada 1965-1970 ºi mai tîrziu, la prelungirile ideologice ºi culturale ale acesteia, am putea spune cã nu partidul-stat a avut pînã la urmã cîºtig de cauzã în înfruntarea sa simbolicã, dar ºi foarte concretã, cu opozanþii ºi contestatarii sãi, ci mai curînd aceºtia, ieºind din închisori, foarte mulþi dintre ei legaþi de naþionalismul interbelic, de paradigma culturalã naþionalã interbelicã în ansamblu, au reuºit sã-ºi impunã mesajul ºi sã controleze într-un fel canonul partidului-stat. Cred cã lucrurile sînt la mijloc, nici unii, nici alþii nu au pierdut sau cîºtigat total. A existat o negociere foarte complexã între cele douã canoane: canonul perpetuu ºi imprevizibil schimbãtor al partidului-stat, proverbiala „linie a partidului”, ce îºi cãuta, rãmînînd în interiorul „lagãrului socialist” ºi dupã stalinism, o „cale naþionalã”, despre care se vorbea tot mai insistent; pe de altã parte, canonul organic al acestei lumi ce fusese luatã cu asalt în fel ºi chip, inclusiv prin epurãri, genocid ºi recluziune în masã. Cele douã canoane se întîlneau din nou într-o luptã simbolicã, de aceastã datã pentru a domina printr-o ideologie hibridã, în care fiecare dintre pãrþi încerca sã impunã cît mai mult din ce avea. Din nefericire, la întîlnirea dintre aceste douã canoane ºi în urma negocierii lor, România ceauºistã a produs naþional-comunismul, un fel de sincretism (în sens teologic), cu forma sa paradigmaticã, protocronismul.

Ce m-a interesat la abordarea dumneavoastrã, la munca dumneavoastrã savantã, la mesajul dumneavoastrã civic ºi personal a fost faptul cã, parcurgînd seria istorico-culturalã naþionalã modernã, aþi venit pînã la Pârvan ºi foarte puþin dupã aceea la figurile interbelice care erau modelate ºi moderate de un civism superior ce integra cauza naþionalã într-un program politic ºi social mai vast. Aþi rãmas de-a lungul deceniilor ºi pînã astãzi credincios unui mesaj regenerativ. L-aþi formulat ºi la serbarea de la Putna, ºi în începuturile dumneavoastrã de cercetare, l-aþi legat de tradiþia noastrã cea mai

luminoasã din secolul al XIX-lea, naþionalismul de tip *Risorgimento*, ce relanseazã, renaºte, catalizeazã energii, este afirmativ, pozitiv, senin. Or, dupã anul 1965, recuperãrile pe care le face regimul nu merg în direcþia acestui naþionalism luminos ºi afirmativ, ci spre un naþionalism radical, la început foarte prudent ºi recuperator, apoi din ce în ce mai xenofob, izolaþionist ºi virulent. Canonul statului-partid se dezvoltã spectaculos în paradigma protocronistã : modelul unui naþionalism autarhic, autohtonist, sumbru se desparte de tradiþia „sigiliului Romei", preferînd un autohtonism din ce în ce mai abisal ºi mai puþin documentabil. Aºa se construieºte noua cetate asediatã a partidului-stat.

Dumneavoastrã aþi rãmas de la început pînã la sfîrºit departe de aceastã nouã evoluþie a ideii naþionale. Asta cred cã a fost marea ambiguitate de care aþi dat dovadã, dar în sens pozitiv : partidul-stat, ce se ocupa de construcþia ºi diseminarea protocronismului, nu vã putea ignora, pentru cã, la rigoare, opera dumneavoastrã se putea asocia, dacã nu se putea subordona programului protocronist ; dar ºi dumneavoastrã v-aþi pãstrat libertatea spiritualã, pentru cã nu aþi intrat „cu arme ºi bagaje" (aºa cum au fãcut-o atîþia) în antecamera, în notele de subsol sau chiar în coloana vertebralã ideologicã ºi metafizicã a naþionalismului de partid. Asta este trãsãtura caracteristicã a activitãþii ºi operei dumneavoastrã. Din pãcate, acesta a fost un exemplu foarte rar. Oamenii erau tentaþi sã „colaboreze", probabil fiindcã ajungeau mai uºor la notorietate ºi avantaje dacã intrau efectiv în maºinãria protocronismului. Ultima mea consideraþie pe aceastã temã e urmãtoarea : cred cã forma dumneavoastrã de naþionalism ºi patriotism care s-a exprimat la Putna a reluat dimensiunea regenerativã a serbãrii iniþiale (care, pe parcurs, se schimbase foarte mult, ajungînd sã fie recuperatã de extrema interbelicã). Rãmînînd în acel orizont, aþi rãmas credincios ºi acelui organicism spontan ºi acelor intuiþii precoce (despre care vorbeam la început) în legãturã cu o misiune, cu un mandat, cu o „datorie a vieþii noastre" (ca sã-l parafrazãm pe unul dintre modelele dumneavoastrã), fiind astfel ºi mai aproape de nevoile reale ale societãþii româneºti.

A.Z. : Ai propus o vedere interesantã, ºi în planul sistemului, ºi în planul problematicii româneºti – subscriu la ea în linii mari. Aº observa numai cã regimul Ceauºescu, instalat în 1965, n-a fost uniform, cã

protocronismul nu s-a impus de la început, cã unele erau aºteptãrile din primul deceniu al acestui interstiþiu ºi altele dupã aceea, în momentul cînd Ceauºescu a devenit stãpînul absolut al statului român, al partidului, ºi a putut sã-ºi impunã dupã plac voinþa, cu un aparat ce l-a servit cu obedienþã. Trebuie deci sã facem aceste distincþii. Pe de o parte, sã observãm cã, în primii ani, a existat o propensiune de tipul amintit, regenerativã, de reconsiderare a trecutului, „valorificarea moºtenirii” devenind un program de stat. Aici ºi-au fãcut loc oameni de carte autentici, care au lucrat pe texte, au construit ediþii ajunse pînã la cîteva zeci de volume, lucru foarte important pentru o culturã relativ nouã în aceste forme moderne. S-a creat astfel un fundament de care nu s-a putut face abstracþie mai tîrziu, chiar ºi în momentele cînd partidul-stat a dorit sã controleze mai bine domeniul.

A trebuit deci sã mã strecor, în aceastã perioadã, destul de anevoios. ªi nu numai sub forma biobibliografiilor amintite sau a micilor reconstituiri secvenþiale, ci chiar printr-un travaliu de editor, care nu e lipsit de importanþã. De exemplu, un volum de corespondenþã ºi de acte ale lui Pârvan, care a cerut ani de muncã, pentru cã era o primã explorare a domeniului ºi exista încã o rezistenþã redutabilã la acceptarea savantului. Acest volum nu a putut fi inclus într-un plan editorial decît dupã aproape cinci ani de stãruinþe ºi tratative, de persuasiune cãrturãreascã, interesînd pe cîte unul ºi altul în proiect. Tot aºa, ediþia Kogãlniceanu, care dubla deopotrivã bibliografia ºi monografia. Lucram pe un teritoriu destul de vast ºi aveam posibilitatea sã pãstrez contactul cu materialul concret, cu faptele ca atare. Deraparea mea era mai dificilã (nici nu o doream, bineînþeles). Aveam pe ce sprijini un proiect care sã profite, pe de o parte, ºi de acel trend regenerativ, sã profite ºi de noile tendinþe din lume, care intrau în dialog sau mãcar în conjuncþie cu respectivul trend. Nu numai la noi, fiindcã acelaºi lucru se întîmpla ºi într-un spaþiu mai larg, poate cu motivaþii analoage. De acest lucru trebuie sã se þinã seama ºi cînd analizãm negocierea dintre statul-partid ºi lumea intelighenþiei. Pentru cã erau discursuri ce trebuiau sã intre în contact în mod normal, dar, în acelaºi timp, fiecare avea motivaþiile lui, raþiunile lui de a continua ºi de a se apãra în raport cu celãlalt. Este o temã extrem de complexã, s-a scris deja o întreagã bibliotecã pe seama ei ºi probabil cã analiza nu se va sfîrºi prea curînd. Dar, aºa

cum spuneai, cred cã adevãrul trebuie cãutat undeva la mijloc, pentru a recunoaºte cã nimeni nu a cîºtigat, de fapt, partida în întregime, deºi finalmente s-a vãzut cã aceastã cãrturãrime, cu un proiect bine articulat, cu o filosofie subiacentã care dãdea satisfacþie ºi societãþii româneºti, dar ºi tendinþelor existente în lume, avea ºanse sã se impunã.

S.A.: Dupã reinstalarea dumneavoastrã în cîmpul academic, inclusiv pe plan birocratic (deºi nu aþi fost acceptat, din pãcate, în învãþãmîntul superior), urma „descoperirea Occidentului”. Aceastã descoperire avusese loc în cazul dumneavoastrã prin lecturi. Se conturase astfel ca o aspiraþie rezistentã. Cred cã ea a însoþit dintotdeauna programul acesta naþionalist ºi patriotic risorgimental, dar devenea o necesitate în mãsura în care, pe de o parte, canonul istoriei universale se schimba rapid, pe de altã parte, întregile evoluþii politice, sociale, culturale din Occident trebuiau cunoscute de la sursã. Cum aþi ajuns acolo, care au fost tribulaþiile? ªtiu cã lucrurile nu s-au fãcut de la început ºi nu s-au fãcut uºor. Ce vã atrãgea cãtre Occident, de ce voiaþi sã vã duceþi acolo?

A.Z.: O chestiune retoricã. Se putea evita confruntarea cu o lume care gîndise ºi crease în mod normal, fãrã inhibiþii ºi fãrã limitãri de naturã politicã, ideologicã? Aceastã confruntare trebuia asumatã la un anumit moment. În cazul meu, problema se punea *cum*, în ce formã se poate obþine o ieºire în strãinãtate, atunci cînd ieºirile erau þinute sub un control foarte sever. Trebuie sã spun cã ºi aici am avut puþin noroc (ca în multe situaþii ale vieþii mele). Am avut norocul sã întîlnesc la începutul anilor ’70 un profesor de la Freiburg, român la origine, care profesa acolo, la catedra de romanisticã, Paul Miron. El începuse sã umble prin lumea româneascã ºi a identificat pe unii tineri sau mai puþin tineri, care promiteau ceva, ºi i-a ajutat apoi sã cunoascã Occidentul.

Avizul pentru prima cãlãtorie s-a dat în noiembrie 1973, pentru un colocviu Cantemir, o aniversare importantã ce s-a þinut acolo, la Freiburg, marcînd 300 de ani de la naºterea cãrturarului. Trei zile s-a discutat pe aceastã temã. Românii veniþi din þarã constituiau o echipã diversã ºi spectaculoasã. Ea începea cu Mircea Maliþa, Mihnea Gheorghiu, Virgil Cîndea ºi Zoe Dumitrescu-Buºulenga, pentru a se încheia cu P. Caraman, Edgar Papu ºi Alexandru Zub – ultimul, cu

voia ta. Am ajuns (cu peripeþii pe care nu le mai evoc) la Freiburg ºi acolo l-am cunoscut pe profesorul Gottfried Schramm, venit ºi el sã participe la colocviu, alãturi de Eugen Coºeriu ºi alte nume importante. Bineînþeles, am putut sã contez pe sprijinul lui Schramm, care s-a oferit repede sã-mi devinã gazdã dacã obþineam avizul pentru bursa „Humboldt”, o bursã pentru care fãcusem demersuri ºi care putea, în felul acesta, sã intre imediat pe rol. Nu s-a întîmplat însã aºa, au fost necesari ani de stãruinþe pentru a obþine avizul. Cînd spun „ani”, mã refer la mai mult de patru. Abia în 1977, la o lunã dupã cutremur, am reuºit aceastã ieºire, ea s-a fãcut datoritã unei intervenþii directe din afarã. Au venit cîþiva istorici germani, iarãºi cu profesorul Miron, la Iaºi ºi la Tîrgu-Neamþ, localitãþi în care s-a desfãºurat un colocviu itinerant pe o temã de interes comun. Atunci s-a gãsit soluþia practicã de scoatere a subsemnatului din þarã. S-a întîmplat într-un mod foarte nostim, voi povesti.

Cei din grupul german s-au dus la Bucureºti, au fãcut niºte vizite de curtoazie, s-au dus ºi la ministerul care se ocupa cu toate lucrurile acestea ºi au pus, între altele, problema mea, o veche problemã, renegociatã, readusã mereu pe tapet. S-a spus atunci, dupã cîte se pare, cã Zub e deja în strãinãtate, dupã aceea s-a mai spus cã…

S.A.: Chiar aºa?

A.Z.: Da, chiar aºa, apoi s-a sunat unde trebuie ºi s-a ajuns la concluzia cã, de fapt, personajul în cauzã avea paºaport, dar nu se interesa de el. Drept care am primit pe loc un telefon cu subînþeles, nostim, sã termin cu aceastã „neglijenþã de sine” ºi sã vin acolo. Echipat cu cîteva lucruri de strictã ºi personalã utilitate, am urcat în primul avion spre Bucureºti ºi am luat de acolo avionul spre Frankfurt, încît am ieºit înaintea celor din grupul german, care veneau cu maºinile. A fost miracolul produs de Paul Miron, cu mari consecinþe ºi pe plan personal, ºi pe plan profesional, fiindcã a însemnat doi ani de ºedere în Germania, o bursã „Humboldt” ºi posibilitatea unor contacte permanente cu lumea germanã ºi cu specialiºti din afara lumii germane. Sigur, nu era o regulã a jocului, ieºirile nu au fost uºoare, fiecare plecare era negociatã, au existat întotdeauna o tensiune ºi o tentativã de a distruge acest echilibru, fie în sensul unei subordonãri a solicitantului, fie în sensul unui control jenant pentru profesionistul care eram.

S.A.: Ce aþi fãcut în Germania? Eu, cunoscîndu-vã, am ajuns în scurt timp beneficiarul activitãþii dumneavoastrã de bibliograf ºi asistent de cercetare: am descoperit nu numai biblioteca dumneavoastrã oarecum publicã, „de împrumut”, extraordinarã prin diversitate ºi prin volum, ci ºi o bibliotecã aproape privatã, care se fãcuse prin fotocopiere. Zeci ºi zeci de mii de pagini – am observat cã fãceaþi fotocopii din ce în ce mai mici, pentru cã trebuiau cãrate în spate înapoi, în biroul de la Iaºi. În orice caz, îmi imaginez cîtã muncã de informare a însemnat stagiul compact din Germania ºi, dupã aceea, vizitele succesive. Toatã cariera mea, cîtã a fost, în anii ’80, s-a construit esenþialmente pe aceastã colosalã infrastructurã privatã, care fusese adusã de dumneavoastrã în spinare, dupã „metoda Badea Cîrþan”. Pe lîngã asta, ce a însemnat întîlnirea dumneavoastrã cu Occidentul, cum v-aþi raportat la aceastã lume, pe care o puteaþi vedea, în fine, direct? Românii au avut de la începuturile istoriei lor moderne o problemã la întîlnirea cu Occidentul. Chiar ºi atunci cînd mergeau în mod voluntar sã îl descopere, cu o dorinþã programaticã de a-l imita, românii au avut reacþii ambivalente la aceste întîlniri. Ce aþi adus înapoi din experienþa occidentalã, cum credeþi cã v-a marcat? Aþi avut ºansa unei familiarizãri directe cu Occidentul, de la nivelul cel mai rudimentar al existenþei cotidiene la funcþionarea unor instituþii. Ce aþi regãsit acolo din fostul canon românesc modern, pierdut ca urmare a instalãrii comunismului? Cred cã ºi asta a fost o ºansã: întîlnirea cu ceea ce a fost sau putea sã fie ºi în þara noastrã.

A.Z.: Îmi ceri poate prea mult, nu pot decît sã schiþez cîteva elemente, de naturã sã defineascã experienþa mea referitoare la Occident, mult prea complexã ºi prea dificilã, încît trebuie sã mã rezum doar la un cadru.

Mai întîi, trebuie sã precizez cã ea s-a petrecut cînd aveam 43 de ani, deci o vîrstã cînd omul este format, cînd disponibilitatea de a accepta schimbãri esenþiale în fiinþa ºi structura lui este foarte micã. Pe de altã parte, eram deþinãtorul unor proiecte ce se cereau continuate – eu nu am ieºit din proiecte, ci am dorit sã le desãvîrºesc. Resimþeam confruntarea mea cu lumea ca fiind necesarã în plan teoretic ºi metodologic, dar nu speram ºi nu s-a produs de fapt un impact foarte serios. A fost o extindere a orizontului, o verificare a limitelor, o completare a instrumentarului pe care eu îl creasem aici,

cu lucrãrile disponibile. Prin ieºirile în alte zone, mai ales în cele ale lumii apusene, am încercat de fapt sã-mi verific instrumentele, sã le completez, sã-mi adjudec aºadar ºanse optime pentru a continua ceea ce începusem. Nu putea fi vorba deci despre o schimbare radicalã a paradigmei, ºi apoi nici nu eram prea convins de încercãrile care se fãceau în Occident. Cred cã ceea ce învãþasem eu prin Kogãlniceanu mã trimitea în lumea lui Humboldt, dupã cum Xenopol mã apropia de lumea ºcolii etnopsihologice din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea, cu Steinthal, Lazarus etc., de care se leagã un bun moment românesc, avîndu-l în centru chiar pe Eminescu. Totul se regãseºte în aceste cãutãri, care apoi s-au rafinat, au ajuns la Max Weber ºi la marii înnoitori ai domeniului din secolul XX, dar toate preexistau ºi eu mã regãseam, cumva, în efortul de a acomoda paradigma organicistã la ceea ce se întîmpla în lume. Nu eram foarte contrariat ºi am gãsit destule punþi între ceea ce ºtiam ºi îmi convenea într-un fel ºi ceea ce gãseam în „lumea nouã", apuseanã. A fost, prin urmare, un fel de a controla domeniul în care lucram, un fel de a încerca sã asimilez noile sugestii, metode, canoane, dar fãrã mare profit (era poate ºi prea tîrziu). Ai vãzut foarte bine cã m-am întors cu un material enorm. La vama din Nicolina era o întreagã încãpere ocupatã de lãzile mele cu fotocopii ºi cãrþi, care au stat luni ºi luni de zile, pînã cînd s-a ajuns la Cornel Burticã, mi se pare ministru al comerþului exterior atunci, care a dat dezlegarea pentru a-mi recupera materialul. Era, evident, desfãcut, dar bãnuiesc cã nu ºi parcurs, de vreme ce eu n-am izbutit sã o fac integral nici pînã acum.

S.A.: Au ºtiut „sã þinã secret"…

A.Z.: Da, „secretul" a rãmas deplin, cãrþile au ajuns în rafturile mele (uneori ºi în ale prietenilor care îmi cãlcau pragul) ºi am putut sã produc cumva mici efecte, uneori chiar sesizabile, pentru cã, dacã îmi dai voie sã mã refer chiar la tine, ai putut vedea ce era esenþial acolo, aº spune cã uneori într-o mãsurã mai mare decît mine, fiindcã eu eram prins deja de proiecte, iar lucrurile acestea nu-mi mai serveau în mod direct.

S.A.: Acest lucru era natural. O spun fãrã modestie, pentru cã era normal ca eu, în cãutarea unor proiecte, sã umblu mai mult prin cãrþile acelea ºi, poate mai important decît cãrþile, prin masa colosalã

de fotocopii de articole. Întrucît e totuºi mai uºor, o ºtiu din proprie experienþã, sã gãseºti cãrþile mari, sã le fotocopiezi ºi sã le aduci cu spinarea înapoi. E o muncã de o cu totul altã naturã – ºi logisticã, ºi intelectualã, academicã – sã identifici oferta cea mai interesantã din noianul de publicaþii, chiar din cele mai prestigioase. Deci eu am beneficiat, alãturi de cãrþi, de aceastã publicisticã de specialitate enormã care a venit aici prin dumneavoastrã (ºi, pe lîngã mine, bineînþeles, au fost ºi alþii). Am avut ºi îndrãzneala sã cer, deºi mitul popular era cã toate aceste lucruri sînt þinute sub ºapte lacãte. Am avut imediat surpriza sã observ cã nici nu apucam bine sã cer ceva ºi eram imediat copleºit de cît mi se oferea. A existat acolo o dimensiune pe care eu am remarcat-o imediat : dimensiunea altruistã a acestui proiect. În mod clar (o ºtiu mai bine acum, dupã ce ambiþiile mi s-au mai temperat cu vîrsta, mãsurate nu doar cu propriile proiecte, ci ºi cu propriile împliniri), era imposibil ca un singur om sã parcurgã toatã acea bibliotecã idealã. Era cu totul neverosimil ca un singur individ sã-ºi iasã din sine, chiar abandonîndu-ºi proiectele proprii, pentru a parcurge întreaga imensitate de informaþii, care era de nivelul unui institut de cercetãri, nu al unei biblioteci personale. Am avut deci imediat siguranþa cã era vorba despre un proiect instituþional. El se fãcea „haiduceºte”, pentru cã acestea erau mijloacele (expresia v-a plãcut întotdeauna), dar era vorba despre un proiect instituþional. Un proiect ce se putea împlini doar printr-o echipã. ªi, prin aceasta, v-aº aduce tocmai la impactul pe care bibliografia importatã de dumneavoastrã (cu sprijinul ministerului de resort : al comerþului exterior, bineînþeles !) l-a avut asupra generaþiei mele în Iaºi, pentru cã am putut sã-l mãsor. ªi poate cã vorbim puþin despre anii ’80 (dacã nu sar prea repede, dacã nu „ard etapele”), în care prezenþa dumneavoastrã la Institutul „A.D. Xenopol” ºi în oraº era deja foarte marcatã ºi, cu toate cã discretã, începuse sã producã efecte în rîndul celor mai mult sau mai puþin tineri.

A.Z. : Aº vrea sã revin mai întîi asupra tentativei mele de a preface gestul haiducesc în instituþie. A fost de fapt miza aventurii mele, ºi din interior, ºi din afarã. Cele douã aspecte se completeazã. Eu nu am fãcut altceva decît sã realizez ºi mai dramatic carenþa instituþionalã de la noi ºi faptul cã nu putem întîrzia prea mult, fãrã sã ne coste, în acest comportament haiducesc în materie de culturã. Trebuie

sã spun însã cã toatã masa informaþionalã, pe care eu am încercat sã o þin la curent prin ieºiri aproape ritmice în afarã, sã-i pãstrez actualitatea ºi sã o fac cît mai productivã, a rãmas, în bunã mãsurã, în inerþie, fiindcã în afarã de tine ºi de încã vreo cîþiva nu am gãsit oameni care sã se intereseze. Poate cã nici eu nu am avut abilitatea de a-i apropia de aceste lucruri ; nu aveam instrumente la îndemînã ca sã fac gestul mai productiv. Este însã o mare mîhnire pentru mine sã constat cã, ºi dupã atîþia ani (un sfert de secol aproape), sînt cutii de fotocopii nedesfãcute, pe care eu nu am putut decît sã le grupez vag tematic, în aºteptarea unui moment cînd ele vor putea fi plasate biblioteconomic într-un spaþiu ºi puse la îndemîna celor ce vor sã acceadã la ele. Or, aceasta este o mare suferinþã, mai întîi pentru mine, cã am adunat fãrã sã pot valorifica decît parþial, cã am dorit sã le fac accesibile ºi n-am reuºit, apoi cã nici interesul din jur nu a fost pe mãsura aºteptãrilor mele. Este o mare problemã, ºi cred cã aici este una dintre marile suferinþe ale culturii noastre : cã adoptãm conduite care pot duce uneori la rezultate spectaculoase, dar ele nu au continuitate ºi nu produc pe termen lung, cum s-ar cuveni. Acest lucru este esenþial pentru culturã.

S.A. : Un fel de blestem al discontinuitãþii…

A.Z. : Exact, blestemul rupturii…

S.A. : Într-o culturã obsedatã de continuitate, care a ridicat ideea continuitãþii pînã la ideologie ºi mitologie.

A.Z. : Doar pentru a ne scuza cã nu sîntem în conformitate cu ideea unui *continuum* în domeniul culturii. Or, într-o culturã modernã nu se mai poate reduce discursul istoric la condiþia de produs al unei aventuri personale. El trebuie legat de instituþii, de instrumentar, de echipe care se mobilizeazã pentru a face ceea ce nu stã în puterea unui singur om. Noi sîntem acum, la început de nou secol ºi de nou mileniu, încã aserviþi unei conduite de secol XIX, care nu a depãºit pozitivismul în materie de istoriografie, care se mulþumeºte cu acest fel de a se purta într-un domeniu ce comportã un anume dinamism, s-a înnoit între timp ºi are oferte extrem de interesante, care nu mai pot fi puse la lucru din acest motiv sau ºi din acest motiv. Vorbim despre o carenþã instituþionalã, care este numai un aspect, dar sînt multe altele ce ar putea fi luate în discuþie.

S.A.: ªi la care o sã revenim ceva mai în amãnunt. Cu toatã aceastã mîhnire, pe care eu o înþeleg ºi la care subscriu în bunã mãsurã, existã ºi ceva care s-a produs: un efect instituþional real în anii ’80 ºi ’90, cel puþin cît am putut eu sã vãd direct. Îmi amintesc de pildã cã, pentru tinerii ce se ridicau în jurul revistelor *Dialog* ºi *Opinia Studenþeascã*, a apãrut foarte repede un extraordinar respect ºi chiar o afecþiune pentru dumneavoastrã, deºi în cvasitotalitatea lor nu erau istorici de profesie. Erau filologi, lingviºti, studiau limbi strãine, erau psihologi, filosofi, sociologi, nu erau din disciplinele istorice. Aºa încît, dacã îi amintesc pe Liviu Antonesei, Mihai Dinu Gheorghiu, Andrei Corbea-Hoiºie, Dan Petrescu, Luca Piþu (care mã trimitea insistent la dumneavoastrã, în ciuda spiritului sãu iconoclast ce nu ar fi anunþat o atare aderenþã, la un asemenea om ºi un asemenea proiect), Valeriu Gherghel, ªtefan Afloroaei, oameni care începuserã sã confirme în anumite domenii ºi care se interesau foarte mult de activitatea dumneavoastrã. Chiar îmi amintesc cã, la un moment dat, aþi fost omagiat într-o revistã studenþeascã ieºeanã ºi sînt douã lucruri pe care le þin minte, douã titluri ºi articolele respective, foarte revelatoare. Mihai Dinu Gheorghiu a scris, simplu, un articol care se numea „Uzina vie”. Cu toatã aluzia ironicã la literatura stalinistã ºi la imaginarul stalinist, spunea prin aceastã formulã pregnantã ceea ce observaserãm ºi noi cu toþii, dar nu putuserãm numi pînã atunci. Liviu Antonesei îºi intitula articolul sãu „Cafeaua la Zub”, vorbind de ea ca despre o instituþie. ªi, într-adevãr, instituþia cafelei la Zub, din care iese ºi aceastã conversaþie a noastrã (ca atîtea altele înainte ºi, sper, altele dupã), devenise o instituþie în oraº. ªi pot sã mai spun cã nu eram numai noi, tinerii de la revistele studenþeºti, cei care ne încruciºam cãrãrile, uneori planificat, alteori nu, aici, la cafeaua dumneavoastrã, ci erau ºi oameni din alte domenii de activitate, de toate vîrstele, din mediul universitar, din domeniul învãþãmîntului general, din instituþiile culturale, inclusiv oameni care veneau din alte oraºe (nu doar foºtii colegi de recluziune, pe care i-am descoperit treptat). Am cunoscut în acest birou multe figuri ale vieþii culturale româneºti, „de toatã mîna”, aº putea spune, ºi de absolut orice fel de orientare. L-am întîlnit ºi pe Dan Zamfirescu, l-am întîlnit, ca sã rãmîn la rãdãcina etimologicã, ºi pe Mihai Zamfir. ªi mã opresc la douã exemple polare. Era un sentiment cã uºa aceasta este deschisã ºi cã dispunerea cãrþilor dumneavoastrã pe toþi pereþii din jur nu era

o formã de baricadare faþã de viaþa realã. Un prieten comun german, Jörn Rüsen, care v-a vãzut la fel în „bîrlogul” de aici, dupã 1990, mi-a comunicat prima datã impresia lui entuziastã dupã ce a intrat în biroul dumneavoastrã. Atunci a înþeles mai bine ceea ce îi povestisem eu înainte : cum se poate articula o instituþie într-o instituþie, uneori împotriva sensului general al instituþiei, oricum împotriva curentului oficial, dacã existã un program individual. Eu mai curînd aº scoate un mesaj optimist din toatã aceastã activitate cvasiinstituþionalã în care aþi fost totdeauna angajat.

O sã vorbim poate puþin ºi despre activitãþile savante din jurul acestei reþele. Eu veneam însã (ºi nu numai eu) aici ºi în momentele de cumpãnã, în momentele cele mai grele pe plan personal, pe plan intelectual. ªi aici gãseam cu toþii reconfort, gãseam sfat, îndrumare, o carte nouã, chemarea la un proiect nou. De multe ori, venea o ofertã concretã pe care cel ce o primea nu ºi-ar fi putut-o asuma spontan. Aici s-au croit ori s-au limpezit mai multe destine. Nu spun vorbe mari. E o dovadã cã, atunci cînd cineva îºi asumã un proiect (care îi depãºeºte puterile individuale, fãrã discuþie), el creeazã emuli. Poate nu în numãrul ºi nu la nivelul sperat de „antrenorul cultural”, dar acest efect se produce. Ne putem imagina cum ar fi arãtat România sub comunism dacã ar fi fost mai numeroase ºi mai insistente asemenea proiecte în generaþia care o precedã pe a mea.

Deci aº scoate un mesaj optimist de aici. V-aº ruga sã spuneþi ceva despre perioada cea mai productivã a grupului meu de atunci, *Dialog – Opinia studenþeascã*, momentul cercului de modele culturale.

A.Z. : Sînt tentat sã spun multe, dar am sã mã reþin, întrucît nu e cãderea mea sã examinez acest lucru. De altminteri, ai descris momentul foarte bine, în ce priveºte poziþia mea aici, într-o incintã ce putea sã ofere surse de informare suplimentare faþã de ce aveau deja cei care veneau la mine, printr-o anumitã disponibilitate legatã de proiecte, dar ºi de relaþiile interumane. Cred cã, dacã îmi pot revendica o calitate, ea este aceea de a fi rãmas deschis cãtre lume, chiar ºi atunci cînd nu aveam aerul, cînd eram aplecat asupra propriului proiect ºi, aparent, eram indisponibil. De fapt, eu pãstram uºa deschisã, la fel cum o fac ºi acum. Sînt foarte bucuros de observaþia cã, totuºi, lucrurile acestea au produs un anume ecou în afarã. Aproape cã uitasem pagina din *Opinia studenþeascã*. A trecut atîta timp de

atunci… Îmi amintesc cu emoþie de acele momente. Ele erau legate de un scenariu vechi, de o instituþie iarãºi veche, cafeneaua – trãiam cu toþii nostalgia cafenelei. Eu nu fãceam asemenea lucruri conºtient, eram doar o simplã gazdã care voia sã fie amabilã. E bine cã lucrurile s-au þesut cumva ºi în jurul unor simboluri. Veneau din diferite pãrþi, dar cred cã acest lucru era legitim, pentru cã momentul se consuma sub semnul unei multidisciplinaritãþi ºi al unei transdiciplinaritãþi, care pretindeau din partea tuturor depãºirea domeniului propriu, pentru a intra în dialog real cu ceilalþi. Dacã aceasta se întîmpla prin mine ºi prin textele pe care le puteam oferi, prin informaþiile puse la dispoziþia celorlalþi, nu pot fi decît prea bucuros. Erau oameni mai tineri decît mine, cu mult, parte din ei pe cale de a se realiza, dar la o vîrstã cînd încã erau în cãutare, cînd simþeau nevoia sã se controleze sub raportul informaþiilor, aºa încît pot înþelege acest lucru. ªi îmi explic de ce modestele noastre reuniuni din bibliotecã (cercul de modele culturale, comunicãrile, colocviile) sau chiar cele de aici, din cabinetul meu, au putut lãsa urme în cei ce au trecut pe aici, care uneori simt nevoia sã se raporteze la momentele respective. Dacã am regrete, este fiindcã totuºi, în breasla mea, ecoul a fost mult mai redus, cã gesturi de recunoaºtere nu s-au produs atunci în interiorul breslei, ci mai mult în afarã, acolo unde nu mã loveam de prejudecãþi pozitiviste ºi unde ambiþiile profesionale nu intrau în conflict. Dar trebuie sã ne bucurãm cã ansamblul stã sub semnul dialogului ºi al unei cãutãri, care a putut sã dea unele rezultate, mãcar prin alþii.

S.A.: Nu putem expedia toatã perioada anilor ’80 ºi ce a însemnat ea pentru noi toþi, dar aº vrea sã punem totuºi capãt evocãrii acelei etape ºi sã însoþim firul vieþii dumneavoastrã pînã în momentul vorbirii, ajungînd acum la convulsia din decembrie 1989, la perioada de maximã crizã a sistemului, din toamna lui 1989 ºi la explozia ce a urmat. Îmi amintesc cã, în chiar ziua „revoluþiei”, am intrat în biroul dumneavoastrã ºi am avut un schimb de replici despre un lucru foarte precis. Am vãzut cã unii colegi de-ai noºtri (între timp ajunsesem ºi eu sã lucrez la Institutul „A.D. Xenopol”, sub îndrumarea dumneavoastrã, în colectivul de istoria culturii, alãturi de ªtefan Lemny), colegi mai iuþi de mînã ºi de picior, ieºeau vijelios pe stradã, la demonstraþie, dupã ce totul devenise clar, democraþia

triumfase la oraºe ºi sate. Ieºeau cu steaguri din care rupseserã stema comunistã ºi plecau voioºi la „zaverã”, într-un elan nãvalnic. Eu am fost indignat de amãnuntul cã persoanele care erau acum purtãtoare de drapel nu erau exact acelea de la care sã fi aºteptat o reconstrucþie a lumii româneºti. Ba dimpotrivã! Voiam atunci sã fac un întreg caz din chestiunea aceasta, eram indignat ºi înflãcãrat, v-am spus totul destul de febril. Dumneavoastrã mi-aþi replicat foarte calm, oferind ceea ce pentru mine a devenit interpretarea cea mai bunã a „revoluþiei” din decembrie 1989. Numai cã, în momentul respectiv, nu eram pe deplin conºtient de asta. Mi-aþi spus: „Nu te mira, cînd ºtii cine avea cheile de la steaguri!”. ªi, cu adevãrat, am înþeles atunci, într-o clipã: cei care aveau cheile de la steaguri au fãcut „revoluþia”!

Dupã acest moment aþi devenit director al Institutului „A.D. Xenopol” din Iaºi ºi, în fine, profesor la Universitatea „Al.I. Cuza”. Lucrurile s-au schimbat foarte mult. Prezenþa dumneavoastrã publicã a devenit ºi mai pregnantã în condiþiile libertãþii de expresie. A urmat pentru dumneavoastrã o perioadã foarte agitatã pe plan personal ºi instituþional. Sã ne uitãm acum în urmã, la 12 ani de schimbare istoricã: cum i-aþi trãit? Au fost de toate: deziluzii personale, realizãri ºi dezamãgiri profesionale, tentaþii de angajare ºi mai intensã în viaþa publicã, oferte din partea sistemului politic care se nãºtea. A fost o perioadã de enormã confuzie, pe care abia acum începeþi sã o depãºiþi.

A.Z.: Mi-e greu sã o definesc aºa, cu toate precauþiile care se cer într-o asemenea estimare. Fapt este cã eu intram în aceastã epocã destul de vîrstnic, aveam 55 de ani, eram, aº spune, în faza cînd omul începe sã devinã bilanþier ºi se preocupã mai curînd de conservare decît de proiecte ºi avînturi legitime, într-un moment al schimbãrii precum acela. Iatã un aspect; al doilea priveºte viaþa mea strict personalã, care era destul de dificilã, dar nu vreau sã insist. În al treilea rînd, existã o problemã legatã de un dezacord între ce aºtepta lumea de la mine ºi ceea ce credeam eu cã sînt îndrituit sã ofer. Eram un om care se formase într-un anumit spirit, un profesionist ºi un om cu scrupule, cu multe scrupule, aº spune: cu prea multe, într-un moment cînd biruia absenþa scrupulelor ºi cînd oamenii se credeau în drept sã propunã orice ºi sã ofere orice, crezîndu-se la locul lor. Or, eu am fost extrem de reþinut. Reþinut, pe de o parte,

sub acest unghi al formaþiei mele, al nevoii de rigoare, al faptului cã reclamam competenþã din partea celui care se implicã în treburi publice. Competenþã de variate forme, dar competenþã totuºi. Apoi mai simþeam cã schimbarea merge într-o direcþie ce nu concordã cu discursurile oficiale, cu ceea ce se proclama ca principii orientative, ca programe asumate. Era, de fapt, un fel de a prelungi formele vechi, instituþiile vechi, ascunse sub etichete noi ; mi se pãrea cã elementul de continuitate prevaleazã.

În aceste condiþii, era aproape imposibil ca eu sã gãsesc un loc confortabil, fãrã a-mi trãda propriile aspiraþii, felul meu de a mã raporta la lume. Or, vorbeam la începutul discuþiei noastre de un angajament pe care mi-l fãcusem în perioada anchetelor de la Securitate ºi a anilor de recluziune, acela de a nu ceda în lucrurile importante ºi a rãmîne fidel unui crez. Nu mã puteam apãra în anii dictaturii decît printr-o mobilizare pe linie profesionalã ºi prin apãrarea unui domeniu pe care îl construiam cu obstinaþie, prin resursele mele sau cointeresînd pe cît posibil ºi pe alþii. Era un mod de a rezista în interiorul unei asemenea construcþii, de altminteri dinamicã, dar totuºi una pe care încercam sã o controlez. Dupã 1989 însã, intram într-o lume incontrolabilã, în care societatea pãrea cã aºteaptã mult de la mine. Am fost solicitat în mai multe direcþii, crezîndu-se cã eu aº fi nimerit pentru asumarea unui rol sau a altuia, dar personal eram reticent. ªi pentru faptul cã aveam o anumitã vîrstã, pentru cã nu aveam nici o experienþã pe acest tãrîm ºi nu eram omul care sã improvizeze sau care sã facã salturi mortale spre a se racorda la cei din jur, ei nefiind obligaþi sã ºtie de unde vii ºi care sunt, în fond, determinaþiile tale. A trebuit sã decid negativ, refuzînd pe rînd oferte locale sau centrale, aºa încît am fost lãsat la o parte treptat, deoarece s-a vãzut cã eu nu le pot fi util, cã nu sînt omul manipulabil, care sã rãspundã la prima chemare, sã intre în jocul fãcut de alþii ºi controlat din culise. Atitudinea mea trebuie înþeleasã ºi ca un mod de a fi consecvent cu propriile mele principii, ºi ca o mãsurã de precauþie de a nu face rãu (cred cã este un lucru esenþial, precum în medicinã : pentru ca un medicament sã fie bun, el trebuie ca mai întîi sã nu facã rãu). Nu ºtii cît rãu poþi produce dacã ai intrat într-un rol ce nu e al tãu, nu þi se potriveºte, iar deciziile sînt luate de alþii ºi, din pãcate, nu întotdeauna cele mai bune. Este o problemã în care nu

am decis cu uºurinþã – nici astãzi nu sînt deplin convins cã a fost soluþia cea mai bunã, oricum, a fost una consecventã cu ceea ce fãcusem înainte ºi, în fond, cu un proiect ce avea o valabilitate dincolo de schimbarea de sistem la care asistam atunci.

S.A.: Pe plan profesional, vã numãraþi printre puþinii care nu au trebuit sã se recicleze. ªi asta este o trãsãturã remarcabilã, pentru cã, dupã anul 1990, am vãzut nenumãrate salturi mortale, pe plan academic ºi pe plan social, oameni care au trebuit sã-ºi schimbe practic de azi pe mîine prioritãþile, limbajul, conduita, ideologia. Mulþi au trecut cu greu prin proba reciclãrii cu cronometrul în mînã (o sã vorbim despre aceasta atunci cînd vom avea o conversaþie ceva mai aplicatã despre profesia de istoric).

Etică și istorie

S.A.: Sã trecem acum de la aceastã retrospectivã asupra unei biografii individuale, plasatã „sub vremi”, la cîteva lucruri de naturã mai generalã, care se deschid cãtre spiritul civic ºi angajamentul politic, apoi sã ne ducem spre o discuþie despre profesiunea noastrã, pentru a ne întoarce spre sfîrºit la obsesiile, preocupãrile, urgenþele societãþii noastre ºi a încheia prin cîteva gînduri despre viitor.

Spuneam cã sînteþi un om al imperativului categoric, în sens kantian. Imperativul categoric s-a format în cazul dumneavoastrã ºi s-a susþinut de-a lungul anilor pe o structurã eticã intrasigentã ºi (de la un timp am început sã înþeleg) pe un sentiment religios, pe o încercare individualã de a susþine etica prin ceva mai adînc ºi mai înalt. Nu o sã vã cer, bineînþeles, o profesiune de credinþã în sensul literal – sînt printre aceia care cred cã religia este o chestiune privatã, ºi nu aº vrea sã confundãm sferele.

Sentimentul religios, în cazul dumneavoastrã, transpare totuºi în adîncul ºi la cea mai mare altitudine a proiectelor savante ºi a prezenþei dumneavoastrã publice. Toatã aceastã raportare la lume s-a fãcut mai întîi pe fundalul unui regim care se declara ateist, a reprimat sau descurajat sistematic apropierea omului de religie ºi a reuºit, de altfel, cu sprijin substanþial din partea instituþiilor bisericeºti, o

îndepãrtare a proiectelor individuale de temelia lor naturalã de ordin spiritual. Cum vedeþi, din aceastã perspectivã, a unui om care îºi construieºte ºi rãmîne credincios unui imperativ categoric, degringolada vieþii noastre spirituale ºi criza instituþiilor ecleziastice din România, timp de 40 de ani ºi dupã aceea? Este o problemã a multor români, o sfidare pe care mulþi au trebuit sã o întîmpine, ºi anume sã rãmînã la o altitudine spiritualã, în condiþiile în care, pe de o parte, ansamblul societãþii se „animaliza" în sens nietzschean, devenea infrauman ºi, pe de altã parte, dispãruse aproape cu totul sprijinul instituþional pe care altãdatã Biserica (de orice confesiune) ºtia sã îl acorde societãþii în ansamblu ºi indivizilor luaþi unul cîte unul. Cum s-a mai putut pãstra temelia imperativului categoric într-o lume ca a noastrã, care au fost raporturile dumneavoastrã cu instituþiile bisericeºti?

A.Z.: Rãspunsul meu este oarecum previzibil, pentru cã am evocat deja cîteva elemente din anii copilãriei, ai formaþiei mele medii sau mai înalte, care cereau neapãrat o raportare la dimensiunea spiritualã a existenþei, la nevoia conectãrii cu ceea ce este mai consistent ºi mai durabil în viaþa unei comunitãþi. Sigur cã într-un fel se percepea rolul religiei atunci cînd discursul ateist era dominant ºi devenise politicã oficialã, alte exigenþe s-au impus dupã schimbarea de regim, cînd cel puþin formal se declarase libertatea de opþiune ºi exerciþiul liber al oricãrui cult în România. Trebuie totuºi sã spunem cã, între aºteptare ºi realitate, este întotdeauna un mare decalaj, cã lumea a sperat atunci, în decembrie '89, producerea unui miracol regenerativ, cã miracolul va lucra în primul rînd asupra corpului clerical din orice cult, ceea ce va antrena o îmbunãtãþire progresivã a societãþii. Se aºtepta, de fapt, ca, prin elitele societãþii, mai ales prin cele ce trebuiau sã asigure continuitatea discursului spiritual, sã se producã ameliorarea, or se pare cã nu a fost aºa, dimpotrivã, pînã astãzi asistãm la convulsii, polemici ºi confruntãri de o mare violenþã, întemeiate pe simplul fapt cã nu a existat curajul unei autocritici, al unei analize de sine severe, care sã fie exemplarã ºi pentru societate. La începutul schimbãrii de regim, cînd s-a întîmplat ca ºi aici, la Iaºi, sã vinã un vlãdicã nou, îmi imaginam cã, operînd o schimbare de atitudine la acest nivel, se pot antrena schimbãri profunde în comunitatea româneascã. Numai pe acest temei îmi puteam închipui o

concertare a intereselor ºi pe alte planuri. Dar nu s-a întîmplat nimic important ; s-a vãzut curînd cã, la fel ca în spaþiul politic sau în alte domenii, elementul de continuitate a fost prevalent, iar disponibilitatea de a revizui critic experienþa ultimei jumãtãþi de secol a fost minimã, dacã nu aproape nulã. Nu era tocmai exemplul aºteptat.

Este uºor sã critici, e greu sã fii în postura omului care îºi analizeazã critic propriile gesturi, propria miºcare prin viaþã. Nu vreau sã risc judecãþi prea drastice – nu este, cred, momentul ; nu e nici rolul meu. Dar constat cã aici, unde ar fi trebuit sã se facã cel mai mult ºi unde schimbarea ar fi trebuit sã comporte o certã radicalitate, autoanaliza criticã nu s-a întîmplat. Dupã cum nu s-a întîmplat nici în învãþãmînt, nici în justiþie, nici în corpurile profesionale care produc modele ºi care, tocmai de aceea, pot avea efecte benefice *à la longue*. E o realitate cãreia nu avem cum sã-i întoarcem spatele. Trãim acum, în fond, urmãrile acestei nelimpeziri la timp a lucrurilor. Fiindcã într-un fel ar fi trãit lumea româneascã o confruntare directã a situaþiilor ºi a poziþiilor în 1990, ºi altceva este acum, dupã mai bine de un deceniu, timp în care interesele s-au complicat, s-au þesut inextricabil, în care informaþiile înseºi nu mai sînt nealterate ºi nu se mai poate conta pe ele, în care posibilitatea de a manipula ºi de a ºantaja este, practic, nesfîrºitã. Se poate înþelege aºadar ºi de ce am fost eu rezervat, fiindcã am intuit de atunci cum se petrec lucrurile ºi cine controleazã de fapt desfãºurarea evenimentelor mai departe. Am asistat iniþial la descurajarea oricãrei tentative reale de a institui democraþia, de a o instituþionaliza, de a o face sã funcþioneze în virtutea normelor ce o guverneazã. ªi atunci, bineînþeles, mie nu-mi rãmînea decît sau sã-mi asum un joc perdant (din punctul meu de vedere, în numele imperativului categoric), sau sã rãmîn pe teritoriul meu, această micã citadelã de cãrþi, de informaþii, de proiecte, care s-a putut extinde la nivelul unui institut, dar nu prea mult, ºi în condiþii deloc entuziasmante, pentru cã, de fapt, trãim într-o epocã de crizã. Ea nu s-a sfîrºit, nici nu-ºi anunþã încã sfîrºitul.

Cu alte cuvinte, viziunea mea nu este tocmai reconfortantă, dar nici lipsitã de optimism, pentru cã schimbãrile care nu s-au produs deloc sau nu destul de profund se produc în timp, fie ºi prin simplul fapt cã intrã în joc alte generaþii, cu interese care cer ca lucrurile sã capete o limpezime, o coerenþã a lor, chiar ºi atunci cînd ele privesc trecutul comunitãþii noastre.

S.A.: Eu am legat aceastã întrebare de chestiunea unui fundament pentru eticã, dar ºi de dimensiunea pe care am evocat-o la începutul conversaþiei, dimensiunea utilitaristã, de construcþie comunitarã, chiar de construcþie socialã ºi naþionalã, pe care viaþa religioasã ºi instituþia religioasã ar trebui sã le susþinã. Societatea româneascã se gãseºte într-o situaþie de confuzie absolutã, pentru cã, pe fundalul unei inevitabile crize de valori care a fost adusã ºi dramatizatã de anul 1989, întreaga lume româneascã s-a trezit dintr-o datã lipsitã complet de criterii de sens, de sisteme de orientare. Aºa fusese ºi înainte, dar de data aceasta era pusã în situaþia de a genera liber criterii de sens.

Înainte de 1989, în „animalitatea” comunismului, lumea trãia cum se nimerea, proiectele, cîte erau, trebuiau sã rãmînã doar la scarã individualã, iar oportunismul era singurul vector al afirmãrii de sine. Prea puþine alte scenarii rãmîneau disponibile pentru cei ce doreau sã creascã drept, consistent, cu un imperativ categoric. Era o lume a compromisului, a lipsei de temei; pe cînd lumea anilor ’90 a adus ºansa unei mobilizãri, a unui nou început, fãrã sã aducã însã ºi criteriile de orientare în noul haos. O circumstanþã agravantã a fost deja evocatã aici, ºi o reformulez: lipsa unei prezenþe sociale convingãtoare ºi mobilizatoare a instituþiei bisericeºti. Insist, mã refer la toate confesiunile, poate în grade diferite. Nu aº vrea sã scot în evidenþã doar demisia Bisericii Ortodoxe, lucrurile nu au mers perfect nici la alþii; de altminteri, lucrurile nu au mers perfect în nici una dintre þãrile ex-comuniste protestante, majoritar protestante sau chiar majoritar catolice. Aº vrea sã evit o derivã huntingtonianã, prin care sã blamãm exclusiv Biserica Ortodoxã ºi sã reducem toatã aceastã chestiune la o problemã de teologie politicã, persistenþa modelului bizantin al *simfoniei* ºi alte asemenea cliºee. Nu aº vrea sã facem o lecturã de tip huntingtonian sau, dacã vreþi, ceadaaevian a inabilitãþii lumii ortodoxe, de la teologie ºi pînã la instituþie, inclusiv la stat, de a se mobiliza ºi de a se articula democratic.

În legãturã cu criza noastrã profundã de societate, mai exista o circumstanþã defavorizantã, una externã. România anului 1990 se putea racorda din nou la o lume occidentalã cãtre care foarte mulþi din þarã tindeau, dar care abandonase de cîteva decenii bune ideea normativitãþii ºi propriul sãu imperativ categoric. Occidentul trecuse

prin convulsii extraordinare în secolul XX. Pe unele le trãiserãm ºi noi în prizã directã, la unele participaserãm, într-un fel sau altul. Dar, în momentul în care România s-a izolat, dupã al doilea rãzboi mondial, de istoria în care fusese integratã înainte, vreme de 100 de ani, Occidentul a continuat într-o direcþie care, oricît de multã admiraþie i-aº purta, nu mai era direcþia cãtre care tindeau românii luminaþi pînã la al doilea rãzboi mondial. Deci a avut loc totuºi o trãdare a Occidentului, pe care aº vrea sã o discutãm nu atît în sensul cã Occidentul ne-a trãdat ºi abandonat pe noi, cît în sensul cã Occidentul s-a trãdat pe sine, abandonînd valorile cardinale care îl constituiserã. De la sfîrºitul anilor ’50 ºi foarte spectaculos în anii ’60, Occidentul a reuºit sã îºi epureze, în condiþii de libertate ºi democraþie, propriile-i valori constitutive ºi genetice. Cred cã fenomenul care a avut consecinþele cele mai devastatoare a fost abandonul general, la nivelul întregii lumi occidentale, al normativitãþii. Ideea de normã, ideea de sistem de valori, ideea de ierarhie – toate aceste principii care întemeiaserã Occidentul – au fost abandonate, fiind lãsate la discreþia unor grupuri de marginali radicali, marxiºti de toate tipurile, extremã stîngã de toate nuanþele, de la troþkism ºi maoism, pînã la situaþionism ºi altele asemenea. Apoi *mainstream*-ul occidental a fost erodat sistematic, a fost lãsat la discreþia altor grupuri de marginali, care reprezentau interese punctuale: de la feministe, la activiºtii homosexuali, de la ecologiºtii radicali ºi societãþile pentru drepturile animalelor, la *lobby*-urile metafizico-epistemologico-politice ºi ideologice de toate felurile. Cu atît mai greu a fost pentru noi, care eram lipsiþi ºi de fundamentele locale, ancorate în experienþa proprie. Drama noastrã a fost ºi mai adîncã, pentru cã nici rudimentele unei societãþi civile nu mai existau, un cadru în care asocierea voluntarã sã conducã în timp, crizã dupã crizã, cãtre articularea, printr-o capilaritate socialã ºi politicã naturalã, a necesitãþilor locale ºi traducerea nevoilor în programe politice la scarã naþionalã. Religiozitatea româneascã, atît cît a renãscut dupã 1990, este mai curînd una de tip *New Age*. Ateismul militant ºi educaþia tehnico-ºtiinþificã, sãrãcirea radicalã a imaginarului social de elementele care îl legau de tradiþia religioasã ca urmare a revoluþiei tehnico-ºtiinþifice în variantã sovieticã ºi-au spus ultimul cuvînt. Am ajuns într-o lume care, în loc de temelie spiritualã, avea un fel de nãclãialã generalizatã, în mare mãsurã prin *New Age*, în care o soteriologie individualã

înlocuise de fapt ceea ce oferea înainte religia, ºi anume încadrarea dramei individuale în drama generalã a mîntuirii. Pe de altã parte, cum spuneam, nici în lumea secularizatã a Occidentului reperele nu mai existau. Nici mãcar la nivelul anilor ’20-’30, cînd Occidentul se gãsea oricum în crizã (Husserl o spunea memorabil dupã primul rãzboi mondial).

Ne-am trezit deci într-o lume lipsitã de repere ºi, din pãcate, nici pînã astãzi nu am reuºit sã producem repere, prin autoscopie, prin meditaþie, prin reflecþia asupra experienþelor noastre traumatice de-a lungul unei perioade de 12 ani. De aceea cred eu cã demisia lumii ecleziastice (care nu este totalã, dar e semnificativã) a jucat în cazul nostru un rol absolut pernicios.

De aici aº vrea sã trec la urmãtorul lucru : insurmontabila dificultate de a trãi în comun fãrã eticã. Lipsiþi de o temelie spiritualã, încercãm totuºi, cei mai mulþi (cei care îºi mai pun problema unei etici), sã construim o eticã minimalã. Jan Patoþka a putut sã creadã la un moment dat cã etica se poate construi pe un fundament secular. Au existat nenumãrate tentative în istoria filosofiei morale de a construi sisteme etice în care elementul transcendent nu joacã nici un rol sau poate fi pus între paranteze. Mã refer la Patoþka din motive precise. O datã, cã el este un filosof al spaþiului nostru central ºi est-european, care a avut tot rãgazul sã mediteze la tribulaþiile lumii moderne ºi sub un regim comunist, dar care se lega prin formaþia lui de fenomenolog cu cea mai înaltã tradiþie a filosofiei europene interbelice. Patoþka, într-un eseu fulgurant, vorbeºte despre drama primului rãzboi mondial ºi despre faptul cã – încerc s-o spun cu vorbele lui – atunci s-a putut naºte o „solidaritate a celor zdruncinaþi”. A celor care, de o parte ºi de alta a frontului, trãiserã aceeaºi dramã absolutã, a mãcelului generalizat, ce aducea la limita sa negativã o societate occidentalã crescutã în peste o mie de ani de aspiraþie cãtre înalt. Patoþka a vãzut în aceastã oroare bestialã a rãzboiului de poziþii, a mãcelului la scarã europeanã din primul rãzboi mondial, o ºansã pentru Europa de a-ºi reîntemeia simþul etic. Discutînd cu mai mulþi colegi ºi prieteni despre ideea lui Patoþka, am ajuns însã la concluzia cã nu se poate totuºi construi o eticã fãrã transcendenþã ºi cã încercarea aceasta are limite insurmontabile.

Mutatis mutandis, e totuºi extraordinar cã, dupã 1989, nu s-a constituit în România în nici un fel o societate a celor zdruncinaþi de

experienþa comunismului. Societatea a rãmas fragmentatã, pulverizatã, aproape atomizatã, pînã în zilele noastre sau, ºi mai rãu, nu au supravieþuit ºi prosperat decît reþelele mafiote, complicitãþile articulate pe structuri clanice ºi pe interese meschine. În acest sens, cred cã absenþa unei etici a solidaritãþii, a unei etici care sã subîntindã un proiect civic comun, este o problemã cardinalã a acestei interminabile „tranziþii". O problemã care merge de la etica muncii la etica relaþiilor interumane. Din pãcate, nu gãsesc nicãieri temelia pe care o nouã eticã s-ar putea aºeza în þara noastrã. În mod evident, viaþa împreunã este cu neputinþã. Societatea bunã, nu societatea perfectã. Societatea suportabilã, mãcar, dacã nu societatea bunã. Societatea perfectã este o himerã pernicioasã, care se întoarce întotdeauna în contrariul ei. Dar societatea suportabilã ar putea sã fie un ideal pentru noi. Însã nu reuºim sã ajungem nici aici.

Aº vrea sã vã întreb : ce ne lipseºte cel mai mult, de ce nu reuºim cu nici un chip sã ne imaginãm o bazã pentru o eticã minimalã, care sã facã posibilã viaþa noastrã împreunã, într-o societate suportabilã ?

A.Z. : Aº relua puþin analiza, observînd cã „zdruncinaþii" din cele douã rãzboaie mondiale au alimentat mai degrabã extremele ºi au încercat sã producã soluþii care nu s-au dovedit deloc benefice pentru lume. Cã lucrul acesta, în mãsuri diferite ºi în forme ce au variat, este valabil ºi pentru Occident, ºi pentru lumea est-central--europeanã. Aº spune apoi cã e cu atît mai dramatic faptul cã aºa ceva s-a putut întîmpla în Occident, cu cît, dupã al doilea rãzboi mondial, speranþa cã Occidentul a rãmas o sursã de refacere pentru lumea Rãsãritului era enormã, iar la momentul schimbãrii din 1989 s-a contat la fel de mult pe asistenþa Occidentului, pe oferta de natura imperativului categoric, a normativitãþii etc. ºi pe o asistenþã nu mai puþin practicã. Or, acest lucru nu s-a întîmplat decît în forme modeste, prea modeste ºi uneori pieziºe, aºa încît nici nu s-a putut înþelege dacã Occidentul vrea cu adevãrat sã intre în acest proces de redresare sau doar mimeazã gesturile de asistenþã. Este, pentru noi, încã un paradox sã observãm cã, dupã ce ne-am construit structurile moderne, instituþiile moderne prin raportare la modelele lumii apusene, am încercat o reoccidentalizare rapidã ºi dramaticã în anii '90 ai secolului trecut pînã în momentul de faþã, dar fãrã a avea de fapt o justã percepþie a acelor lucruri ºi fãrã sã înþelegem cã Occidentul

însuºi nu mai este ceea ce credeam noi cã a fost. Era de fapt un Occident imaginar, unul care se contaminase de realitãþile Rãsãritului – ºtim astãzi – în forme destul de concrete ºi dezamãgitoare ; ºi mai ºtim acum cã n-a fost deloc inocent în evoluþiile de dupã al doilea rãzboi mondial ºi cã nici în momentul de faþã nu se produc clarificãri destul de hotãrîte, încît noi sã putem ºti care sînt datele problemei, pe ce contãm, în ce fel sã gîndim situaþia actualã. O analizã în aceastã direcþie ar fi interesantã, dar nu cred cã poate fi prelungitã în cadrul creat aici. Ea ar trebui sã constituie, în orice caz, obiectul unor dezbateri publice, al unor lucrãri foarte serioase.

Ce aº putea sã spun apropo de reinstalarea normativitãþii, de *minima moralia* care sã prezideze iarãºi la articularea solidaritãþilor din societatea româneascã… Este oarecum de prevãzut, fiindcã se poate deduce din activitatea mea, în care am cãutat sã valorific tocmai acele elemente ce pot colabora la un discurs al solidaritãþii, dar unul care sã nu însemne xenofobie, sã nu însemne intoleranþã, sã nu însemne extremism de nici un fel, ci o justã definire a realitãþilor proprii ºi o justã raportare la celãlalt. ªi, în orice caz, proiecte realiste, care pornesc de la *hic et nunc*, de la propria existenþã ºi propria rãspundere asupra felului cum se desfãºoarã activitatea din jur. Este ideea ce se degajã ºi din volumul, publicat în 1986, *Cunoaºtere de sine ºi integrare*: o sintagmã mereu valabilã.

Nu aº propune deci soluþii miraculoase, un sistem gata sã producã de îndatã ce l-ai evocat sau l-ai transpus în anumite forme, oricît de precare, ci aº spune cã fiecare trebuie sã se supunã acestui exerciþiu autocritic ºi acestei voinþe de a construi, dar nu neapãrat prin raportare la o lume aflatã la distanþã, la Occident, ci la propriile noastre realitãþi ºi fãrã a ignora cã trãim într-o lume în care nu mai existã o realitate autonomã, care sã funcþioneze de la sine, cã toate lucrurile se leagã ºi cã existã o globalizare cãreia trebuie sã-i facem faþã, vrînd-nevrînd, cã existã o gîndire „politiceºte corectã”, care de asemenea funcþioneazã în lume, chiar dacã anumite aspecte ale ei nu ne plac. Trebuie sã luãm lucrurile în serios, sã ne examinãm situaþia fãrã complezenþã ºi sã facem atît cît putem, dar nu mai puþin. Ori de cîte ori se vorbeºte despre un proiect ameliorativ, îmi vin în minte cuvintele lui Xenopol de la serbarea putneanã din 1871 (iatã, sînt 130 de ani), prin care el ne sfãtuia sã lãsãm lucrurile sã curgã ºi sã le ameliorãm din mers, dezvoltînd fiecare cît mai mult sfera binelui din

jurul sãu. Dacã aceastã normã minimalã de comportament, acest imperativ ar funcþiona într-o societate, fie ºi sub presiunea nevoii, ar putea sã producã în ansamblu soluþii diverse de solidaritate, de construcþie ºi de reconstrucþie. Cu alte cuvinte, lãsînd la o parte orice retoricã vizînd ameliorãri spectaculoase ale unui întreg sistem, aº spune cã trebuie sã ne întoarcem asupra noastrã cu aceastã voinþã de revizuire criticã ºi de extindere a discursului autocritic, cît se poate, o datã cu gestul constructiv pe care trebuie sã-l facem în permanenþã.

S.A. : Imediat dupã „revoluþia” din 1989, tocmai în ideea de a relansa etica profesionalã în disciplina dumneavoastrã ºi, într-un fel, a noastrã, aþi semnat acel „Apel cãtre istoricii români”. Era un text programatic, scris sub imperiul momentului, dar care propunea întregului corp profesional al istoricilor o revizuire criticã, pe de o parte, ºi, pe de altã parte, un proiect comun de relansare pe baze etice a profesiunii. Prietenul nostru comun Andrei Pippidi mi-a povestit relativ de curînd, la Budapesta, într-un registru burlesc, aventura lui din antecamera studioului Televiziunii Române Libere, în perioada „revoluþiei” din ’89, un moment în care, însoþit de o doamnã colegã (mai bine conectatã, din cîte am înþeles, dar nu suficient, totuºi), a încercat sã „iasã” pe postul de televiziune ºi sã citeascã acest apel. Au fost foarte multe tribulaþii, pentru cã momentele erau de mare agitaþie ºi ultimul lucru la care se gîndeau regizorii transmisiei în direct a „revoluþiei” era acest apel.

Ne uitãm acum, în urmã, la 12 ani de evoluþie a profesiunii (care bineînþeles, nu se poate despãrþi de evoluþia societãþii româneºti în ansamblu, nici de evoluþia contextelor internaþionale) ºi aº vrea sã discutãm puþin despre starea disciplinei – sau a tuturor disciplinelor din ansamblul ºtiinþelor istorice –, gîndindu-ne la acel ambiþios ºi mobilizator apel ºi la ecourile sale, la roadele pe care a putut sã le dea ºi la societate în genere (adicã sã nu discutãm exclusiv tehnic nevoile, primenirile ºi crizele istoriografiei româneºti, cît sã raportãm aceastã profesiune centralã la evoluþia generalã).

Am moºtenit în 1990, în istoriografie ºi în sfera publicã româneascã, atît cît era ºi aºa cum era, o vulgata istoriograficã etno-naþionalã, care a fost cu siguranþã rafinatã de istoriografia protocronistã în anii ’80, dar care construia pe temelii ale vulgatei istorice naþionale anterioare

perioadei comuniste. Era un tablou foarte variat. Nici o judecatã globalã ºi rapidã nu poate sã facã dreptate enormei diversitãþi de preocupãri, de valori, de idealuri, de discursuri. Nu putem noi sã facem aici o hartã completã a domeniului, deºi ea ar fi extrem de necesarã pentru orice evoluþie viitoare a disciplinei. Vom vedea numai cîteva elemente ele acestei evoluþii ºi ne vom îndrepta cãtre o discuþie a istoriei recente, a memoriei sociale, cãtre lucrurile care intereseazã mai mult societatea ºi pe cei din afara profesiunii.

Vulgata etno-naþionalã a istoriografiei noastre reþinuse, într-un mod extrem de selectiv, elemente ale istoriografiei române clasice din secolul al XIX-lea. Reuºise, de altfel, sã scape de multe elemente ale gîndirii critice din interiorul studiilor istorice ºi arãta în mare mãsurã ca o mitologie naþionalã romanticã, adaptatã nevoilor unui partid-stat. Propaganda ºi comunicarea de masã de tip modern, în versiunile ei staliniste apoi naþional-comuniste, au adaptat-o pentru proiectul general de control simbolic asupra societãþii româneºti. Analiza pe care o facem acestei vulgate trebuie sã fie ºi ea nuanþatã, deoarece nu avem un text unic, nu avem un text omogen ; aceastã diversitate e foarte greu de surprins într-o conversaþie fatalmente scurtã. Ce se profila în 1990 ca alternativã la vulgata naþionalã ? Ce se putea pune pe masã în locul acelei vulgate ? Sau, mai curînd, cum se putea reformula vulgata (pentru cã nici o societate nu poate trãi fãrã o vulgata istorico-naþionalã – ea este un metatext, un metatrop cultural crucial pentru orice fel de proiect comun, altfel nu ar exista nici o societate) ? Existau elemente înainte de 1990 care puteau fi reconfigurate ºi asociate unui nou proiect, pentru a putea construi o vulgatã pozitivã, luminoasã, afirmativã, organizatã desigur în jurul interesului naþional, dar fãrã toate laturile negative care au ajuns sã prevaleze sub naþional-comunism ?

A.Z. : Cred cã atunci, la schimbarea de regim, corpul istoriografic trãia, în chip firesc, cam ce trãia societatea româneascã în ansamblul ei ; cele douã realitãþi sînt consubstanþiale. Nu se poate imagina un discurs istoric decît în strînsã relaþie cu mediul. Este un produs care, pe de o parte, conferã identitate, participã la discursul despre sine. În acelaºi timp însã, trebuie sã respecte distanþa necesarã pentru a conºtientiza ceea ce se întîmplã în sînul comunitãþii. ªi aceasta într-un sens diacronic, care sã îi asigure perspectiva : o justã estimare

în timp ºi spaþiu. Or, istoriografia care a debutat atunci, dar numai o parte a ei, prin semnalarea unei voinþe de înnoire, prin amintitul apel cãtre breaslã, n-a reuºit sã facã practic acest lucru decît în micã mãsurã ºi cred cã explicaþia este aceeaºi ca ºi în alte sectoare (armatã, justiþie, ºcoalã etc.). Toate au fost subminate de faptul cã structurile vechi nu au putut fi scoase din joc, ele vãdindu-se mult mai rezistente decît ne închipuiam. Bineînþeles, oamenii au început sã devinã nerãbdãtori, au formulat tot felul de reproºuri, considerînd cã istoriografia nu rãspundea la apel. De fapt, ea nu putea rãspunde imediat, deºi putea sã o facã într-o mai mare mãsurã, bineînþeles. Oricum, nu putea fi vorba despre o schimbare spectaculoasã, pentru cã aceasta nu avea cum sã se întîmple într-o lume atît de convulsivã, turbulentã, confuzã cum era societatea româneascã, în care corpul istoriografic nu mai avea aproape nici o importanþã, iar atunci cînd se manifesta totuºi, era perceput mai curînd ca un element negativ, care întîrzie sã aibã soluþii miraculoase ºi imediate. Or, asemenea soluþii, se ºtie, nu sînt posibile nicãieri, în nici un domeniu.

Ar fi trebuit sã luãm în calcul încã o datã o iluminare bruscã, un miracol care sã mobilizeze elitele, sã le facã solidare cu un proiect, ºi astfel sã se poatã lucra în toate registrele, cum s-a întîmplat, presupun, în secolul al XIX-lea, cel puþin într-o anumitã mãsurã. Atunci elitele comunicau cu alte straturi sociale pe diverse cãi ºi ajungeau sã mobilizeze celelalte „stãri” ale societãþii, pentru a colabora la proiectul comun, pentru a-ºi da, în fond, fiecare obolul. Fiindcã degeaba se construieºte un discurs la nivel politic, ideologic, cultural – în cazul nostru, un discurs istoric – mai permeabil ºi mai interesant, mai transparent ºi mai apt sã exprime aceste realitãþi dinamice, dacã nu existã un auditoriu care sã-l sprijine, sã aibã nevoie de aºa ceva, sã-l valorifice. Ne putem închipui, de altfel, ce s-ar fi întîmplat cu cãrþi importante care ar fi apãrut atunci, imediat. Pentru cine ? Cine le-ar fi citit, ce efecte ar fi produs ? Sigur, s-a spus : „Nu avem sinteze”. Pe de o parte, sintezele nu se produc peste noapte. Pe de altã parte, cîteva sinteze s-au produs totuºi. Ce efecte au rezultat ? Ele sînt ignorate de regulã, dar se pretinde cã nu sînt bune, cã nu sînt destule etc. Sîntem într-un domeniu în care niciodatã nu se poate spune cã existã un discurs satisfãcãtor, pentru simplul motiv cã lumea este în plinã schimbare, cã ne adresãm unor sensibilitãþi mereu modificate. Or, dacã revin la proiectul de înnoire

exprimat de apelul istoricilor, acela era produsul cîtorva inºi care s-au pus repede de acord, pentru cã ei lucraserã ºi înainte în virtutea unor principii congruente ºi erau în mãsurã sã accepte un set de norme care sã inspire, eventual, breasla istoriograficã în viitor. Dar nu s-a întîmplat nimic în ordinea practicã. Pasul urmãtor ar fi trebuit sã însemne convocarea lor (prin mijloace oricît de modeste) pentru a discuta cu adevãrat cîteva zile, a încerca sã producã un proiect comun ºi a cãuta resurse cu care sã-l punã în practicã.

Aici, la Iaºi, s-a încercat ceva, ºtii bine, întrucît am parcurs primii paºi împreunã ºi sînt bucuros sã observ cã ai fost un element foarte dinamic, de inspiraþie înnoitoare ºi de lucru efectiv, care a contat în ce mã priveºte. Nu vreau sã insist, dar iatã, am construit o fundaþie academicã susceptibilã sã complineascã lipsurile unei instituþii ce pãrea prea strîns legatã de vechile structuri, ca sã oferim astfel o libertate de iniþiativã, un mijloc de a procura resursele necesare unui proiect complementar. Acest lucru nu a mers însã prea departe; oricum, nu în mãsura doritã de noi, pentru cã, repet, societatea nu era încã aptã sã adopte aceleaºi reguli, sã serveascã mai bine un asemenea proiect. O fundaþie lucreazã, dacã existã ºi sponsorii care sã-i susþinã proiectele, nu? Sponsori nu existã mai nicãieri, iar sistemul de *granturi*, instalat în ultimii ani, nu funcþioneazã destul de bine pentru a sprijini chiar proiectele menite sã înnoiascã istoriografia sau oricare alt domeniu. Mai curînd conteazã relaþiile personale, mãsura în care instituþia este perceputã ca fiind importantã pentru sistem ºi demnã de sprijin… Dar, încã o datã, nu s-au gãsit instrumentele care sã ducã la o înnoire de fond, de structurã, care sã producã rezultate durabile. Din nou insist asupra nevoii de a lua în calcul elementul timp, indispensabil în asemenea construcþii. ªi rãbdarea noastrã nu e niciodatã pe mãsura cadenþei pe care timpul o are într-o epocã sau alta. Adicã timpul are o cadenþã vertiginoasã, în lumea contemporanã, iar posibilitãþile noastre de a revizui discursul istoriografic, de a construi, de a pune în operã structuri care sã producã valabil mai departe sînt mult mai reduse. Dezacord inevitabil, sursã de insatisfacþii.

S.A.: Ca în orice alt domeniu ºi ca în orice altã culturã, atunci cînd în *mainstream* nu existã o serioasã tradiþie criticã ºi autocriticã, criticile vin din zonele marginale ale profesiunii. ªi ele, pentru a fi audibile,

aproape în mod necesar trebuie sã fie radicale. Cînd *mainstream*-ul nu se autoanalizeazã, numai iconoclaºtii mai pot spune ceva, numai formele radicale de criticã se mai remarcã. Aceastã determinare structuralã face ca, în toate culturile ºi în toate domeniile în care numai marginalii ºi radicalii pot sã se îndeletniceascã serios cu critica sã aparã contestãri absolute ale canonului, revizuiri drastice ºi holistice, mai curînd decît revizuiri critice, care sã aibã în vedere schimbãri graduale, pe termen mediu ºi lung.

Nu s-a întîmplat altfel nici în literaturã, dacã ne referim la situaþia culturii româneºti, pentru cã, în istoria literaturii române de dupã 1990, au apãrut foarte repede o serie de texte iconoclaste, produse la început de specialiºti ai culturii române aflaþi în strãinãtate, oameni cum au fost regretatul Ioan Petru Culianu, cu texte incendiare despre tradiþia culturalã româneascã ºi despre cultul lui Eminescu, sau, într-un registru mai sobru, retoric mai mãsurat, dar la fel de radical în fond, Virgil Nemoianu. Foarte repede însã, aceastã bãtãlie canonicã a cuprins întreaga lume literarã, istoria literarã ºi teoria literarã româneascã, bineînþeles cu excepþia acelor profesioniºti, unii dintre ei stimabili, care erau prea strîns legaþi de canonul literar al naþional--comunismului pentru a se putea desprinde de el într-un mod credibil. Polarizarea s-a produs imediat ºi rezistã pînã astãzi. Aº putea sã spun, încercînd sã fiu analitic ºi relativ obiectiv (deºi am un *parti-pris* pentru una dintre tabere), cã majoritatea specialiºtilor din domeniul criticii ºi teoriei literare (în care intrã ºi literatura comparatã, ºi toate celelalte domenii) s-au raliat procesului absolut salutar (nu doar sanitar, ci ºi salutar) de revizuire a canonului. Vîrfurile lumii noastre literare ºi culturale, aproape fãrã excepþie, s-au angajat în aceastã controversã. E o operaþiune vastã, cu enorme implicaþii simbolice. Astãzi, la 12 ani dupã începuturile radicale, se poate spune cã asistãm la o pluralitate canonicã interesantã ºi fertilã, asistãm chiar, de cîþiva ani, la încercãri de construcþie a unui canon alternativ, literar ºi cultural, în special pentru perioada interbelicã. Aceasta este o iniþiativã interesantã, deºi nu întotdeauna inocentã ºi pozitivã, care încearcã sã contrapunã figurilor simbolice centrale pentru cultura noastrã („Generaþia ’27”, marile figuri interbelice) un canon alternativ, organizat în jurul avangardei literare ºi artistice, în jurul unor spirite prooccidentale, ca Eugen Lovinescu ºi alþii.

Deci existã în lumea literarã, dar cu implicaþii asupra întregii serii cultural-istorice româneºti, o pluralitate sãnãtoasã ºi dinamicã, în care supravieþuieºte, uneori în forme absolut vehemente ºi ridicole, chiar groteºti, pînã ºi naþional-comunismul, protocronismul cel mai feroce ºi mai trivial. Dar important este cã, repet, existã o pluralitate canonicã, iar majoritatea vîrfurilor din aceste domenii sînt prooccidentale. Conversaþia s-a schimbat. Cei din studiile literare sînt în legãturã cu adevãratele curente contemporane din disciplinele lor pe plan mondial. Este foarte adevãrat cã, în facultãþile de filologie, în special la departamentele de limbi strãine, dar nu numai acolo, a existat întotdeauna o deschidere bibliograficã ºi spiritualã cãtre referinþa externã. În general, cercetãtorii din aceste domenii erau poligloþi, la curent cu evoluþiile altor literaturi ºi altor culturi, aveau un nivel destul de înalt de reflecþie teoreticã ºi metodologicã asupra propriei îndeletniciri: nu scriau inocent. Printre ei, bineînþeles, au existat întotdeauna cercetãtori pozitiviºti, care fãceau o treabã mai mult sau mai puþin utilã, mai mult sau mai puþin serioasã. Nu lipseau autorii care aveau o acribie comparabilã cu acribia unora dintre cei mai serioºi profesioniºti din studiile istorice. Dar, pentru orientarea generalã a canonului, nu aceºtia erau importanþi, ci figurile care lucrau la un nivel metodologic ºi teoretic mai înalt, fãrã sã se despartã însã (din fericire) de empirismul lumii noastre culturale ºi istorice, propunînd uneori lecturi foarte îndrãzneþe, plurale, pentru toatã tradiþia culturalã româneascã.

Îmi face impresia (sînt chiar convins) cã, în domeniul studiilor istorice, nu avem un echivalent al procesului de redefinire a canonului. Mai curînd, asistãm în linii mari la o relansare a unui neopozitivism, uneori stimabil, admirabil chiar, dar de cele mai multe ori pedestru, care se þine la o distanþã sãnãtoasã de discuþia metodologicã ºi teoreticã, solidar orbeºte cu canonul cel mai vetust al disciplinei, în opoziþie absolutã cu orice fel de reflecþie sau de metadiscurs, refuzate ca fiind purã speculaþie de cãtre aºa-ziºii profesioniºti.

În condiþiile în care un consens neopozitivist de autoprotecþie a apãrut în rîndurile celor care, într-o formã sau alta, serviserã naþional-comunismul, chiar fãcînd lucruri utilizabile (însã, de cele mai multe ori, nefãcîndu-le), a apãrut un fenomen de contestare radicalã a întregii tradiþii istoriografice, care este acum cunoscut sub numele „ªcoala Lucian Boia”. Colegul nostru Boia, fãrã îndoialã exasperat cã, din interiorul breslei, nu apãrea în *mainstream* o atitudine criticã

de reflecþie asupra tradiþiilor ºi asupra prezentului studiilor istorice în România, s-a angajat într-o criticã iconoclastã a vulgatei naþionale ºi a oferit în cãrþile sale, apoi prin colaboratorii ºi discipolii sãi, într-o serie de alte publicaþii (ºi suflul acestei miºcãri a mers pînã la o parte din manualele alternative de istorie pentru învãþãmîntul preuniversitar), o criticã radicalã, o revoltã anti-canonicã, desfãºuratã, sub specia necesarã, sanitarã, cel puþin pentru o duratã scurtã a deriziunii. Printr-un rîs homeric, Lucian Boia ºi emulii sãi au încercat sã se despartã de tot ceea ce aveam mai pernicios în tradiþia istoriografiei naþionale. Acest rîs homeric, dupã pãrerea mea, nu s-a înãlþat întotdeauna pînã la nivelul ironiei, care este un metatrop cultural ceva mai complex, ci a rãmas la un nivel ºi la o sferã de preocupãri care, pe de o parte aºazã totul sub semnul mitologizãrii ºi demitologizãrii (deci trateazã toatã aceastã istoriografie, care prin excelenþã este o literaturã secundarã eminamente la nivelul imaginarului colectiv) ºi, pe de altã parte, eºueazã în relativism. Deci sînt douã probleme aici : inadecvarea la obiect, prin neglijarea elementelor critice ºi autocritice deja existente în istoriografia româneascã (e adevãrat, marginalizate de vulgatã, însã importante), ºi extinderea acestui iconoclasm pînã la limita sa absurdã, absolutul relativism.

Dupã ºocul (cum spuneam, absolut salutar) produs în mediul studiilor istorice, mi se pare cã, la nivelul anului 2001, aceastã revoltã anticanonicã s-a resorbit. Ea va continua ca activitate academicã, alãturi de celelalte elemente ale cercetãrii istorice, dar nu am senzaþia cã a produs o relansare sau o crizã ºi o prizã de conºtiinþã în rîndul majoritãþii profesioniºtilor. A fost totuºi foarte uºor sã dai la o parte toatã aceastã criticã radicalã (a fost uºor pentru breaslã, vreau sã zic), fiindcã ea miza prea mult pe deriziune ºi demistificare. Ar fi cazul acum sã ne gîndim cum s-ar putea face o criticã la fel de radicalã, dar care sã fie mai dreaptã la adresa canonului studiilor istorice româneºti ºi, pe de altã parte, mai abilã în folosirea elementelor solide de criticã pe care istoriografia româneascã le-a produs, plasate în context teoretic-metodologic mondial. V-aº propune sã ne întoarcem la o dimensiune din interiorul studiilor istorice româneºti, pe care aþi tratat-o în cãrþi apãrute înainte de 1989, cum ar fi *De la istoria criticã la criticism* sau *Istorie ºi istorici în România interbelicã*, lucrãri ce au cartat ºi analizat în acelaºi timp o tradiþie extrem de rezistentã, extrem de preþioasã, care este „criticismul

intern” dezvoltat de figurile cele mai înalte ale istoriografiei noastre ºi care ar putea sã fie baza unei relansãri a spiritului critic în plin *mainstream*, ºi nu la margine.

A.Z.: Ai amintit douã dintre cãrþile mele, eu aº mai adãuga una, *Istorie ºi finalitate*, care era scrisã înainte de schimbarea sistemului, dar a fost publicatã abia în 1991. Acolo, partea cea mai importantã a textului priveºte tocmai problematica mitogenezei ºi a felului în care istoricul profesionist trebuie sã se raporteze la aceasta. Evident, nu vreau sã propun textul respectiv ca model de abordare a acestei teme, foarte gingaºe de altfel, dar aº sugera cã un bun exerciþiu al profesiei produce, aproape vrînd-nevrînd, ºi soluþiile de corectare a exagerãrilor, þinînd seama, în acelaºi timp, ºi de ofertele care vin din afarã. Dacã mã întorc la paralela pe care o fãceai, între comportamentul din interiorul istoriei literare ºi al criticii literare, din istoria artei, într-o bunã mãsurã, ºi, respectiv, istoriografie, cred cã acolo gãsim deja sugerate, de-a lungul ultimelor douã secole, modalitãþi de comportament ºi explicaþii pentru ritmul diferit în care se manifestã istoria literarã în raport cu istoria. Din momentul în care cîmpurile au avut veleitatea de a se disocia (astãzi au preocuparea de a se pune din nou de acord), istoria literarã a ºi luat distanþã. Ea a avut o altã evoluþie ºi un alt ritm de înnoire.

S.A.: …ºi prin desprinderea de misiunea legitimãrii statului naþional…

A.Z.: …iar în timpul dictaturii comuniste, istoria literarã, artele dãdeau posibilitãþi mai mari de a oculta discursul oficial ºi de a-þi adjudeca o anumitã libertate, prin simplul fapt cã erau mai criptice, apelau la un simbolism greu de asimilat ºi pervertit de cãtre discursul puterii. A fost acolo, în realitate, o întreagã evoluþie. Se pot urmãri, de fapt, modalitãþile folosite spre a gãsi un refugiu pentru libertatea de care avea nevoie gîndirea ca sã rãmînã autenticã. Istoria, din nefericire, a fost întotdeauna în proximitatea puterii, folositã ca mijloc de legitimare ºi, de aceea, mai strict supravegheatã. Cartea lui Marc Ferro, *L’Histoire sous surveillance*, dezvoltã aceastã temã, explicînd ce s-a întîmplat în Rusia, nu de la Rusia bolºevicã, ci chiar înainte, pentru cã Rusia þarilor a fost ºi ea atentã la aceste aspecte ºi a iniþiat un proces de subordonare a discursului istoric. Evident cã aceastã subordonare nu s-a generalizat ºi cã a existat întotdeauna un filon critic, ºcoli ce

au cultivat libertatea de spirit, rigoarea metodologicã, o adecvare teoreticã în raport cu cîmpul disciplinelor despre om în ansamblu. Toate acestea au coexistat, dar într-o mãsurã prea micã. De aceea, ºi sub regimul comunist a supravieþuit o istoriografie onorabilã, care continua linia lui Xenopol.

Dar sã ne raportãm la Kogãlniceanu, fiindcã e „cap de serie”, legat de pulpana lui Leopold von Ranke, într-un moment cînd încã nu exista complexul nostru de inferioritate, instalat abia în generaþia urmãtoare, cea a lui Eminescu ºi, sã spunem, a lui Xenopol (deºi Xenopol nu a ascultat de acel îndemn, dimpotrivã). Dar, dacã ne gîndim la modelul Kogãlniceanu, existã o linie criticã, o istoriografie geneticã, una care a dat ce trebuia comparatismului, pentru a relativiza discursul autohton. Totul fãrã complexe, fãrã a exagera nuanþele specifice ºi nevoia de a te identifica la modul absolut, de a te diferenþia în chip exclusivist. Cu alte cuvinte, era un anumit spirit ecumenic care s-a deteriorat între timp ºi trebuie recuperat acum, mãcar de erudiþi, spre a fi pus în circulaþie ºi a arãta cã vulgata nu a dominat tot timpul, nici integral istoriografia, ci numai o anumitã laturã a ei, cea care, din nefericire, a produs manualele ºi, prin ele, o recurenþã a discursului mitologizant în societatea româneascã, cu efectele cunoscute. Dar acest lucru trebuie sã ne facã mai profesioniºti, cu toate rigorile, cu toate precauþiile conceptuale ºi de metodã, pentru a nu produce un discurs alternativ la fel de grosier ca ºi vulgata (prin negare). O altã faþã, un alt fel de a produce vulgata, însã una „pe dos”, care poate satisface unele spirite, dar nu cred cã ar conveni nici adevãrului ºtiinþific, nici interesului naþional de refacere a identitãþii într-un moment dramatic, în fond, cînd pierderea de identitate este periculoasã pentru oricine. Individul intrã repede în derutã ºi rãmîne la dispoziþia celor din jur, iar comunitatea se tot autoflageleazã, în loc sã construiascã un discurs pozitiv, permeabil ºi nuanþat, nu unul care sã cultive apãsat dispreþul de sine ºi sã creadã cã o vulgatã numai aici s-a produs ori cã s-a produs în forme inacceptabile doar în acest spaþiu.

Nu e cazul lui Lucian Boia, care a prevenit din capul locului cã mitologizarea istoriei este un proces general. Dar aceasta nu schimbã efectele. Efecte derutante ºi mai curînd negative decît benefice pentru marele public. Pentru cã breasla, în partea ei bunã, nu avea nevoie de asemenea exagerãri, iar pentru ceilalþi aceastã criticã este

un discurs refutabil *de plano*. Revenind acum, nu vreau sã fac o nedreptate colegului Boia, am încercat sã analizez aceastã problemã într-un mic eseu despre discursul istoric ºi seducþia imaginarului, cãutînd tocmai sã vãd ce rezistã ºi ce este o exagerare asupra cãreia trebuie sã revenim tot noi, din motive profesionale, dar ºi preocupaþi a urmãri efectele unui asemenea discurs. Prea multã ironie stricã, prea mult negativism stricã, a pune totul în cheie derizorie, atunci cînd omul are nevoie de raportãri cît mai solide ºi care sã-i asigure o continuitate, este contraproductiv. Îmi aduc aminte de o expresie a lui Pârvan, îmi pare rãu cã nu o pot reproduce aidoma. Era în momentul cînd Dimitrie Gusti intra la Academia Românã, iar Pârvan, rãspunzîndu-i, cãuta sã-l situeze în planul lumii româneºti, al culturii noastre, ºi chiar într-un plan mai larg. Pârvan amintea atunci faptul cã prea mulþi în lumea carpato-danubianã acceptau sã þopãie de la o idee la alta, de la un proiect la altul, astfel încît lucrurile nu se legau, nu aveau minima coerenþã necesarã discursului solid, credibil, cu o valabilitate cît mai durabilã. Fiindcã nu ne putem face iluzii în privinþa eternitãþii unui discurs, nici vorbã de aºa ceva. Discursul istoric, ca ºi istoria, se aflã într-o continuã schimbare ºi este naiv sã credem cã putem conta pe o lungã duratã a lui. Dar ceva rãmîne, ceva care trebuie sã ajute ºi sub raportul conduitei faþã de realitatea în schimbare, nu numai ca achiziþie definibilã din punct de vedere ºtiinþific.

S.A. : Aceastã criticã, la care vreau sã mai revenim puþin, iniþiatã de Lucian Boia ºi preluatã (în forme pentru care Boia însuºi nu este responsabil, bineînþeles) de o publicisticã foarte diversã, a întãrit ºi a schimbat în acelaºi timp o dimensiune endemicã în cultura româneascã, pe care eu însumi am analizat-o, cea a deriziunii de sine, a dispreþului de sine, a autostigmatizãrii. Dar a adus, în acelaºi timp, în tradiþia aceasta de autocriticã exacerbatã, o nuanþã de veselie ºi bãºcãlie, care a explodat în publicistica despre care vorbim (inspiratã de exerciþiul mult mai înalt ºi mai subtil propus de Lucian Boia) într-un rîs generalizat la adresa, eu ºtiu, a subþiorii pãroase a lui Mihai Viteazul sau a dentiþiei lui Sinan Paºa. A consunat cu o înclinare generalã a societãþii noastre dupã 1990 cãtre deriziune, bãºcãlie, vulgaritate, cãtre aceastã iconoclastie joasã, nedemnã, de altfel, intelectual ºi etic, neinteresantã, pentru care nu-þi trebuie prea multã inteligenþã. Astfel, critica s-a pierdut în bãºcãlie. Lucian Boia a propus o criticã radicalã, cititorii sãi, care au început sã scrie la gazete sub

influenþa sa, i-au preluat critica, pentru a o transforma în bãºcãlie, deci au adãugat tradiþiei noastre de autostigmatizare (indisociabilã de cultura înaltã, în secolul XX, cel puþin) aceastã bãºcãlie groasã la adresa tradiþiei naþionale.

E foarte uºor, de pe o poziþie de demnitate minimalã (individualã ºi colectivã), sã respingi un asemenea exerciþiu. Pentru cã nici individul, nici colectivitatea nu se pot edifica pe bãºcãlie. Trebuie ceva mai adînc, mai serios, uneori chiar tragic. Ironia este o însoþitoare absolut necesarã, vitalã, pentru orice formã de gîndire criticã, bãºcãlia este cu totul altceva. Mai ales cã e vorba, în cele mai multe cazuri, despre o bãºcãlie, cum spuneam, joasã, nu de aparenta bãºcãlie a lui Caragiale, care este expresia culturalã superficialã a unui exerciþiu mult mai puþin vesel: o sistematicã ºi devastatoare criticã a lumii româneºti. Am ºi observat periodice româneºti care sînt mai înclinate spre aceastã formã de bãºcãlie uºoarã, uneori spumoasã ºi amuzantã, de cele mai multe ori, pentru mine cel puþin, destul de plictisitoare ºi de puþin interesantã. Aº da ca exemplu *Dilema*, un sãptãmînal în care tendinþa de bãºcãlie generalã, de multe ori inteligentã, subþire ºi cu adevãrat amuzantã, a proliferat. Nu vorbesc despre *Academia Caþavencu*, fiindcã acolo convenþia bãºcãliei e asumatã ºi tocmai prin aceasta subvertitã. E foarte uºor pentru naþional-comuniºti, pentru neo-protocroniºti, sã desfiinþeze o asemenea formã de criticã. Asta s-a ºi întîmplat. Au existat unele manuale alternative care, continuînd ºi amplificînd bãºcãlia, au dus-o la limitele sale extreme, ele însele ridicole, ºi astfel viaþa acestei explozii de iconoclastie a fost scurtã. ªi s-a încheiat destul de nedemn, aº putea sã spun, deºi cei care au urlat de la tribuna Parlamentului ºi au chemat la *autodafé* sînt absolut groteºti ºi ei. Actul lor însã a avut o credibilitate socialã (chiar dacã într-o formã sforãitoare, demagogicã, aproape pur naþional-comunistã), pentru cã el rima totuºi cu o nevoie a imaginarului social ºi cu bunul-simþ popular, care spune cã, deºi nu e sãnãtos sã ne extaziem la nesfîrºit în faþa efigiilor înaintaºilor, nici exerciþiul contrar, demolarea sistematicã a idolilor tribului, fãrã dorinþa de a pune ceva pe soclu, nu duce absolut la nimic.

De aceea, mã întreb: pe cine sã invocãm din tradiþia studiilor istorice, cum sã ne gîndim la o formulã în care spiritul critic s-ar manifesta cu toatã puterea, cu toatã fervoarea, fãrã sã eºueze în aceste extreme?

A.Z.: Ai definit deja riscul de a citi istoria în cheia derizoriului. Nu existã istorie respectabilã fãrã obsesia realului, fãrã preocuparea de adevãr, iar în acest efort nuanþa conteazã. Aº spune cã sacrificarea nuanþei de dragul unui succes asigurat de un discurs mai grosier este intolerabilã ºi cã norma istoricã ar trebui sã fie aceea a poetului, care spunea cã nu doreºte culoarea, ci numai nuanþa. Or, accentul pe culoare, pe culoarea fundamentalã, grosierã, care este vizibilã ºi uºor de reprezentat pentru marele public, în timp ce nuanþa este sacrificatã, a dus la consecinþele pe care le putem vedea sub ochii noºtri. Profit n-a rezultat de acolo nici pentru breaslã, care a respins cu relativã uºurinþã, fie ºi tacit, acest discurs, nici pentru societatea româneascã, o societate ce nu avea nevoie tocmai acum sã se îngroaºe discursul negativist, unul în care dispreþul de sine se accentua, în loc sã fie diminuat printr-un alt fel de relativizare, mai mãsurat ºi mai atent la nuanþe, prin raportare sistematicã la ceilalþi, prin analogii, comparaþii ºi aºa mai departe.

Din nou ne confruntãm cu cele douã laturi fundamentale ale discursului istoric: una legatã de aspectul cognitiv, de aflarea adevãrului ºi difuziunea lui, alta de problema ecoului, de dimensiunea formativã, a participãrii la discursul public ºi la orientarea comunitãþii. Or, istoricul nu poate sã ignore nici una dintre laturi. Mi se pare cã, în cazul evocat adineauri, tocmai aºa s-a întîmplat, poate din dorinþa de a ºoca ºi a produce un frison în societate (nu cred cã breasla a fost prima vizatã, ci corpul social) ceea ce a dus la contestaþii, refuz ºi neînþelegere.

S.A.: Dintre criticii din afara studiilor istorice, dar ca unul strîns legat ºi interesat de ele, Andrei Cornea a sesizat fundãtura epistemologicã în care acest exerciþiu ajunge: relativismul. Eu insist aici ºi spun cã este vorba despre un *relativism absolut*. Pare un oximoron, dar de fapt este relativismul dus la limitã. E vorba despre o poziþie epistemologicã care susþine în linii mari cã totul este posibil, *anything goes*, conform lui Paul Feyerabend, sau care spune, pentru a ne referi strict la domeniu, cã o infinitate de naraþiuni echivalente rezultã din unele ºi aceleaºi date istorice…

A.Z.: …cã oricine este îndrituit sã producã discursul sãu asupra trecutului. Or, problema tocmai aceasta este, cã nu oricine are competenþa de a se rosti *en historien*. Existã un discurs pe care îl

produc profesioniºtii, singurul legitim, discurs în care existã prudenþã, existã metode, existã orizonturi teoretice în care se înscriu reconstituirile. Numai profesioniºtii au mijloace sã asigure o anumitã continuitate a discursului.

S.A.: Exact, este vorba despre o pluralitate de discursuri paralele, nu despre o infinitate. Noi am asistat la un salt mortal, de la o monomanie a trecutului naþional, cultivatã de naþional-comunism, de protocronism, de la viziunea unicã, organizatã teleologic, în virtutea unui adevãr unic, la o fervoare a relativismului. Galeria naþionalã a eroilor României, organizaþi ca schiþe stîngace ale portretului final, adicã Nicolae Ceauºescu, era un lucru reprobabil ºi, bineînþeles, trebuia sã terminãm cu ea o datã pentru totdeauna. În orice caz, sã nu îl înlocuim pe Ceauºescu cu Antonescu sau cu o altã figurã totemicã, *summum* al tuturor tradiþiilor anterioare, înflorite într-o personalitate teleologic necesarã. Dar saltul de la închiderea în monocauzalitate ºi în teleologie autohtonistã nu trebuia fãcut cãtre o infinitate de posibilitãþi, ci cãtre o pluralitate. Or, cred cã aici a intervenit criza de comunicare cu ansamblul societãþii ºi cu ansamblul breslei.

Eu însumi, în mãsura în care am publicat cãrþi apropiate studiului istoric, am fost perceput de multe ori ºi de studenþii mei de la Universitatea din Bucureºti (cu unii, din fericire, am reuºit sã mai repar prin conversaþii ulterioare aceastã impresie greºitã) ca un om care, în primul rînd pentru cã nu scrie istorie evenimenþialã, pledeazã pentru teorie ºi metodã, în detrimentul faptelor. E un fenomen absolut clasic în istoriografiile insuficient consolidate: sã se opunã aceste douã direcþii care, de fapt, nu numai cã sînt complementare, dar sînt consubstanþiale. Pledoaria mea era pentru un scris istoric ce a depãºit scrisul inocent, rapsodic, patriotard ºi are o conºtiinþã metadisciplinarã în legãturã cu diversitatea de opþiuni (nu infinitã, insist mereu, ci pluralã) aflate la îndemîna istoricului creator de naraþiuni, pornind de la fapte pe care el este chemat sã le studieze cît poate de exhaustiv. De la o idolatrie a faptelor se poate trece uºor la o idolatrie a teoriei. Dar ambele sînt aberaþii, ambele trebuie respinse de la început, iar pledoaria trebuie fãcutã pentru, încã o datã, o negociere continuã între aceste douã tentaþii ºi aceste douã paliere, astfel încît, realmente, trimiterile ideologico-metodologice

sã se topeascã undeva în text ºi în notele de subsol, dacã se poate sã disparã în momentul în care scrisul istoric se angajeazã realmente în studiul unui anumit subiect.

A.Z. : O bunã abordare a faptelor, cu „sistemã”, cu metodã, duce ºi spre o teorie, aºa cum sugera, la vremea lui, Goethe, spunînd cã ar trebui sã admitem, în ultimã instanþã, cã tot ce este faptic, deci real, controlat, conþine deja teoria. ªi n-ai decît sã explorezi acea dimensiune a realului ºi sã fii riguros în raport cu faptele pentru a ajunge la rezultate valide, integrabile teoretic.

S.A. : Din punctul meu de vedere, problema pentru breasla noastrã din România este cã majoritatea istoricilor de la noi nu reuºesc sã se desprindã de imaginarul metodologic ºi teoretic tradiþional al disciplinei, aºa cum s-a formulat el la sfîrºitul secolului al XIX-lea ºi, prin urmare, nu pot încã sã accepte construcþia unei pluralitãþi de naraþiuni pe baza unei bune cercetãri empirice. Istoricii noºtri, fiind chemaþi întotdeauna sã justifice, „sã apere ºi sã ilustreze”, nu au putut sã-ºi permitã (vorbesc despre ansamblul corpului profesional) o distanþã suficient de mare pentru a introduce elemente de pluralism într-un text ce trebuia construit fãrã fisuri, din moment ce era folosit în permanenþã de un stat naþional în curs de constituire sau, mai tîrziu, rãmas în crizã de legitimitate ºi în nevoia presantã de a folosi studiile istoriografice pentru scopuri strãine în fond istoriografiei moderne, cum ar fi afirmarea dreptului istoric, reglarea unor diferende de drept internaþional, lãmurirea unor chestiuni în legãturã cu minoritãþile naþionale sau confesionale ºi lingvistice. Aceastã perpetuã mobilizare a „frontului istoriografic” pentru scopuri precise ale statului naþional, în condiþiile în care birocraþia statului naþional nu reuºea singurã sã se achite de sarcinile de consolidare instituþionalã, a fãcut ca pluralitatea naraþiunilor sã nu poatã fi practicatã într-o prea mare mãsurã, deºi oamenii capabili sã-ºi imagineze naraþiuni plurale nu au lipsit niciodatã. Nu e vorba despre cazuri extreme, ca „falsul patriotic” : sã-þi imaginezi cã s-a întîmplat ceva ce nu s-a întîmplat ºi sã mergi pînã la a produce dovezi imaginare de tipul cronicii lui Huru sau al capitulaþiilor. Este vorba despre a construi ipoteze, chiar scenarii contrafactuale. Toþi istoricii noºtri mari au fãcut la fel, timp de peste un secol. Ei au admis un anumit pluralism al naraþiunilor, ei înºiºi au construit naraþiuni plurale. Aº putea spune cã, în tradiþia

noastrã istoriograficã, au coexistat multã vreme naraþiuni plurale, care veneau pe filiera tradiþionalã, în general rankeanã, ºi trecuserã printr-o primã fazã de distanþare faþã de naraþiunile ceva mai rudimentare ºi mai evident *prodomo* ale romantismului. Ce s-a sacrificat cel mai repede în istoriografia noastrã din perioada comunistã a fost tocmai ideea de pluralitate. Dar ea nu poate fi în nici un caz reabilitatã, dacã pledezi pentru infinitate. Curios lucru pentru mine, care mã interesez foarte mult de aceastã chestiune teoreticã, este cã, în strãinãtate, oamenii care au faima cea mai proastã de relativiºti (ºi aº da exemplul lui Hayden White) nici vorbã sã creadã într-o infinitate de poveºti care se pot spune pe baza aceloraºi fapte. În România se naºte o atitudine faþã de istorie care merge mai departe decît iconoclastia lui Hayden White! Într-o conversaþie pe care am avut-o de curînd, Hayden White mi-a spus, replicînd la constatarea mea cã nu merge cu relativismul foarte departe: „Da, sînt un relativist relativ". Aici este toatã chestiunea: sã rãmîi un „relativist relativ", nu unul care transformã relativismul într-o dogmã absolutã, intrînd într-un paradox, într-o formã sofisticã, de paralogism.

Aº vrea sã mã întorc însã la faptul cã rãmîne dificil pentru majoritatea istoricilor noºtri sã considere chiar fie ºi posibilitatea unor scenarii alternative plauzibile, ºi atunci cînd documentele lipsesc, ºi atunci cînd documentele sînt supraabundente. În nici una dintre situaþii, nici cînd au prea multe documente ºi monumente, nici cînd au prea puþine, istoricii noºtri nu reuºesc sã se distanþeze de imperativul sau de obsesia unei naraþiuni unice, nu au distanþã faþã de propria practicã. Observ mereu absenþa unei metadimensiuni a scrisului istoric; „metaistoria" nu înseamnã respingerea documentelor, ci, dimpotrivã, citirea lor corectã. Nu înseamnã speculaþie purã, ci, dimpotrivã, o chestionare a masei evidenþiate, în aºa fel încît, cu adevãrat, ea sã rãspundã unor întrebãri. În istoriografia noastrã, cercetãtorii nu vor sã accepte cã existã diverse *mises en intrigue* sau *emplotments* (puneri în intrigã, narativizãri, puneri în naraþiune) ale seriilor de fapte. ªi atunci, pentru cã ansamblul corpului profesional al istoricilor nu a mers prea departe cu reflecþia referitoare la propria disciplinã (deoarece rezistã „eroic" construcþiei unei pluralitãþi narative, care sã rãmînã totuºi la nivelul seriozitãþii ºi demnitãþii), s-a nãscut aceastã viziune, prin care fiecare spune o istorie ce îi convine, n-are nici o importanþã, pînã la urmã toate sînt o apã ºi un pãmînt,

o deriziune generalã. *Astérix,* banda desenatã, nu a înlocuit *De Bello Gallico*, ºi nici nu cred cã asta se va întîmpla prea curînd, dar s-a alãturat lui *De Bello Gallico* în seria posibilitãþilor numeroase (însã nu infinite) de a pune în intrigã un anumit set de date istorice. Profesionistul nu va jura însã niciodatã pe *De Bello Gallico,* crezînd cã este izvorul ultim, dupã cum nu va jura, dacã e iconoclast, nici pe *Astérix*. El va cãuta, cu mijloacele specifice profesiunii, sã foloseascã toate izvoarele, distanþîndu-se simultan de toate ºi construind (nu reconstruind!) povestea lui.

A.Z.: Eu aº þine sã remarc mai întîi cã reflecþia teoreticã nu s-a bucurat niciodatã de mare interes la noi. Sã ne gîndim la atitudinea faþã de teoria istoriei elaboratã de Xenopol, care propunea un sistem interpretativ, *seriile*, ºi astãzi interesant, dar nu a avut posteritate, nu a avut efectele scontate. Sã ne gîndim la timiditatea cu care Iorga aborda la acest nivel istoriografia, refractar la sistem, considerînd chiar cã ce propunea el erau simple *generalitãþi*, cã nu trebuia sã fie o teorie la mijloc, cu atît mai puþin o filosofie. Era deci o reacþie ostilã la teorie, care a continuat pînã destul de tîrziu, ºi ea este de fapt cea care a impus o atitudine, spre deosebire de spaþiul celãlalt, al filologiei, unde înnoirile au fost mult mai sincronice cu ofertele lumii apusene. Este adevãrat cã istoriografia are o vocaþie conservatoare, mai mult decît alte discipline umaniste, ºi nu e rãu cã þine la mãsurã. Putem vedea ce se întîmplã astãzi în noua istorie, în noua noastrã istorie, unde s-au produs, de asemenea, reacþii de refuz, întrucît breasla se vãdeºte prudentã. Ea þine mai mult la elementul de continuitate, de asigurare în planul analizei factologice, decît la spectacolul pe care îl dau jocul de idei, imaginile, combinaþiile caleidoscopice etc.

Dacã revenim la aceastã problemã, într-adevãr foarte importantã, trebuie sã observãm mai întîi cã demersul de la finele lui ’89 nu a avut efectele scontate în primul rînd de breaslã. Nu au existat discuþii serioase, nici o analizã sistematicã, nici o reuniune care sã fie dedicatã acestei probleme, care finalmente trebuia sã ºocheze. De ce programul în cauzã nu a interesat breasla, de ce nu a sensibilizat instituþiile de resort, care sã intre în joc ºi sã dea rãspunsuri la provocare, de ce au eºuat tentativele de a mobiliza lumea la discuþii cît de cît articulate în materie de teorie istoricã, de culturã istoricã?

Pe de o parte, este o reticenþã în sînul breslei, motivatã ºi istoric, deoarece nu existã niºte tradiþii care sã se fi impus. Pe de altã parte, cred cã este ºi linia minimei rezistenþe, a minimului efort. A intra în asemenea discuþii presupune sã te informezi la paginã în domeniu, ceea ce nu e tocmai la îndemînã, cu instrumentele pe care le avem, cu formaþia existentã la diferite generaþii de istorici. Cauzele sînt mai curînd obiective. Eu sper cã se va reveni la discuþii, este absolut necesar sã se vadã ºi în public ce trebuie sã producã profesioniºtii. Am sentimentul cã discursul istoric trebuie sã fie elaborat la diverse niveluri, în funcþie de adresant, cã existã un discurs pentru erudiþi (care „iese din arhivã, ca sã se închidã în arhivã”), pentru istoricii de foarte strictã aplicaþie, care îl folosesc pentru a nuanþa. Discursul public însã are alt rost ºi trebuie fãcut cu foarte multã precauþie, pentru a nu produce reacþii anapoda.

Deci eu aº încerca sã semnalez aici o carenþã instituþionalã, sã observ din nou cã partea mai bine situatã din punctul de vedere al echipamentului teoretic, metodologic trebuie sã-ºi asume o anumitã rãspundere în privinþa tratãrii acestor aspecte, cã e nevoie de programe pentru viitor, nu de reacþii intempestive, neprevãzute, spectaculoase, ce pot sã impresioneze o clipã, dar nu dau rezultatele necesare.

S.A.: Mã întreb, în continuare, ce s-ar putea relua din tradiþie. De ce, de exemplu, nu ne-am putea lua din ªcoala criticã, din Xenopol, din revelaþia (tardivã, din pãcate) a lui Iorga în legãturã cu istoria universalã, în momentul cînd a început sã se gîndeascã la *Istoriologie*, de ce nu luãm din practica scrisului istoric a unui autor cum a fost Gheorghe Brãtianu, absolut sincron cu ªcoala de la *Annales*, scriind exact ca omologii sãi francezi? De ce nu putem sã relansãm aceastã tradiþie, aducînd istoriografia noastrã actualã „mãcar” la acel nivel, lîngã acel canon?

A.Z.: Dar aceste modele sînt încã active, ele produc lucrãri demne de stimã în diverse centre universitare, în acord cu tradiþiile locului. Marea linie a istoriografiei ardelene continuã la Cluj, Sibiu, Tîrgu-Mureº, ºi, mai recent, la Alba-Iulia, Arad, Baia Mare, Braºov, Oradea, Timiºoara – oriunde s-au închegat instituþii academice. Tot astfel, ºcoala criticã îºi prelungeºte mesajul prin institutele de resort din Bucureºti, ca ºi prin cele din Iaºi, oraº în care s-au produs, de la cronisticã pînã la formulele „postmoderne”, atîtea înnoiri semnificative.

Nici unul dintre istoricii amintiþi anterior n-a rãmas fãrã posteritate, chiar dacã urmaºii de azi se complac mai curînd în epigonism. Tradiþia ºi înnoirea se cuvin gîndite ca ipostaze ale unui singur fenomen, în care continuitatea ºi ruptura coexistã mereu.

S.A.: Cum sã refacem continuitatea distrusã de comunism? Acesta ar putea fi un proiect foarte interesant (individual sau instituþional): a revedea, a revizita canonul istoriografiei naþionale ºi a scoate de acolo (într-un mod poate mai accesibil decît în cãrþile dumneavoastrã, care sînt tehnice, mai uºor de comunicat pentru breaslã în ansamblu, care poate cã nu are dispoziþia, înclinaþia, timpul sã consulte toate aceste lucrãri la un asemenea nivel) o viziune despre scrisul istoric ce sã poatã tenta mai multã lume.

A.Z.: Aceastã direcþie, pot mãrturisi în cunoºtinþã de cauzã, nu a fost nicicînd abandonatã. Tradiþia criticã, una ce a dus la rezultate destul de importante ºi absolut sincrone în raport cu istoriografia apuseanã, a continuat. Ea a produs ºi produce încã, numai cã rezultatele nu sînt spectaculoase. (Cred cã existã un anumit grad de nervozitate, de neliniºte din care rezultã stimularea, încurajarea discursului spectaculos, care dã impresia unei sinteze uºor de asimilat ºi întotdeauna valabile, în timp ce profesioniºtii rãmîn, oarecum, în umbrã. Dar sã nu uitãm cã ºi sub regimul comunist au existat iniþiative, individuale sau de echipã, care sînt demne de stimã, iniþiative concordante cu ce s-a produs în istoriografia noastrã mai veche ºi chiar în Occident.) Aºadar, nu trebuie sã relansãm, ci sã stimulãm aceste grupuri, aceste tendinþe deja existente. ªi, bineînþeles, cu sublinierea cã este nevoie de o lecturã a textelor importante din lumea istoricã contemporanã, pentru a vedea ce se gîndeºte, ce sugestii noi au apãrut, ce este valid în ele ºi trebuie sã ne intereseze, fie numai ºi pentru a nuanþa ceea ce producem pe seama unei raportãri continue la istoriografia tradiþionalã.

S.A.: Dar de ce istoricii, care þin de tradiþiile cele mai luminoase ale istoriografiei noastre critice ºi care, de altminteri, sînt ºi în contact cu achiziþiile recente ºi dezbaterile curente din istoriografia internaþionalã, de ce nu reuºesc sã comunice public mai bine, de ce nu reuºesc ei sã participe mai convingãtor, mai persuasiv, mai audibil la o discuþie publicã despre canonul istoriografic? Este foarte interesant de vãzut cum, printr-o infrastructurã de publicaþii destinate

consumului de masã (cum ar fi *Dosarele istoriei*, *Magazin istoric*, ºi alte reviste cu rubrici ce pun istoria în discuþie), canonul care circulã cel mai mult în societate este tot un canon neopozitivist.

Societatea în ansamblu (în orice parte a lumii) vrea rãspunsuri unice la întrebãri presante, rãspunsuri care sã aibã autoritatea unor cercetãri serioase, fãcute de istorici de meserie. Asta aºteaptã, realmente, comunitãþile de la istoricii lor. Nu doar statele naþionale cer rãspunsuri scurte ºi clare. Ele, în fond, reuºesc sã le ºi obþinã pe acelea de care au nevoie, în total dezinteres faþã de adevãrul istoric. Societãþile însã, chiar ºi atunci cînd vor sã uite de sine, au nevoie de forme de adevãr comunicabile public (ºi o sã vorbim puþin ºi despre istoria recentã, mai încolo).

Dar, în ansamblu, pentru istoria naþionalã, existã o curiozitate popularã. Ea se manifestã prin setea cu care publicul, chiar în condiþiile în care dispune de nenumãrate alte oferte de amuzament ºi de informare, continuã sã se intereseze de elemente ale tradiþiei noastre istorice. Lumea se uitã la filme istorice cînd ele sînt reprogramate pe postul naþional de televiziune, pe TVR 2 (din pãcate, tot acelea semnate de Sergiu Nicolaescu, pe care un coleg mai tînãr, Rãzvan Pârâianu, le-a analizat ca o componentã vizualã a vulgatei naþional-comuniste) – existã deci o cerere. Lumea, în continuare, merge la muzee de istorie, merge la monumente, nu întotdeauna împinsã de la spate. Existã o resurecþie a istoriei locale, un interes (de multe ori manipulat demagogic de politicieni) pentru istorie. Nici un trib nu poate trãi fãrã idoli. Oricît de postmodern ar deveni el, idolii aceia trebuie sã subziste, într-o formã sau alta. Lumea îi cautã ºi îi produce atunci cînd nu-i gãseºte, îi secretã în imaginar, apoi luptã pentru ei.

În controversa manualelor alternative, istorici profesioniºti foarte stimabili, unii dintre ei autori de manuale, nu au reuºit sã comunice public eficient ºi sã încerce nu sã convingã o societate, care poate nu vrea sã se mai lase convinsã, dar, cel puþin, pe oamenii inteligenþi ºi cu o gîndire flexibilã (în ansamblul societãþii sînt foarte mulþi) sã-i convingã de oportunitatea, de utilitatea ºi chiar de consistenþa ºtiinþificã a întreprinderii lor. Am vãzut, la un moment dat, o înfruntare televizatã între Sorin Mitu, colegul nostru de la Cluj ºi echipa lui, ºi personalitãþi din *mass-media* (cel mai pasionat dintre ei era publicistul ºi scriitorul Cristian Tudor Popescu). În acea discuþie, din care nu am vãzut decît un fragment în reluare, am fost dezamãgit de

prestaþia colegului nostru Mitu care, dintr-o delicateþe exageratã sau dintr-o neînþelegere a situaþiei de comunicare în care se gãsea, a preferat sã-l lase pe vehementul ºi adeseori jignitorul Cristian Tudor Popescu sã spunã pînã la capãt ce avea el de spus, ca diletant inteligent, cu opinii foarte solide în chestiuni pe care le ignorã, în loc sã vinã cu argumentaþia valabilã universal pentru justificarea proiectului pedagogic de manuale alternative, un proiect ce nu este contestat nicãieri în lume, cu excepþia, mai de curînd, a Vietnamului (în care un proiect al Bãncii Mondiale de introducere a manualelor alternative a fost anulat). Noi ne aliniem acum, prin ordinul ministrului Învãþãmîntului de a reduce numãrul de manuale alternative la trei, pentru sistemul liceal, în loc sã se lase liber jocul pieþei. Revin la Sorin Mitu ºi la alþi autori de manuale alternative care, fãrã îndoialã, erau perfectibile, dar în nici un caz nu ar fi meritat arse pe rug, aºa cum s-a sugerat de corifeii naþional-comunismului, în frunte tocmai cu cineastul Sergiu Nicolaescu, politician în orele sale libere. Mi s-a pãrut cã profesionistul nu a ºtiut sã se apere, nu a ºtiut sã vinã cu o formulã convingãtoare, puternicã, cu o pledoarie pentru dreptul la pluralitate (nu infinitate), la o formã de relativism care nu merge pînã la extrem, sã punã pe masã achiziþiile moderne în istoriografie ºi sã le apere, ba, mai mult, sã fie nu permanent în defensivã, ci sã facã propuneri într-un mod cît mai persuasiv societãþii în care trãieºte.

Mi se pare cã mulþi istorici de calitate au preferat rezerva, au preferat sã rãmînã în atelierul lor, sã producã lucruri care sînt citite cu mare profit ºi cu satisfacþie de colegii cu aceeaºi formaþie ºi cu acelaºi nivel teoretic-metodologic, dar sînt ignorate inclusiv de majoritatea celor din breaslã. De ce nu apare o strategie de comunicare publicã mai inteligentã ºi mai eficientã, care sã formeze treptat un gust public pentru pluralitate? Aici cred eu cã este cheia ieºirii din închiderea neopozitivismului (onorabil sau naþional-comunist). Cred cã aliatul istoricilor luminaþi ar putea fi publicul educat, care existã. Noi avem o societate mijlocie, din punctul de vedere al educaþiei. Din pãcate, aceºti oameni nu sînt clasã de mijloc prin venituri, dar am produs în secolul XX o clasã mijlocie care, chiar dacã a fost decimatã de stalinism, s-a refãcut mai mult sau mai puþin, la nivelul educaþiei ºi al aspiraþiilor; avem aceastã clasã de mijloc, care trãia pînã mai deunãzi în deplinã frugalitate, iar acum se zbate în absolutã

precaritate. Lor însã nu le mai vorbeºte nimeni, astfel încît gustul popular, viziunea, canonul istoriografic, chiar ºi printre oamenii inteligenþi, au rãmas extraordinar de primitive.

Aceastã percepþie socialã face ca figurile publice ºi mediatice mai importante ale istoriografiei româneºti sã fie supravieþuitorii naþional-comunismului, care acum s-au reinstituþionalizat, ba chiar dominã instituþiile de cercetare ºi învãþãmînt în domeniul istoriografiei, modelînd ºi percepþia publicã despre canonul istoriografic. Ce s-ar putea face? De ce istoricii, care au o înþelegere mai bunã a disciplinei ºi a lumii lor, nu reuºesc sã comunice mai bine? Nu cred cã izolarea în profesionalism este o soluþie. Într-o societate liberã, existã o piaþã liberã de comunicare, unde viziunile diferite trebuie sã intre în contact ºi competiþie, trebuie sã negocieze. Aici vãd o problemã, care þine ºi de absenþa, endemicã la noi, a unei sfere publice pentru o conversaþie intelectualã convenabilã.

A.Z.: Cred cã ai dreptate, istoricul nu se poate izola ºi nu se poate mulþumi cu ce produce pentru breasla lui. El trebuie sã iasã în afarã ºi sã elaboreze discursuri la diferite niveluri, inclusiv pentru marele public. Dar mi se pare cã existã în aceastã atitudine rezervatã a istoricilor ceva care supravieþuieºte din regimul trecut. Atunci era o mãsurã de prudenþã, în unele cazuri, pentru a nu se expune prea mult ºi a exercita cît mai riguros profesia. Continuatã însã în noile împrejurãri, atitudinea respectivã este explicabilã, poate, dar nu mai poate fi admisã. Sigur, ar fi trebuit sã ne aºteptãm la reacþii de restructurare în cadrul breslei, care sã producã instrumentele necesare unui dialog efectiv cu lumea din jur, cu societatea, cu diverse registre ale societãþii, nuanþînd discursul de la caz la caz, dar nu s-a întîmplat aºa. Nu cunosc nici mãcar o singurã tentativã din partea istoricilor de a organiza o reuniune la nivel naþional dupã 1989, deºi existã o Societate a Istoricilor Români, existã ºi alte mecanisme care, în mod normal, trebuiau sã producã asemenea gesturi de analizã, de revizuire, de programare a intereselor proprii. Neexistînd asemenea iniþiative, miºcãrile s-au produs pe zone restrînse, în mici grupuri de profesioniºti (cum se întîmplã la Cluj, de exemplu). Ceea ce nu e destul, dacã gîndim problema în ansamblu.

S.A.: Existã chiar grupuri care vor sã reconstituie, în plan istoriografic, paradigma naþional-comunistã.

A.Z.: Se poate înþelege de ce se întîmplã aºa, pentru cã sfera istoriograficã comportã o strictã analogie cu fenomenul general românesc, în care schimbarea nu a fost destul de profundã pentru a determina soluþii noi, de revizuire criticã ºi reconstrucþie. Disocierea de trecut este anevoioasã.

S.A.: Sigur… ªi, prin ambiguitatea ºi rolul disciplinei, istoriografia chiar are o poziþie ambivalentã, între ºtiinþele umanistice ºi ºtiinþele sociale „tari", ca ºi în sensul în care canonul nu s-a revizuit destul. Seamãnã oarecum cu ºtiinþele umanistice în mãsura în care o dezbatere despre canon s-a iniþiat, dar nu a ajuns niciodatã atît de importantã ºi nu a dat niciodatã rezultatele pe care le-a dat acolo, ci mai curînd tinde sã îºi reproducã în mod absolut neºtirbit canonul de dinainte de 1989, ceea ce s-a întîmplat în domenii apropiate din ºtiinþele sociale „tari" (ºtiinþele juridice, ºtiinþele economice), unde contestarea este aproape de zero. Lucrurile s-au petrecut aproape ca în domeniul ºtiinþelor naturale: cine ºtia înainte sã rezolve ecuaþii sau sã disece ºobolani, ºtie probabil sã o facã ºi acum. În ºtiinþele atît de marcate de izolaþionismul naþional-comunist, ºtiinþele juridice, ºtiinþele economice, nu am observat nici un fel de contestaþie. Acolo, toatã disciplina s-a regenerat spontan, toþi cei care predau socialism ºtiinþific sau economie centralizatã sînt acum personalitãþi de marcã ale drepturilor omului, economiei de piaþã ºi aºa mai departe. Istoria, ca disciplinã, foarte interesant, s-a plasat între cele douã cîmpuri disciplinare ºi, încã o datã, ºi-a confirmat statutul „amfibiu".

A.Z.: Este chiar vocaþia ei, dacã nu mã înºel, pentru cã, fiind strîns legatã de istorie, o secreþie a istoriei reale, ea nu s-a putut îndepãrta prea mult de realitatea istoricã. A rãmas pe o linie medianã, chiar în condiþiile unor momente convulsive, spectaculoase, ºi încearcã sã þinã un anumit echilibru. Dar ai dreptate în privinþa exigenþei de a nu prelungi aceastã atitudine prea mult, este nevoie de o revizuire. Ea trebuie produsã pornind, evident, de la ce se întîmplã în lume ºi de la situaþia noastrã specificã, de la faptul cã, din 1989, a intrat totuºi pe fãgaº o generaþie nouã, care a fãcut ºi studii în strãinãtate (ai încercat sã defineºti situaþia lor într-un eseu care m-a interesat foarte mult). Acest tip de analizã trebuie extins, explorînd cît mai deplin posibilitãþile existente. Sã nu ne imaginãm minuni, pentru cã

ele nu au cum sã se producã, dar sã stimulãm acele voinþe de revizuire a discursului propriu ºi de reconsiderare a lui în limite discrete, modeste, aºa cum se cere sã fie istoricul.

S.A.: Evocam mai înainte existenþa unui gust public pentru istorie. Acesta a fost întreþinut, în bunã mãsurã împotriva scopului central al socializãrii comuniste, chiar de sistemul învãþãmîntului comunist. Referinþa istoricã permanentã, care putea sã ducã la saturaþie ºi la exasperare un public obiºnuit, a rãmas totuºi prezentã, ºi existã în imaginarul colectiv românesc al tranziþiei un loc în care discuþia despre istorie se poate oricînd insera, se poate oricînd relansa. De altfel, existã frecvent referinþe istorice, conversaþia despre afacerile curente este saturatã de ele, existã o oarecare obsesie a trecutului. Bineînþeles, putem avea rezerve faþã de memoria colectivã a societãþii noastre, în sensul cã ea a reþinut inevitabil cliºeele propagandei naþional-comuniste, în detrimentul unor lucruri edificatoare, importante, ºi ele constitutive de identitate, dar legate de experienþa realã a trecutului naþional. Noi ar trebui, ca intelectuali cu prezenþã publicã ºi ca istorici, sã interogãm mai frecvent acest gust public pentru istorie ºi chiar sã încercãm sã-l modelãm. Sã încercãm a servi setea popularã de istorie cu o conversaþie inteligentã, nu specioasã, nu absconsã, ci inteligibilã, pusã într-o bunã formã de comunicare, astfel încît sã putem introduce în discursul public sistemul categorial ºi de referinþe care, în lume, modeleazã astãzi o asemenea raportare la trecut. Fiindcã societãþile occidentale, ºi ele, sînt saturate de referinþe istorice. Civilizaþia de consum, subculturile de tineret, apariþia mediilor electronice de comunicare în masã, revoluþia informaticã, a doua, a treia, a patra, a cincea industrializare nu au ºters complet nevoia de rãdãcini, de identitate ºi de istorie, nicãieri în lume. Deci nu ar trebui sã ne gãsim noi mai postmoderni decît occidentalii, în sensul în care ºtergem cu buretele absolut totul ºi ne amintim, în cel mai fericit caz, o mitologie cu totul rudimentarã ºi care, în fond, nici nu poate constitui temelia unei identitãþi colective sãnãtoase.

Memorie, istorie, viitor

S.A. : La noi, discuþia despre memorie ºi istorie se gãseºte la început. Dacã referinþele istorice sînt omniprezente, ubicue, o discuþie savantã (dar cu gîndul la public) a acestei probleme se aflã încã la primii paºi. Aþi iniþiat ºi dumneavoastrã, la Institutul „A.D. Xenopol”, inclusiv prin revista *Xenopoliana*, o dezbatere pe aceste teme. Dar mie îmi face impresia cã dezbaterea nu a prins ºi mã întreb de ce. Ce ne lipseºte ca sã ne putem raporta la problematica „memorie ºi istorie”, la 12 ani dupã sfîrºitul comunismului ?

A.Z. : Interesul public pentru istorie, cel puþin la publicul de o anumitã vîrstã, cred cã este o realitate ºi una care trebuie sã ne bucure, în mãsura în care nici istoria nu este ipostaziatã în absolut ºi redusã la un discurs unic, ci e înþeleasã ca un exerciþiu de gîndire asupra experienþelor consumate ºi ca o ºansã de a regîndi ºi reprograma interesele proprii. În ce priveºte însã generaþiile mai noi, mã tem cã lucrurile nu stau chiar aºa, cred cã existã o voinþã de rupere de trecut, un dezinteres legat de noile modele ale Occidentului, care sînt imitate cu frenezie, ºi, în acelaºi timp, de o anumitã atitudine de refuz faþã de oferta instituþionalã existentã. De aici se poate ajunge la un clivaj, la o tensiune între lumea care încã mai are conºtiinþa unui trecut, a unor valori specifice, ºi cei care par sã devinã

indiferenþi la specificitate, la rostul propriu comunitar în lume. Sînt lucruri ce nu au fost adîncite destul, nu s-au articulat în discursuri care (fie-mi iertatã formula) sã mobilizeze puþin conºtiinþa publicã.

Ce e de fãcut în aceastã privinþã? Multe sînt de fãcut, ºi eu cred cã, dacã ar fi sã cãutãm o explicaþie pentru situaþia evocatã, ea ne obligã sã vedem ce se întîmplã de fapt cu ºcoala, cu celelalte instituþii formative, în ce mãsurã corpul didactic participã la crearea unui fond aperceptiv, totdeauna necesar într-o comunitate, la nivelul ºcolii, discuþiilor publice ºi aºa mai departe. Or, nu mi s-a pãrut cã între corpul de profesioniºti care produc un discurs deja pluralist ºi între ceilalþi existã un dialog autentic, soluþii de comunicare susceptibile sã producã efecte de duratã. ªi aici, în fond, este o carenþã de structurare a intereselor, de instituþionalizare a raporturilor dintre diferite categorii sociale, profesionale. Ne întoarcem, de fapt, mereu la aceleaºi probleme: carenþa instituþionalã, lipsa voinþei de a depãºi starea de inerþie. Abia dacã pot sã-mi explic de ce, dupã 1989, s-a creat o asemenea stare de autodenigrare, de acceptare benevolã a unor imagini excesiv de negative, nejustificate de o corectã analizã a lucrurilor, o stare rãspînditã cu frenezie în mass-media, care a acaparat deja planeta prin distorsiuni ºi reducþionisme specifice. S-a ajuns ca mai toatã lumea sã fie de acord cã românul nu e bun de nimic, cã trecutul lui nu e decît o serie de mistificãri, cã nu avem de a face, pînã la urmã, decît cu tentative de a ne construi ºi reconstrui un trecut nedemn. Problema ar trebui discutatã mult mai serios, mai sistematic, de breasla însãºi, ar trebui implicate instituþiile de resort ºi puse în situaþia de a garanta, pe cît posibil, efectele acestor discuþii.

Încã o datã: numai la nivelul unor iniþiative individuale sau chiar de grupuri restrînse nu se poate ajunge prea departe. Este nevoie de dezbateri publice, în care oamenii de meserie ºi cei din domeniile afine sã se adune, sã caute soluþii, fiecare în branºa lui, dar avînd posibilitatea de a comunica, de a se reuni (instituþional, ºi nu la voia întîmplãrii, nu cînd ne apasã din nou disperarea ºi constatãm cã se întîmplã lucruri inacceptabile, care trebuie neapãrat respinse). Avem nevoie, nu mai puþin, de o conduitã pedagogicã, pentru cã ºi ea trebuie sã existe la nivelul unei comunitãþi care se respectã.

S.A.: Fragmentarea memoriei reproduce, fãrã îndoialã, fragmentarea societãþii noastre prezente. Existã întotdeauna ºi în toate societãþile

o luptã pentru un canon al trecutului sau pentru un trecut canonic. Toate societãþile luptã pentru asta, iar în interiorul lor, diverse fracþiuni, facþiuni, grupuri de interese, ºcoli de gîndire construiesc „trecuturi utilizabile”, cum a spus cineva, pe care sã-ºi articuleze identitatea prezentã ºi, eventual, un proiect de viitor. În România, din nefericire, absenþa unui proiect de viitor sau, mai bine zis, a unor proiecte credibile de viitor a exacerbat preocuparea pentru trecut, astfel încît existã un paseism în rîndul unora dintre români (ºi dintre românii care se exprimã public), un paseism care ne reserveºte la nesfîrºit trecutul produs de vulgata naþionalã, un trecut monolitic, organizat teleologic, organizat, pe de altã parte, conform categoriilor unui marxism vulgar, chiar ºi dupã ce referinþele directe la Marx au dispãrut, astfel încît avem de a face cu un fel de pseudomemorie naþionalã, construitã la nesfîrºit prin repetarea cliºeelor vulgatei, care creeazã o identitate xenofobã colectivã, la rîndul ei monoliticã, fãrã nici un fel de legãturã cu istoria aºa cum s-a întîmplat ea de fapt, *wie es eigentlich gewesen*. Mi se pare o enormã trãdare din partea istoricilor care încurajeazã acest lucru, o trãdare faþã de societatea lor, pentru cã istoricii care reproduc la nesfîrºit o vulgatã a memoriei naþionale, cliºeizatã ºi construitã propagandistic, refuzã concetãþenilor lor dreptul de a-ºi aminti cu adevãrat de unde se trag, cine sînt, ce s-a întîmplat în spaþiul acesta înainte ca ei sã se nascã ºi cum s-ar putea gãsi în trecut elementele care sã ne ducã mai departe.

De pildã, în canonul memoriei sociale româneºti nu existã aproape nici o minoritate (etno-naþionalã, lingvisticã, confesionalã). Am reuºit sã ºtergem cu buretele într-un mod absolut brutal toate aceste memorii fragmentare, care erau odatã organic integrate în memoria noastrã colectivã. Istoriografia clasicã din secolul al XIX-lea ºi din prima parte a secolului XX nu a fãcut niciodatã aºa. Citeºti istoria oraºelor româneºti medievale sau premoderne, pînã în secolul al XIX-lea ºi chiar pînã la al doilea rãzboi mondial, monografiile oraºelor, comunelor ºi satelor ºi, din aceastã literaturã de istorie localã, uneori integratã în sintezele marilor noºtri istorici, rãzbate o lume pluralã, o lume de identitãþi multiple, dinamice, vii. Pentru mine – o lume fascinantã, în care gãsim vectorii ce ne-ar putea lega astãzi de Europa. Existã în trecutul nostru, care a fost, în procesul elaborãrii identitãþii normative, pauperizat de vulgata naþionalã, o extraordinarã resursã de diversitate, din care noi ar trebui sã ieºim îmbogãþiþi,

mai deschiºi, mai pregãtiþi pentru aceastã sfidare absolutã ce stã în faþa societãþii noastre astãzi, ºi anume integrarea în Europa.

Eu aveam în anii '80, pe cînd eram profesor de liceu, o sadicã bucurie vãzînd cã literatura românã, limba românã, istoria se predau din ce în ce mai prost în ºcoalã ºi deveneau din ce în ce mai indiferente elevilor. Mã bucuram din urmãtorul motiv : toatã propaganda statului-partid naþional-comunist era articulatã pe aceastã pseudomemorie naþionalistã, uneori ºovinã, a societãþii româneºti. Dispariþia referinþelor cultural-istorice (cel puþin dispariþia lor din mintea generaþiilor tinere) era o condiþie – mi se pãrea pe vremea aceea – pentru dispariþia sistemului de propagandã naþional-comunistã. Pur ºi simplu, acei tineri, care nu mai citeau literatura românã clasicã, nu mai citeau despre istoria naþionalã, deveneau imuni la propaganda naþional-comunismului, care pãstrase foarte puþin din lupta de clasã, marxism ºi toate celelalte, ºi miza totul pe vulgata naþionalã. Dupã 1990, am fost tot mai puþin bucuros sã vãd cã trendul a continuat ºi cã, o datã cu aceastã formã primitivã de globalizare în care a intrat România, a apãrut o formã sinucigaºã de conºtiinþã istoricã, prin care þara îºi ºterge propriul trecut sau, mai curînd, revine la memoria colectivã a vulgatei, la rîndul ei sinucigaºã, pentru cã ne exclude din Europa, ne închide, ne izoleazã, nu ne apropie nici mãcar de vecinii noºtri, ca sã nu mai vorbim de restul continentului.

În anii tîrzii ai comunismului, s-a produs o rupturã în imaginarul social, între viziunea individualã ºi popularã despre prezent, despre viitor, despre trecut ºi ceea ce ºtiinþele istorice reuºiserã sã producã, sã genereze, sã colporteze înainte. Astfel încît, astãzi ne gãsim în faþa unei situaþii publice în care canonul memoriei naþionale este definit de supravieþuitorii ºi continuatorii naþional-comunismului. Pentru cã istoricii occidentalizanþi, dacã ar fi sã luãm aceastã tipologie brutã ºi sã o folosim în opoziþie cu autohtoniºtii, au propus mai ales un studiu tehnic, *werfrei*, cum ar spune Max Weber, obiectiv, al diverselor fragmente de trecut, iar cînd a fost sã producã un fel de „micã filosofie a destinului naþional" (parafrazîndu-l pe Cioran) au produs o filosofie suicidarã, filosofia despre care vorbeaþi mai înainte : o istoriosofie negativã autostigmatizantã. Societãþile nu au nevoie de un asemenea trecut. Nu slujeºte nimãnui persistenþa maniacalã a acestei autostigmatizãri. Aici eu aº vedea o demisie a

intelectualitãþii din România, a intelectualitãþii occidentalizante, care nu a reuºit sã impunã un spirit critic la adresa trecutului, adicã altceva decît autostigmatizare.

Asta s-a întîmplat. Asta ne-a fãcut sã devenim din nou prizonierii unui trecut utilizabil doar de cãtre naþional-comuniºti ºi de cãtre continuatorii lor. În aceastã confruntare simbolicã, dar care este ºi profesionalã, ºi la nivelul discursului public, mã tem cã occidentalizanþii au pierdut, deocamdatã, partida. Pentru cã ei, în loc sã ia distanþã faþã de retorica autodispreþului, care merge pînã la ura de sine, ºi în loc sã întoarcã acest trend pentru a folosi autoscopia, tendinþa de a te autoanaliza, într-o manierã constructivã, au demisionat ºi au oferit societãþii numai aceastã autostigmatizare, încît s-a constituit (fãrã ei) o nouã memorie colectivã, dominatã de canonul memoriei produs de naþional-comunism. Eroii sînt amalgamaþi cu criminalii de rãzboi ; îi preþuim pe marii noºtri voievozi din Evul Mediu pentru multe dintre lucrurile bune pe care le-au fãcut, fãrã sã ne amintim deloc alte lucruri minunate, însã care nu se pot înscrie în sumarul vulgatei naþionale, ºi (bineînþeles) fãrã sã ne amintim cîtuºi de puþin defectele, erorile, lucrurile omeneºti, prea omeneºti, care au þinut de epoca respectivã. ªi aºa mai departe. Traversãm aºadar o crizã a memoriei colective, aºa cã preocupãrile pentru istoria recentã se articuleazã cu greutate.

Aº vrea sã vã aduc, pînã la urmã (dupã acest excurs, poate prea lung), la o întrebare destul de tehnicã. Alain Besançon vorbea într-o carte a sa despre hipermnezia Holocaustului ºi hipomnezia Gulagului, analizând în termeni generici acest curent mondial, în orice caz occidental, din discuþiile despre istoria recentã. România s-a confruntat în anul 1990, în condiþii de libertate, cu existenþa pe plan internaþional a unui canon al discuþiilor despre memorie ºi istorie. Istoricii români nu au participat la elaborarea acestei noi paradigme. Am fost în izolare, am trãit sub cenzurã, nu am putut niciodatã sã intrãm realmente în discuþie. Cînd am putut sã ne racordãm la ea, jocurile erau, într-un fel, fãcute : era prea puþin loc pentru memoria cea mai traumatizantã a trecutului nostru recent, ea nu se putea discuta decît schematic. Spaþiul de discuþie care ni se lãsa la dispoziþie era un spaþiu al discuþiei legate de Holocaust. Asta a fãcut ca în România, pînã în momentul vorbirii, sã nu avem o discuþie modernã despre

memorie ºi istorie. Nici la nivel teoretic nu avem ceva substanþial, ºi nici la nivelul aplicaþiilor practice. Este un haos total, o confuzie generalã din care lipseºte vocea profesionistului critic. Dumneavoastrã, care sînteþi ºi supravieþuitor al represiunii comuniste, ca ºi alþii care au cunoscut, mãcar din cãrþi, aceastã experienþã, aveþi de jucat un rol important : cred cã a venit momentul ca societatea româneascã sã-ºi reaminteascã trecutul recent, sã nu mai fugã în trecutul cel mai îndepãrtat pentru a-ºi purta luptele sale curente, simbolice ºi politice, prin intermediul imaginii lui Mircea cel Bãtrîn. Unde sîntem noi acum (breasla, dar ºi societatea) în abordarea istoriei recente ?

A.Z. : Nu se poate simplifica o asemenea problemã prea mult, fãrã riscul de a da o imagine falsã a eforturilor existente în acest domeniu. Cred cã existã totuºi o preocupare realã, forme instituþionale care au deja un asemenea program de recuperare a memoriei recente ºi de a gãsi forme de drenaj sistematic. Mai remarc faptul cã ºi aici asistãm la o disproporþie între iniþiativele individuale sau de grup ºi ceea ce au dorit sã facã instituþiile statului. Avem un Institut Naþional de Istorie a Totalitarismului, dar nu ºtiu sã fi existat vreo tentativã de a sistematiza convingãtor rezultatele ºi de a le face publice. Existã documente acolo, o revistã, cãrþi de tot felul, dar nu ºi dezbaterea la care te-ai referit ºi care era indispensabilã. Dimpotrivã, iniþiative s-au putut produce în grupuri marginale, la Timiºoara, la Iaºi, la Cluj, dar tot în forme restrînse ºi fãrã publicitatea necesarã, fãrã sã angajeze în fond conºtiinþa publicã. Din nou trebuie sã remarc o carenþã instituþionalã, fiindcã toate lucrurile acestea, limitate la demersuri de grup, nu pot sã meargã prea departe. Existã un Institut de Istorie Oralã la Cluj, cu preocuparea de a analiza ºi a pune în circuit public datele de istorie recentã, existã acolo ºi o revistã, s-au publicat volume tematice, ca ºi la Timiºoara, cu sprijinul unor fundaþii strãine. Au apãrut unele cãrþi de analizã, au fost iniþiate ºi cîteva reuniuni de caracter mai larg, care au permis dezbateri relative la spaþiul românesc, dar ºi analogii cu spaþii vecine. Radiodifuziunea are un departament de istorie oralã, Academia Civicã desfãºoarã de mult o activitate prodigioasã, iar Institutul Român de Istorie Recentã ºi-a asumat de curînd misiuni analoage. Asemenea preocupãri existã ºi la Iaºi, unde Institutul de Istorie a cunoscut de la începutul anilor ’90

o semnificativã deplasare de la istoria mai veche spre istoria recentã (aº spune cã acesta este chiar punctul forte în momentul de faþã). A existat aici un nucleu menit sã se ocupe de istoria imediatã, dar nu s-a bucurat de sprijin eficient ºi nu s-a putut dezvolta în mod convenabil, iar revista *Xenopoliana* a fost gînditã de la începutul noii etape, în primii ani ai deceniului trecut, tot ca un instrument care sã provoace breasla la o reflecþie mai sistematicã asupra marilor teme, inclusiv istoria recentã ºi opoziþia evocatã mai înainte. Aceste lucruri au rãmas însã oarecum într-un cerc restrîns, abia dacã se cunoaºte numele revistei în societatea mai largã, mã refer la cea cu acces la carte ºi cu interes pentru miºcarea de idei.

Se poate vorbi despre o lipsã de comunicare, dar ºi de ineficienþã în modul de a prezenta rezultatele unei activitãþi. Dacã cineva ar dori acum sã examineze mai din aproape ce s-a întîmplat în tot acest ultim deceniu, am vedea cã existã manifestãri destul de importante, care ar merita sã fie puse în valoare mai bine. Aº aminti (se cuvenea poate sã încep cu ea) o iniþiativã a societãþii civile, la Bucureºti, unde Ana Blandiana ºi Romulus Rusan, între alþii, au pus în operã un întreg sistem de legãturi ºi reuniuni care sã adune supravieþuitorii vechiului sistem concentraþionar împreunã cu oamenii de specialitate, istorici (din pãcate prea puþin profesioniºti), politologi, sociologi etc. care sã contribuie la o explicare mai completã, mai nuanþatã, a trecutului imediat, pentru a recupera aceastã memorie colectivã, produsã de istoria recentã. Au ieºit pînã acum zeci de volume. Apare periodic ºi o publicaþie, *Analele Sighet,* ajunsã deja la volumul nouã – toate acestea existã ºi sub raportul faptelor ºi al analizelor, chiar dacã ici-colo ele nu satisfac (tocmai pentru cã nu sînt produse întotdeauna de profesioniºti), dar asta nu are importanþã, într-o dezbatere publicã trebuie sã luãm în calcul ºi mãrturia directã, oricît de subiectivã ºi de secvenþialã, alãturi de tentativele profesionale de a restitui aspecte, teme, momente, figuri, tot ce meritã a fi luat în seamã, pentru a ne înþelege pe noi înºine, ca indivizi ºi comunitate, în spaþiul istoriei recente. Existã o mulþime de lucruri pe baza cãrora s-ar putea produce acum analize mai serioase, mai interesante, pentru înþelegerea dimensiunii specifice a sistemului totalitar din România.

S.A.: Aº vrea sã aduc în discuþie o problemã legatã de ce spuneaþi, într-un mod mai tehnic. Ea are douã aspecte. Primul þine de concurenþa

pe piaþa memoriei colective între grupuri foarte diferite, cu diverse (uneori polare) interese, filozofii, ideologii, proiecte politice. Acest lucru este valabil în toate societãþile. E o competiþie în care sînt angajaþi profesioniºtii studiilor istorice, politicienii ºi grupurile lor de sprijin ºi, în fine, un grup foarte eterogen, care se claseazã între grupurile amintite mai sus, activiºtii civici ai memoriei, între care, în România, îi gãsim în primul rînd pe militanþii Alianþei Civice. Adicã aceºti activiºti civici ai memoriei, pe care o distinsã colegã de la Columbia University, Carol Gluck, îi numeºte *memorians*, spre deosebire de *historians*. Le-aº spune deci în româneºte, pentru prima datã, *memorici*, pentru a pãstra aluzia la *istorici*. Sînt oameni ce promoveazã anumite viziuni despre trecut, pentru care au un interes existenþial. Sînt grupuri care se gãsesc peste tot: veteranii de rãzboi, supravieþuitorii lagãrelor naziste, supravieþuitorii închisorilor comuniste, mamele ºi bunicile de *desaparecidos* din Argentina, rudele victimelor ºi supravieþuitorii *apartheid*-ului. Pe de altã parte, avem o situaþie pe care România o moºteneºte de la naþional-comunism ºi nu a fost rezolvatã nici pînã astãzi. La început, un monopol absolut, astãzi, o situaþie de cvasi-monopol asupra resurselor de stat, controlate de grupul istoricilor naþional-comuniºti: institutul de istorie militarã, trecut prin prefaceri, ajuns astãzi altceva; institutul de istorie al partidului, alte instituþii, catedrele de istorie a românilor, toate erau dominate în departamentele lor de istorie contemporanã de servitorii cultului lui Ceauºescu ºi de specialiºti care în linii mari aparþin naþional-comunismului. Este o problemã foarte serioasã, o supraprezenþã, statisticã, publicisticã ºi mediaticã a acestui grup, care ºi în momentul de faþã este probabil majoritar în comunitatea celor ce se ocupã de istoria recentã, numitã pînã în 1989 „istorie contemporanã”.

Pentru a introduce pe piaþa discursurilor publice din România o nouã viziune despre memoria colectivã, una modernã, pluralã, una care sã nu fie direct dependentã de ideologia naþional-comunistã, trebuie fãcute eforturi, ºi pînã astãzi nu cred cã, instituþional, am ajuns prea departe. Cunosc aceste nuclee în diferitele universitãþi româneºti, în institutele de cercetare, ºtiu cã existã ºi o activitate de bunã calitate. Chiar ºi Institutul de Studii asupra Totalitarismului produce ocazional lucruri utilizabile. Dar lipseºte în momentul vorbirii o interfaþã, o instituþie care sã aibã vocaþia de coagulare a unei

discuþii, chiar a unei dispute publice privind istoria recentã. Noi doi sperãm cã Institutul Român de Istorie Recentã, sub direcþia colegului ºi prietenului nostru Andrei Pippidi, îºi va manifesta aceastã vocaþie, iar conferinþa mai recentã (la care eu, din pãcate, am lipsit) de la institutul amintit, din iulie 2001, a încercat sã iniþieze crearea acestui mediu, în care diversele fragmente de trecut, viziunile (eventual) conflictuale asupra trecutului recent sau mai îndepãrtat sã poatã dialoga. Cred cã este singura formulã de ieºire din izolarea reciprocã în redutele unor discursuri reciproc excluse, pentru a încerca sã angajãm o discuþie publicã, un mediu de comunicare, mai întîi pentru profesioniºti ºi apoi, în cercuri tot mai largi, pentru un public educat ºi pentru societate în ansamblul ei.

Credeþi cã avem, în momentul de faþã, resurse pentru a face un asemenea lucru? A trecut destul timp de la 1989 pentru ca sã putem lansa ºi la noi, dupã modelul Germaniei, procesul despãrþirii de trecut, *Vergangenheitsbewältigung*?

A.Z.: Mã tem cã este încã prematur sã vorbim despre o asemenea despãrþire, din moment ce arhivele Securitãþii sînt încã la dispoziþia Securitãþii oculte, SRI, ºi din moment ce accesul la dosare este încã atît de dificil, parþial, ºi în condiþii ce nu asigurã deloc un contact cu documentele veritabile. Cred cã poziþia noastrã este mai precarã decît a altor þãri aflate pînã în 1989 în aceeaºi situaþie, dar nu înseamnã cã trebuie sã disperãm, de vreme ce existã deja, cum spuneam, anumite nuclee, anumite forme instituþionalizate care, treptat, produc o igienã a memoriei, o recuperare a ei ºi o instrumentalizare pe direcþii pe care le-am dori fecunde la nivel naþional. Sigur, trebuie sã ne preocupãm ca între aceste nuclee sã existe o comunicare realã, cum se ºi încearcã în ultimul timp. Ai evocat ceea ce s-a petrecut de curînd la Institutul Român de Istorie Recentã, a fost acolo un coleg de-al nostru, Cãtãlin Turliuc ºi am deja la îndemînã o broºurã elaboratã de institutul respectiv, tocmai pentru a defini reþeaua de interese existente la ora actualã ºi a sugera astfel modalitãþi de articulare a unui program comun. Fireºte, lucrurile acestea cer timp ºi existã rigori profesionale care nu se pot manifesta în orice împrejurare. Ele au nevoie de un anumit climat, de o reglementare, de o instituþie care sã serveascã activitatea respectivã. Cred cã putem spera la o schimbare treptatã a mentalitãþii, la dislocarea blocului istoriografic despre care

vorbeai, care e încã foarte activ ºi foarte puternic, pentru a lãsa loc unui discurs mai respectuos faþã de realitate, mai permisiv în ceea ce priveºte posibilitatea de a interpreta pluralist trecutul imediat.

S.A.: Noi, din nefericire, trebuie sã ne „despãrþim” simultan de trecutul legionar ºi antonescian, precum ºi de cel comunist. Asta face despãrþirea mãcar de douã ori mai grea, decît a fost cazul despãrþirii de Germania hitleristã. Germania, aflatã sub ocupaþie americanã, a fost încurajatã pe toate cãile ºi în toate felurile ca sã se despartã de trecutul ei nazist.

A.Z.: Tot din pãcate, cele douã discursuri au ºi fuzionat la noi multã vreme (ca sã nu spun cã ºi în clipa de faþã), lucru semnificativ pentru ceea ce ni se întîmplã de fapt. Extremele, stînga ºi dreapta, se întîlnesc, colaboreazã, sînt cointeresate sã pãstreze lucrurile în nedisociere, indistincþie, confuzie, fapt susceptibil de urmãri pernicioase. Mie mi se pare extrem de elocvent faptul cã un P.P. Panaitescu a putut sã pledeze la sfîrºitul celui de al doilea rãzboi mondial pentru cooperarea dintre legionari ºi comuniºti, printr-un acord care sã facã posibilã nu numai coexistenþa, dar ºi o fraternitate între stînga ºi dreapta. Sigur, nu i-a mers nici lui prea bine în perioada care a urmat, dar el rãmîne semnificativ în interiorul istoriografiei, în acea istoriografie care a dorit sã fie ºi politicã, iar în mãsura în care a fãcut politicã a trebuit sã facã ºi compromisuri, sã producã gesturi inadmisibile pentru cei deprinºi cu o rigoare profesionalã, cu o anumitã severitate a spiritului, cu nevoia de a construi pe temelii cît mai solide.

S.A.: Eu cred cã aceastã disputã pe marginea trecuturilor, pe care fiecare dintre grupuri vrea sã ºi le aminteascã într-un anumit fel, are o importanþã cardinalã pentru întreaga breaslã istoricã din urmãtorul motiv: societatea româneascã ºi-a propus, inclusiv prin intermediul sistemului sãu politic, o schimbare dramaticã de curs prin enunþarea dorinþei de a se integra în Uniunea Europeanã ºi în NATO (numite la noi insistent, parcã fiindcã nu ne vine sã credem, „structurile euro--atlantice”). ªi în aceastã direcþie avem mai multe grade de falsitate, dublu limbaj, bovarism. Avem un grup destul de consistent de activiºti civici, intelectuali publici ºi politicieni prooccidentali care pledeazã pentru o integrare rapidã în structurile amintite, o integrare

superficialã în acelaºi timp, dar care trece în cazul unora dintre ei printr-o pledoarie de cele mai multe ori explicitã pentru redefinirea interesului naþional. Existã, pe de altã parte, un nivel al birocraþiei înalte de stat, care se complace într-o formã de minciunã de stat, într-o formã de mitologie politicã în care nici ei nu cred ºi pe care insistã sã o reproducã la nesfîrºit în spaþiul public, pentru a încerca sã-ºi pãcãleascã nu atît societatea (care nu-i crede), cît partenerii occidentali, ce sînt pe bunã dreptate relativ rezervaþi în momentul în care vãd cã foºtii naþionali-comuniºti, educaþi ºi crescuþi în duplicitate, peroreazã la nesfîrºit pe tema „integrãrii euro-atlantice”.

Ce vãd cã se întîmplã? Cînd s-au fãcut, de cãtre unii activiºti civici în domeniul integrãrii europene (Gabriel Andreescu, Renate Weber, Valentin Stan ºi alþii), primele studii ce au discutat într-un mod obiectiv chestiuni cardinale (problema Basarabiei, de pildã) ºi cînd s-a emis pentru prima datã în spaþiul public românesc ideea cã interesul naþional este schimbãtor, cã el se articuleazã mereu în funcþie de aºteptãrile ºi nevoile societãþii reale, lumea a fost extraordinar de ºocatã, deoarece în studii de acel tip s-a pledat pentru o abordare pragmaticã a chestiunii raporturilor noastre istorice cu Basarabia ºi pentru o folosire inteligentã a proceselor de integrare europeanã, chiar înainte ca noi sã devenim membri (într-un viitor incert), pentru a stimula apropieri tot mai mari ºi o integrare *de facto* a celor douã state suverane. Aceastã abordare era mult mai inteligentã ºi mult mai pragmaticã, aº spune eu, decît tiradele despre „podul de flori”, în care erau angajaþi politicienii naþional-comunismului ºi corespondenþii lor basarabeni. În linii mari, vorbesc despre Adrian Pãunescu ºi Corneliu Vadim Tudor, pe un mal al Prutului, sau Grigore Vieru ºi Leonida Lari, pe celãlalt (pînã cînd le-a venit bine sã imigreze aici), pentru a personifica aceastã antantã a naþional-comunismului ºi gorbaciovismului basarabean.

Cred cã, dacã sîntem consecvenþi ºi dacã dorim într-adevãr integrarea europeanã, aceste dezbateri privind memoria naþionalã au o pondere formidabilã, pentru cã în dezbaterile profesionale ºi civice privind memoria noastrã recentã putem gãsi elementele cu care sã ne construim un scenariu de viitor, o politicã naþionalã de integrare europeanã, bazatã pe o redefinire a interesului naþional, care sã spunã pe scurt: „dorim prosperitate, societate deschisã ºi identitate

naþionalã”. Aceste trei elemente trebuie articulate, pentru cã ele sînt, cred eu, elementele interesului naþional, ceea ce îºi doreºte societatea. Oamenii de rînd înþeleg mai bine ce înseamnã prosperitate, oamenii cu o educaþie mai bunã ºi angajaþi în sfera publicã înþeleg foarte bine ce înseamnã societate deschisã, cu toþii înþeleg ce e aceea identitatea naþionalã. Inclusiv oamenii de afaceri, pe mãsurã ce intrã tot mai mult în legalitate, dacã ºi cît intrã, pot subscrie la aceste principii.

Aº vedea în acest proiect de redefinire, de rediscuþie a interesului naþional un mare rol pentru istorici ºi pentru intelectualii publici, în general. Or, în acest punct, nu mi se pare cã istoricii ºi intelectualii noºtri publici fac mare lucru. Cred cã societatea nu aude de la ei destul, nu aude de la istorici ce ar trebui sã audã: elementele din trecutul nostru istoric, recent sau mai îndepãrtat, care ne dau speranþa cã, într-o istorie ce are continuitãþi ºi rupturi, am putea totuºi sã ne imaginãm cu adevãrat alãturi de Occident, angajaþi într-un înalt proiect de civilizaþie, de la care am fost rupþi timp de 50 de ani, însã cãtre care am tins în momentele cele mai faste ale istoriei noastre naþionale. Cred în proiectul Uniunii Europene; chiar dacã nu vom ajunge în viitorul sondabil la apartenenþã deplinã la Uniunea Europeanã, forme de integrare vor exista mereu. Dar, în ideea acestui viitor, care mi se pare singurul plauzibil ºi singurul dezirabil (imediat îþi imaginezi scenariile contrare ºi înþelegi unde sfîrºeºti: nu ne mai oprim pînã la Vladivostok în momentul în care începem sã ne imaginãm altceva: sau pînã la Stambul…), cred cã ar trebui sã începem sã pledãm pentru o reconsiderare criticã a trecutului nostru recent ºi mai îndepãrtat. Istoricii nu prea participã la aceastã discuþie. Astfel cã, am vãzut recent într-un volum editat de Polirom, *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene*, pe cineva care fãcea cu ingenuitate propuneri geopolitice pentru o federaþie danubianã sau pentru rolul României de lider regional în Balcani, aparent fãrã sã ºtie nimic despre trecutul acestei chestiuni, care are ºi bune, ºi rele. Ideea de lider regional în Balcani nu i-a venit lui Emil Constantinescu prima datã (sau consilierilor sãi cu studii de istorie). Ea are un trecut, cu lucruri foarte bune, cu gafe monumentale, cu promisiuni ºi cu eºecuri. Or, e regretabil cã istoricii nu participã la aceastã conversaþie, în care ei ar trebui sã vinã nu doar cu notele de subsol de naturã cultural-istoricã, ci ºi cu o interpretare care sã

serveascã politicienilor în momentul cînd aceºtia îºi elaboreazã strategiile geopolitice ºi de integrare.

A.Z. : Istoricii depind ºi ei de climatul unei societãþi, au propriile lor determinaþii din interiorul profesiei, dar ºi din afarã. Poate cã se exprimã excesiv de timid, totuºi au o atitudine sau au manifestat atitudini de-a lungul deceniului trecut vizavi de problematica identitãþii naþionale, chestiunea integrãrii euro-atlantice ºi aºa mai departe. Chiar aici, în institutul unde ne aflãm, aceste discuþii au fost la ordinea zilei ºi prin comunicãri publice, ºi prin dezbateri. Apoi *Xenopoliana* are cîteva numere referitoare la problema identitãþii. Am organizat nu demult ºi o dezbatere pe aceeaºi temã, preocupaþi îndeosebi de dilemele basarabene în trecutul apropiat ºi în prezent. Eu însumi am adunat într-un mic volum reacþiile la problematica respectivã, intitulînd acel opuscul *Impasul reîntregirii*, socotind cã ne aflãm numai în impas, dar în cadrul unei evoluþii ce va trebui sã ducã din nou la articularea acestei lumi româneºti într-un stat care sã fie în deplinã consonanþã cu valorile europene, cu logica integrãrii. România cu Moldova istoricã este diferitã de o Românie fãrã Moldova, fie ºi din motivul cã respectul faþã de trecut, de cultura ºi imaginea proprie cere sã nu uitãm cã o parte din noi a fost amputatã sever, în mai multe momente ale istoriei, ºi am ajuns acum sã nu mai ºtim ce se întîmplã cu acea parte, care se aflã în plinã confuzie, în continuã cãutare a unei identitãþi, dincolo de retorica obiºnuitã a spaþiului politic. Dupã douã secole de dominaþie strãinã, de comunicare dificilã cu corpul etnocultural mai mare, se întîmplã lucruri importante, mutaþii care conteazã într-un moment cînd trebuie sã ne regãsim traseul bun în istorie ºi sã impunem soluþii favorabile devenirii noastre.

Sigur, istoricii ar trebui sã facã mai mult. Poate cã, din ce s-a întîmplat dupã 1989, ar fi cîteva concluzii de tras, dar, încã o datã, iniþiativele trebuie sã vinã nu numai din partea istoricilor, care au un anumit tip de discurs, un gen propriu de analizã; în momentul cînd ating istoria prezentã ºi interesele din jur, ei intrã sub semnul contestaþiei. Oamenii politici ar trebui sã imagineze soluþii de comunicare cu istoricii, de folosire a travaliului istoriografic pentru a limpezi spaþiul politic, spaþiul social. Or, aici nu a fost o voinþã clarã, de la început. Retorica „podului de flori” nu era o fatalitate. S-a întîmplat aºa numai pentru cã atît la Bucureºti, cît ºi la Chiºinãu erau echipe

de politicieni care nu doreau realmente o aliniere ºi mimau doar comunicarea simbolicã, pentru a o refuza în planul construcþiilor politice. ªi asta s-a vãzut de-a lungul timpului, nu s-a îndreptat nimic, nici mãcar atunci cînd o guvernare creºtin-democratã ºi liberalã pãrea în mãsurã sã impunã un traseu mai bine gîndit, care sã producã rezultatele dorite. Nu aº pune problema respectivã sub semnul impacienþei, care poate fi neproductivã, dar cred cã problema trebuie sã fie clar formulatã, altminteri nu se poate obþine nimic. Sã nu uitãm, s-a vorbit despre imposibilitatea adoptãrii formulei germane, cu o republicã federalã care înghite landurile rãsãritene.

S.A.: România nu e federalã, e supercentralizatã ºi nu e prosperã!

A.Z.: Exact, ºi România nu era nici liberalã, comunismul nu-ºi epuizase resursele, iar dorinþa de integrare europeanã pãrea doar un element de retoricã în relaþiile externe. Între timp, cred cã lucrurile s-au schimbat puþin, existã o presiune care face din România un element ce trebuie asimilat, încet, încet, cu toate opoziþiile ei, cu toate distorsiunile produse aici. Pînã la urmã, este însã un drum pe care România trebuie sã se angajeze, ceea ce-i obligã chiar ºi pe cei din vechiul aparat, care acum vor trebui sã intre în joc. Nu se poate mima la nesfîrºit.

S.A.: În privinþa Basarabiei, singura voce publicã în limba românã care a conturat un fel de viitor (miºcãtor, însã delirant) pentru acest teritoriu este Paul Goma, în unul dintre interminabilele sale volume. Are el un fel de utopie sau ucronie, care se numeºte Nistria ºi care construieºte într-un mod oarecum fiziocratic un fel o Basarabie prosperã, ceea ce ni se pare nouã un fel de contradicþie în termeni. Nistria nu a fost discutatã, dupã pãrerea mea, nici de istorici, nici de specialiºti în relaþiile internaþionale, fiindcã ei nu citesc de regulã literaturã. Este o viziune arcadian-fiziocraticã foarte emoþionantã, foarte frumoasã, bine scrisã. În mediul profesional al istoricilor nu am întîlnit pînã acum o pledoarie pentru integrarea Basarabiei care sã þinã seama de realitatea complexã de acolo, ºi anume de existenþa unei diversitãþi etnice ºi lingvistice. Pledoariile pentru integrarea Basarabiei ºi, în momentele mai exaltate, pentru unirea Basarabiei cu România – mai corect, a Republicii Moldova cu România – s-au fãcut în numele exclusiv al grupului etnicilor români de acolo, fãrã a se þine seama de nevoile ºi realitãþile celorlalte grupuri.

Aici cred cã istoricii ar trebui sã aibã un cuvînt de spus, pentru cã ar trebui sã reaminteascã societãþii ºi clasei politice cã România Mare a avut o performanþã proastã în privinþa tratamentului la care au fost supuse minoritãþile. România Mare s-a „trezit” cu 28% minoritãþi, dupã ce Regatul avusese doar 8%. Climatul internaþional de atunci nu favoriza un interes pentru minoritãþi, ba dimpotrivã. România, din punctul acesta de vedere, nu este excepþionalã. Nu trebuie sã ne punem cenuºã în cap la nesfîrºit, trebuie sã regretãm acel tratament aspru rezervat minoritãþilor ºi trebuie sã condamnãm în special excesele ºi chiar crimele ce s-au produs cãtre sfîrºitul perioadei interbelice, în primul rînd împotriva evreilor ºi, pe o scarã mai micã statistic, împotriva þiganilor. De asemenea, trebuie sã regretãm faptul cã România interbelicã nu a ºtiut sã acomodeze minoritatea maghiarã într-un mod convenabil. Minoritatea germanã nu a avut prea mare nevoie de sprijinul statului român, pentru cã, devenind un fel de „coloanã a cincea” a celui de al III-lea Reich, ca peste tot în regiune unde erau astfel de enclave, au devenit un fel de minoritãþi dacã nu hegemonice (cum fuseserã ungurii), în orice caz, minoritãþi favorizate. Pentru ei, discriminarea pozitivã s-a aplicat înainte de a exista conceptul.

Acum ºi pe viitor, problema se pune cu totul altfel. Existã o sofisticatã retoricã internaþionalã ºi chiar un nou aparat conceptual elaborat pentru tratamentul minoritãþilor. Sînt, în general, împotriva ideilor de discriminare pozitivã ºi de drepturi colective, deoarece eu cred cã modernitatea politicã este bazatã pe drepturile individuale ºi cã filozofia constituþionalã a statului naþional este construitã exclusiv pe ideea de drept individual (ºi doar prin abuz se extinde la drepturile întregului popor, vãzut ca o entitate monoliticã, monoetnicã). Am impresia cã istoricii ºi intelectualii noºtri publici (istoricii ar fi fost cel mai bine echipaþi, fiindcã erau un corp profesional destul de numeros, spre deosebire de politologi, de exemplu, care au apãrut oarecum peste noapte, prin reciclãri sumare, prin formaþii destul de rapide, într-un interval destul de scurt) ar fi trebuit sã articuleze în aceastã discuþie publicã despre Basarabia faptul cã trebuie sã ne gîndim serios la ce putem sã facem sau cum am putea deveni atrãgãtori, înainte chiar de a avea prosperitate economicã, pentru consistentele grupuri minoritare etno-lingvistice din Basarabia.

Ceea ce ar trebui sã ne reaminteascã una dintre puþinele performanþe pozitive ale României de dupã 1990, ºi anume tratamentul pe

care statul nostru, cu toate tribulaþiile sale post-revoluþionare, a ºtiut sã-l asigure, destul de consecvent, minoritãþii maghiare, cea mai organizatã (nu ºtiu dacã ºi cea mai numeroasã) minoritate etnicã din România. Cred cã este o experienþã româneascã pozitivã, nu numai în opoziþie cu Balcanii, unde se produc lucruri cu totul diferite (e uºor sã faci mai bine decît sã declanºezi un genocid). Am oferit dacã nu un exemplu, cel puþin o ilustraþie a unei atitudini inteligente, dincolo de tiradele ºovine ºi de suprareprezentarea politicã a unor grupuri cu mesaje ºovine ºi în speþã antimaghiare, ajunse la proeminenþã naþionalã ºi din alte motive (sau poate în primul rînd din alte motive). Noi ar trebui sã punem aceastã chestiune în balanþã ºi ar trebui sã iniþiem o discuþie publicã în care sã relevãm existenþa unei experienþe pozitive, sã ne arãtãm ºi nouã înºine cã am fãcut mai bine decît a fãcut România în anii ’30. Cã sîntem pregãtiþi instituþional ºi chiar mental pentru un pluralism destul de avansat. Lucrurile acestea, negocierile de drepturi colective, nu merg nicãieri prea uºor. Occidentul, care ne dã lecþii, are ºi el problemele sale, acolo unde minoritãþile au subzistat ºi nu au fost distruse înainte sã aparã discuþia despre drepturile minoritãþilor (cazul Franþei, de exemplu). Este o experienþã preþioasã, care ne-ar pune ºi pe noi într-o luminã mai bunã, în primul rînd faþã de noi înºine, ºi cred cã ar produce o lecþie în timp. Fiindcã oamenii obiºnuiþi ar putea sã înþeleagã cã nu doar antagonismul ne caracterizeazã, nu doar refuzul alteritãþii. Ar trebui sã ne reamintim de istoria noastrã, care este o istorie a pluralismului – pluralism cultural, lingvistic, etnic, religios. ªi acest lucru trebuie readus în conºtiinþa publicã. Ar trebui sã existe, pentru o perioadã, un fel de *hipermnezie* a acestui pluralism, ar trebui sã ne amintim foarte mult, poate mai mult decît ar fi normal într-o societate aºezatã, de toate aceste elemente din trecut, care ne dau o speranþã. Românii n-au fost angajaþi doar în genocid ºi discriminare împotriva minoritãþilor, ci au ºtiut sã trãiascã în societãþi plurale. Oraºele noastre, de pildã, sînt cea mai bunã dovadã în acest sens.

A.Z.: Ai dreptate, pentru cã discursul istoric trebuie sã fie în acelaºi timp ºi o pedagogie naþionalã, în mãsura în care valorificã bine experienþa trecutului ºi încearcã sã o punã la lucru într-o anume perspectivã. Desigur, nu e numai treaba istoricilor. Mi se pare cã aici primul rol aparþine ºtiinþelor politice, iar analize asupra trecutului

foarte apropiat apar deja în *Sfera Politicii*, în revista *22*, în *Polis* ºi alte publicaþii, unele de caracter chiar mai aplicat cu privire la minoritãþi ºi problematica identitarã. Oricum ar fi, trebuie sã imaginãm o modalitate de a pune în dialog analiza diacronicã cu analiza structuralã, orizontalã, care trebuie fãcutã din mers ºi în permanenþã (cum cred cã se ºi întîmplã). ªi avem motive sã ne bucurãm, întrucît ceea ce s-a produs în ultimul deceniu este absolut remarcabil, dacã ne gîndim cã s-a petrecut imediat dupã întreruperea discursului monolitic asupra unui trecut care, ºi el, trebuia sã fie unic, precum discursul oficial. Este, cred eu, o evoluþie notabilã, chiar dacã nu ne-a satisfãcut sub raportul cadenþei, fiindcã nu ne-a pus într-o sincronie comodã cu vecinii noºtri ºi cu aºteptãrile apusene. Sînt costuri pe care trebuie sã le acoperim, dat fiind cã am avut un anumit regim aici, cu un discurs înºelãtor ºi confuz pe temele naþionale, discurs ce a fãcut ca o parte din societate sã se simtã solidarã mai degrabã cu el, decît cu nevoia de a produce un pluralism real, inclusiv în istoriografie.

Datoria istoricului trebuie conjugatã acum mult mai bine, mai coerent cu ceea ce se întîmplã la noi în analiza de tip antropologic, sociologic, politologic. ªi aici observ cã breasla istoriograficã a rãmas puþin în urmã, ea iese din cînd în cînd pe scenã pentru a reacþiona punctual sau pentru a rãspunde la provocãri, neavînd însã un program consecvent la nivel naþional. Între grupurile ce fac demersuri semnificative nu existã legãturi sistematice, instituþionalizate, care sã asigure ºi rezultatele aºteptate. Se vorbeºte despre „front”, despre „breaslã istoriograficã”, dar mã întreb: a funcþionat aceastã breaslã vreodatã? Nu, cred cã nu. La începutul secolului XX s-a înfiinþat o Societate a Istoricilor Români, care a fost foarte anemicã, pentru cã au venit crizele, rãzboiul ºi aºa mai departe. Dupã un secol, trebuie sã o luãm de la început în acelaºi sens.

Ar trebui, cu alte cuvinte, sã imaginãm ºi sã punem la lucru un comportament de breaslã, ceea ce înseamnã instituþionalizarea activitãþilor ºi organisme care sã producã soluþiile necesare într-un moment sau altul. Îmi amintesc cã, spre finele vechiului regim, am fost puþin în Polonia ºi mi-a fost dat sã discutãm cu colegii de acolo probleme de interes comun în cadrul unei comisii mixte. Ei bine, într-o salã vecinã se desfãºura un fel de congres al istoricilor poloni,

ajuns la a nu ºtiu cîta ediþie. Acolo, în plin regim comunist, breasla exista, se manifesta ca atare, fie ºi limitatã ideologic, fie ºi obstrucþionatã din cînd în cînd, fie ºi descurajatã sau pusã în dificultate; acele comportamente au putut fi adaptate apoi la noile împrejurãri, pentru a putea servi mai bine istoriografia. La noi nu a existat aºa ceva. Societatea Istoricilor era aproape o ficþiune, ea scotea doar o publicaþie prin bunãvoinþa unui grup mai interesat ºi fãcea propuneri de participare la congrese sau pentru anumite misiuni specifice. Nu s-a putut, din pãcate, ajunge la formule de solidaritate în lumea istoricilor. Vorbeam despre Apel, acolo se prevedea ºi o asemenea formulã, care a rãmas literã moartã. De aici decurge, bineînþeles, ºi dificultatea de a vorbi astãzi despre un comportament al breslei; existã doar grupuri de oameni ai meseriei, care lucreazã într-un institut, la o facultate, într-un centru etc., dar nu se poate spune cã la nivel naþional avem articulãri semnificative.

S.A.: Iatã un lucru pe care mai mulþi intelectuali români din cam toate disciplinele l-au deplîns întotdeauna: dificultatea cu care, în România, s-au constituit pieþele profesionale, atît spaþiul de comunicare mai larg, multidisciplinar, cît ºi cel din interiorul disciplinelor ºi subdisciplinelor. Aceasta este o carenþã endemicã în România, din nefericire. Suferim de enclavizare, o ghetoizare, o fragmentare excesivã a acestor spaþii socio-profesionale care, mi se pare, s-a accentuat dupã 1990. Pe de o parte, a apãrut din nou, dupã patruzeci ºi ceva de ani de cenzurã ideologicã, o libertate de expresie care a prilejuit exprimarea publicã a dezacordurilor, polemicilor sau chiar opoziþiilor ireductibile între diversele fracþiuni ale lumii academice ºi culturale. Înainte de 1989, stãteau în acelaºi institut, participau la aceleaºi sesiuni de comunicãri oameni care erau despãrþiþi absolut de toate convingerile lor ideologice ºi culturale. Dupã 1990, tot spaþiul public s-a fragmentat pe mãsurã ce a devenit liber, aºa încît exprimarea tuturor acestor diferenþe s-a putut face pînã la paroxism. Este o realitate a societãþii în ansamblul ei. Românii au putut comunica în fine, au avut ocazia sã iasã din regimul duplicitãþii ºi sã spunã (în) ce cred. Surpriza generalã a fost cã oamenii voiau lucruri foarte diferite, într-adevãr, iar lucrurile acestea diferite, utopiile individuale „la purtãtor”, nu au fost organizate de clasa noastrã politicã ºi de lumea noastrã intelectualã într-o sferã publicã, pluralã, dar agregatã în jurul unor obiective naþionale.

Nici în ziua de astãzi nu avem proiecte care sã ne scoatã din marasm, sã ne ducã mai departe. Dar fragmentarea s-a accentuat, pe de altã parte, ºi ca o consecinþã neintenþionatã a dependenþei aproape exclusive de resurse externe a cercetãrii, a producþiei de carte ºi publicaþii. Problema s-a accentuat, am observat-o ºi în mai multe domenii mai recente, cum ar fi politologia, unde antagonismele sînt poate ºi mai frapante. Avem de-a face cu grupãri ireductibile, pe o piaþã de fapt foarte îngustã, cu un numãr redus de actori, aflaþi într-o competiþie acerbã pentru resurse instituþionale, de regulã occidentale, astfel încît este aproape imposibil sã obþii „oglinda” unui domeniu, chiar restrîns numeric ºi recent ca istorie instituþionalã, pentru cã toatã lumea luptã sã monopolizeze un anumit canal de resurse, spre a-ºi asigura subzistenþa fizicã, continuitatea ºi propãºirea academicã, „autoreproducerea”. Cred cã momentul este prost pentru o nouã dinamicã de federare, coagulare ºi dialog profesional ; totuºi, trebuie încercat. E bunã ideea unei întîlniri naþionale a istoricilor noºtri, dupã modelul german sau, eventual, dupã modelul american, mamut, cu sute de participanþi. E nevoie însã de un ajutor din partea statului, fiindcã foarte puþini oameni ºi-ar putea suporta personal costurile participãrii. Poate fi un congres itinerant, care sã meargã în fiecare an în altã localitate. Poate congresele de studii româneºti, atunci cînd se þin în România, sînt un fel de Ersatz pentru o asemenea întîlnire, însã tematica lor, oricît de largã ar fi (ºi Paul Michelson are grijã sã o facã foarte largã ºi comprehensivã), ar trebui extinsã, pentru a include ºi pe cei ce nu lucreazã pe subiecte româneºti. Asemenea reuniuni ar putea genera o sãnãtoasã ierarhie internã. Nu pierd din vedere cã ºi ierarhia valoricã a fost mult afectatã de ingerinþele – salvatoare – ale finanþãrilor externe, deoarece mecanismul a încurajat personaje ce aveau spirit de întreprindere în primul rînd, dar nu întotdeauna ºi nu în mod necesar calitate profesionalã, ceea ce a dus la extrem de multe neînþelegeri, chiar resentimente ºi efecte perverse în sistem. Eu aº pleda pentru o reconstituire sau reconstrucþie (în timp, bineînþeles) a unei pieþe profesionale comune, care sã nu fie atît de polarizatã, în care polemicile, chiar acerbe, sã aibã loc, dar într-o manierã urbanã, în interesul general al mersului înainte al societãþii.

Îmi amintesc conversaþiile îndelungi purtate pe aceastã temã cu Horia-Roman Patapievici, care a ºi scris, de altfel, un text succint ºi

pãtrunzãtor cu privire la piaþa ideilor în România. Mai recent, Fundaþia Concept, succesoare a unor activitãþi ale Fundaþiei Pentru o Societate Deschisã („reþeaua" Soros), a produs o broºurã diletantã, în fond scandaloasã, în orice caz mai puþin impresionantã decît hîrtia pe care era tipãritã, despre piaþa culturii în România, înþeleasã însã ca piaþã de mãrfuri, ca piaþã în sensul literal al cuvîntului, ceea ce spune doar o micã parte a poveºtii, ºi nu povestea întreagã. Cred cã în România trebuie sã constituim simultan, pe de o parte, o piaþã în sensul comercial (o piaþã de publicaþii, de cãrþi, de instituþii care sã se auto-finanþeze ºi sã nu fie la nesfîrºit dependente de donatori sau finanþatori, fie ei de stat, fie particulari) care sã-ºi construiascã un statut de independenþã relativã tocmai prin generarea creativã de resurse ºi administrarea lor inteligentã. Pe de altã parte, trebuie sã promovãm instituþionalizarea mai bunã a unei pieþelor profesionale – ºi aceasta este o problemã extraordinar de importantã. Mã uit, de pildã, cît de greu se instituþionalizeazã în România traducerile sau chiar cartea româneascã savantã originalã. Ce greu ajung aceste cãrþi în bibliotecile universitare ºi, de acolo, în bibliografiile de curs ºi apoi în mintea studenþilor! Cît de dificilã este penetrarea în cîmpul cercetãrii universitare a unor opere importante care, din motive diferite, au fost absente din formarea celor ce constituie astãzi majoritatea corpului profesoral din universitãþile noastre! Aceasta este o piaþã enormã, deopotrivã o piaþã a ideilor ºi o piaþã economicã, ele nu s-au articulat bine ºi avem în continuare o situaþie în care dominã mai curînd fragmentarea despre care am vorbit. Desigur, scãderea puterii de cumpãrare a universitarilor, precaritatea subvenþiilor de stat (dramaticã dupã declinul subvenþiilor Soros), precum ºi recesiunea de pe piaþa cãrþii nu sînt circumstanþe favorizante.

A.Z.: Vorbeai despre fragmentare, ar trebui sã ne amintim cã, o lungã perioadã, am trãit sub semnul atomizãrii societãþii, atomizare ce fãcea parte dintr-un program menit sã ducã la distrugerea vechilor solidaritãþi, a vechilor instituþii, bresle, corpuri profesionale, aºa încît, dupã aproape jumãtate de secol de dictaturã ºi totalitarism, s-a reuºit de fapt ca societatea româneascã sã fie aproape total pulverizatã, chiar dacã înãuntrul ei se regãsea un corp destul de consistent, de circa patru milioane de membri de partid – ei însã nu aveau solidaritãþi reale, ci complicitãþi care rezultau dintr-o comandã politicã ºi

dintr-un control foarte sever. Nu erau asocieri libere, menite sã producã mai departe. Ce s-a întîmplat dupã „revoluþie”, ai spus foarte bine. A fost o risipã ºi mai mare, rezultatã din confuzie, din diversificarea intereselor, din deruta care a domnit peste tot în societate, din neputinþa de a ºti pe ce ne putem baza în construcþiile individuale sau chiar de grup, de breaslã. Au putut face eventual acest lucru cei cu angajamente deja schiþate, care nu fãceau decît sã continue, adoptînd din mers regulile pieþei libere, noua legislaþie, discursul integrãrii, pentru a-ºi apãra de fapt propriile interese. Ceilalþi s-au gãsit însã într-o dificultate realã de a se solidariza, de a construi ceva pozitiv. Bineînþeles cã sîntem tentaþi sã criticãm aceastã atitudine ºi sã o explicãm, dacã e necesar, printr-o anumitã psihologie colectivã, prin anumite tradiþii pernicioase care au continuat pînã la noi. Lucrurile par normale, în fond, dupã o absenþã atît de lungã a celor mai simple mijloace de solidarizare, se poate înþelege de ce întîrzie atît de mult instituirea de reflexe solidarizante în noua epocã. Este un fapt valabil, cred, pentru societatea româneascã în ansamblu ; istoricii nu aveau cum sã facã excepþie, iar dacã ne gîndim la felul cum s-au articulat rosturile, interesele, grupurile de presiune, de putere din 1990, aº zice cã lucrurile devin aproape transparente.

S.A. : Vorbim despre trecut ºi, aceasta este metafora sub care punem conversaþia noastrã din aceste zile, folosim *oglinzi retrovizoare*. Imaginea pare trivialã, dar automobilul este astãzi o realitate ubicuã, încît nu mai are nici un fel de conotaþie, este complet banalizat de societatea modernã, inclusiv de societatea româneascã. Folosim cu toþii oglinzi retrovizoare, la propriu ºi la figurat.

Hayden White îmi spunea de curînd cã un coleg de-al sãu israelian se plîngea tocmai de asta, arãtînd cã statul, clasa politicã israelianã, tind sã priveascã prea mult într-un fel de „trecut utilizabil” pe care, desigur, îl mitizeazã, îl idealizeazã atunci cînd merg înainte, chiar accelerînd. Este exact ce societatea noastrã nu trebuie sã mai facã. Societatea trebuie sã þinã minte cã te uiþi în oglinda retrovizoare tocmai pentru a merge înainte. Aceasta este funcþia oglinzii retrovizoare. Nu rãmîi în contemplaþie deplinã în faþa ei. Te uiþi în ea din cînd în cînd, cu coada ochiului, pentru a te asigura cã drumul tãu este cel corect ºi cã nu e periclitat. Acesta este rolul pe care istoria ºi istoricii îl au într-o societate modernã. Mai puþin comemorarea

excesivã, monumentalizarea, sacralizarea trecutului, deºi funcþia de pãstrãtori ai memoriei colective implicã puþin din fiecare.

Aceste funcþii nu trebuie sã fie însã unice, nu trebuie sã monopolizeze activitatea istoricilor. Ei trebuie sã înþeleagã cã misiunea lor principalã nu este glorificarea trecutului sau apãrarea adevãrurilor din trecut, cît orientarea societãþii, prin prezent, cãtre viitor. Acesta este, în fond, interesul cel mai mare al studiilor istorice. Existã, cum spunea Nietzsche, o fascinaþie de anticar pentru trecut. ªi ea este legitimã, ºi ea are drept sã subziste. Însã nu aceastã dimensiune a studiilor istorice duce mai departe societãþile. Existã cetãþeni care colecþioneazã fluturi ; alþii colecþioneazã monede romane, însã aceastã fascinaþie minorã pentru trecut nu duce niciodatã prea departe, nu devine relevantã social. Oamenii trebuie sã fie îndrumaþi cãtre un interes mai pragmatic pentru problemele trecutului. Cred cã e discursul pe care oamenii din meserie sînt chemaþi sã îl genereze ºi disemineze.

Aº vrea sã revenim la nivelul dumneavoastrã individual, la o scarã mai micã, pentru a privi puþin înainte, dar ºi înapoi. Pe dumneavoastrã vã priveºte într-un mod personal, nu doar civic ºi profesional, o discuþie care în România (fãrã sã se poarte vreodatã într-un mod sistematic) s-a auzit, în ultima vreme, ºi anume discuþia despre problema reconcilierii. Este una dintre marile tentaþii, pentru orice societate. Societãþile nu pot trãi la nesfîrºit în situaþia de antagonism ; nici de *bellum omnium contra omnes*, nici de „violenþã circularã”, cum spunea René Girard. Societãþile trebuie sã scape din capcana violenþei colective, pentru a merge înainte. (Ieºirea despre care vorbeºte Girard este, din pãcate, foarte tristã – gãsirea unui þap ispãºitor, pe care sã-l nimiceºti alãturi de conaþionali. Noi am fost buni la aºa ceva, dar operaþia nu ne-a scos din cercul violenþei colective. Aceasta este culmea ! Poate n-am gãsit suficienþi þapi ispãºitori sau n-am înþeles sã-i definim prea bine, deoarece þapul ispãºitor, în viziunea lui Girard, este un individ care aparþine simultan comunitãþii proprii ºi inamicilor, identitãþii ºi alteritãþii. S-ar putea sã nu fi fost convinºi pînã la capãt cã evreul, þiganul sau ungurul erau, cu adevãrat, membri în comunitatea noastrã politicã, astfel încît atunci cînd i-am fãcut þapi ispãºitori – ºi am ºtiut sã o facem destul de frecvent – nu am reuºit sã ne epurãm societatea, sã o curãþãm de

elementul violent. Nici uciderea Ceauºeºtilor nu a dat roadele scontate. Poate fiindcã nu ne erau destul de strãini?)

Societãþile au nevoie de consens. Comunismul, dupã faza sa stalinistã, a oferit un fel de contract social. Unul mutant, desigur, aberant, totuºi unul real. Chiar în perioadele cele mai dure, societãþile autoritare sau cu proiecte totalitare oferã forme de contract social. De multe ori, contractul social e de-a dreptul criminal. Khmerii Roºii au oferit populaþiei rurale un contract social prin care, dacã ei îi omoarã pe aceia din oraºe, „corupþi de Occident”, le vor ocupa locul ºi vor trãi mai bine. S-a dovedit în cele din urmã cã toatã lumea care nu a fost ucisã a trãit prost, inclusiv cei din mediul rural, chiar ºi dupã ce au reuºit sã lichideze o treime din populaþie. Acesta ar fi un experiment extrem – Albania s-a apropiat destul de mult de el, Coreea de Nord… Contracte sociale au existat chiar în momentele cele mai dure, mai autoritare, mai violente ºi mai represive din istoria noastrã, iar memoria colectivã trebuie sã le reþinã. Trebuie sã ne amintim cã au existat. Tendinþa activiºtilor memoriei din Alianþa Civicã, de pildã, este de a ignora existenþa unui asemenea contract social în comunism. E foarte greu sã explici însã de ce totuºi societatea a funcþionat, dupã ce ocupaþia sovieticã directã a luat sfîrºit, dupã ce sistemul dãdea semne vizibile de slãbiciune. Trebuie sã acomodãm în înþelegerea trecutului recent ºi existenþa unor contracte sociale ºi politice care nu sînt liberale, ci sînt bazate pe excluderea unei mari pãrþi din societate, pe marginalizarea sau chiar nimicirea ei (în numele rasei, clasei, raþiunii, a lui Dumnezeu ºi aºa mai departe).

În România de dupã 1990, foarte multã lume îºi mai aminteºte încã (din ce în ce mai intens, pe mãsurã ce se adînceºte în sãrãcie) de relativa prosperitate a anilor ’70, cei mai mulþi oameni neavînd problema libertãþii de expresie, fiindcã nu doresc sã se exprime public (sînt fericiþi cu bucata lor de pîine ºi cu sticla de rachiu). Majoritatea populaþiei are nevoi vegetative, nevoile consumului primar; sã nu proiectãm asupra ei necesitãþi pe care le au doar oamenii ce gîndesc consecvent ºi vor sã se exprime liber. A apãrut la noi o direcþie pe care cred cã domnul Ion Iliescu o reprezintã cel mai bine, ºi anume un apel la *consens fãrã reconciliere*. A fost prima sa formulã, nu? Un consens prin amnezie: sã facem *tabula rasa*, sã ºtergem cu buretele. Mai recent, domnul Adrian Nãstase, primul-ministru, propunea acelaºi lucru în legãturã cu controversa privind

dosarele Securitãþii. *Du passé, faisons table rase!*, pentru a merge imperturbabil mai departe, pentru a ne purifica printr-un nou început. Domnul Ion Iliescu a avut ideea ºi mai astuþioasã de a propune un fel de reconciliere festivistã, la vîrfurile simbolice asociate cu diverse fragmente de trecut, cu diversele „trecuturi utilizabile” cu care se confruntã în societatea noastrã. Domnul Iliescu s-a ºi angajat în aceastã construcþie de consens social prin curtea pe care i-a fãcut-o (literalmente) Regelui Mihai I, ajunsã în ultima vreme la forme pe care eu, unul, nu le gust deloc. Ce pãrere aveþi dumneavoastrã? Cum vedeþi aceastã operaþie giganticã de intoxicare colectivã care a generat, între altele, contactele cordiale dintre Regele Mihai I ºi Ion Iliescu, mergînd pînã la declaraþia absolut stupefiantã, co-semnatã de Rege, Preºedinte ºi Mitropolit? Ajutã la ceva cu adevãrat? Asta este calea spre reconciliere, asta sã fie forma în care societatea româneascã îºi construieºte un canon al trecutului? Reconciliere fãrã justiþie reptrospectivã?

A.Z.: Dacã e vorba numai despre asemenea manifestãri, spectaculoase ºi contradictorii, sigur cã nu e de ajuns, dar se poate spera cã ele coexistã cu alte manifestãri care trebuie sã conducã în aceeaºi direcþie. În cele din urmã, trebuie ajuns la un consens relativ în sînul societãþii, fie ºi pentru a mai slãbi încrîncenãrile neproductive care s-au instalat în ultimul deceniu. Cred cã mari resurse ale comunitãþii noastre au fost restrînse sau chiar anihilate din aceastã cauzã.

Eu sînt, cumva, implicat în istoria aceasta ºi aveam motive sã gîndesc o ieºire din impas. Din pãcate, nu aº putea spune cã am ajuns la o soluþie, decît pe plan personal, adoptînd o conduitã a realizãrilor profesionale ºi refuzînd sã denunþ nominal anumite responsabilitãþi, decît în cazul în care este vorba de lucruri punctuale, de procese care cer o mãrturie sau o luare de atitudine. Discursul meu, în ansamblu, este unul care favorizeazã o reconciliere, însã nu pe bazã amnezicã, ci printr-o confruntare realã cu trecutul, printr-o selecþie prudentã a faptelor care pot contribui la o reconstrucþie a imaginarului pe aceastã linie. Din pãcate, am asistat în toatã aceastã perioadã la tensiuni enorme ºi la manipulãri la fel de mari. S-a dorit nu o analizã a trecutului ºi o însuºire criticã a lui, cum încercam sã sugerez la un moment dat într-un mic eseu, „Asumarea criticã a trecutului”, ci la o eliminare a lui din joc, ca ºi cum nu ar mai avea

nici o importanþã. Desigur, el trebuia sã nu aibã importanþã pentru cei ce activaserã politic în trecut ºi erau, în fond, responsabili pentru o parte din rãu, dar voiau totuºi sã îºi asigure ºi gestiunea prezentului, cu instrumente noi, ajustate, însã rãmînînd oarecum în aceleaºi roluri. Un astfel de comportament, fireºte, nu avea cum sã mã satisfacã ºi nu putea fi o soluþie nici la nivelul comunitãþii în ansamblu, întrucît omul cel mai simplu, chiar nedeprins cu analiza criticã, înþelege cã nu poþi aºtepta de la oamenii ce au þinut multã vreme un discurs sã aibã credibilitate atunci cînd îl rãstoarnã ºi produc ceva absolut surprinzãtor ºi neverosimil.

Aici este marea problemã: nu s-a depãºit ambiguitatea. Se cautã ieºiri printr-un discurs care încã nu este susþinut suficient de fapte. Dacã revenim la problematica amintitã, de un înalt simbolism, cînd trei instituþii fundamentale ale istoriei noastre convin asupra unei oferte, a unui apel care sã ducã la asanarea societãþii ºi la un anumit tip de conduitã care sã se reproducã în viitor, mi se pare cã este, în fond, un fapt pozitiv. Trebuie sã depãºim impasul în care ne gãsim. Sîntem de mult în blocaj, iar ieºirea nu se poate produce decît prin asemenea gesturi, care pot contraria pe mulþi, care pot sã nu convingã pe toatã lumea, dar care devin necesare. Am impresia cã este un gest politic, asumat cu toate riscurile de cei trei factori la care ne-am referit. De altminteri, dacã am înregistrat bine ecourile, aceasta s-a ºi întîmplat în presã, în „lumea mare”, au apãrut semne interogative, neliniºti, contestaþii. Pînã la urmã însã, trebuie sã tragem linia ºi sã vedem cum se poate merge mai departe. În ce fel s-ar putea ajunge la o existenþã mai seninã, de travaliu fãcut în condiþii acceptate sau într-o normativitate acceptabilã pentru cît mai multã lume.

Sper din toatã inima cã se va face pasul urmãtor, al unei reconcilieri reale, dar pe baza asumãrii trecutului ºi a unei analize critice a ceea ce s-a întîmplat înainte, chiar în trecutul foarte recent. Fiindcã ºi acum observãm cã se selecteazã fapte, momente, figuri, pentru a trata diferenþiat comportamentele produse în ultimul deceniu. Or, dacã nu acceptãm funcþionarea legii, egalã pentru toþi, dacã nu conºtientizãm cã existã fapte reprobabile care suscitã responsabilitãþi, cã adesea faptele sînt tratate frivol de cãtre potenþaþii momentului, producînd ecouri foarte largi ºi antrenînd destinul comunitãþii, rezultatele bune vor întîrzia sã se producã.

S.A.: Cum vedeþi ieºirea noastrã din situaþia actualã? Cum vã imaginaþi, dacã ar fi sã produceþi, nu o profeþie, ci o viziune despre viitor (nu ceea ce vã doriþi – aceasta este mai uºor de înþeles din tot ce am discutat pînã acum)? Cum credeþi cã vom evolua noi ca societate, ca naþiune? Pentru cã ne uitãm în oglinzile retrovizoare, plurale ºi ele, iar „viitorurile” sînt ºi ele plurale. În orice caz, în acest moment. Problema cu viitorul este cã e singurul care, în cele din urmã, devine unic, deºi scapã mereu prospectivei. Trecutul e întotdeauna plural, viitorul devine unic, el se îngusteazã, posibilitãþile ºi virtualitãþile lui sînt un fascicul tot mai concentrat pe mãsurã ce se actualizeazã. Sã ne imaginãm: cum vedeþi, ce fel de lucruri credeþi cã ne aºteaptã în urmãtorul deceniu, sã spunem?

A.Z.: Sînt dator prin chiar meseria mea sã emit un discurs pozitiv, fiindcã aceasta este înþelepciunea la care ne îndeamnã un bun examen al trecutului. Îmi imaginez de aceea o evoluþie care sã însemne ameliorarea stãrilor de lucru în societate, în sensul unei armonii interne, productive (fãrã a elimina cu totul disensiunile, nici nu e posibil – ele au ºi o funcþie dinamizantã). Însã o îmbunãtãþire efectivã, de lungã duratã, cu consecinþe pentru viitor, nu se poate aºtepta dacã nu ne mobilizãm, pornind de la ceea ce este imediat ºi concret, de la ameliorãri progresive, care sã extindã sfera binelui pînã la nivel naþional, þinînd seama totodatã ºi de faptul cã naþiunea însãºi nu poate exista în mod autarhic, ci numai ca parte a unui ansamblu din ce în ce mai dependent în articulaþiile lui interioare. Dupã mine, înseamnã ca eforturile individuale sã aibã ecouri tot mai largi ºi modalitãþi de solidarizare din ce în ce mai reale (instituþii, continuitate, o bunã educaþie, o bunã instrumentalizare a formãrii noilor generaþii). Trebuie sã ne întoarcem la lucruri simple, de conduitã socialã, la recunoaºterea ºi refacerea corpurilor capabile sã producã modele de comportament, punînd aºadar un accent foarte serios pe instituþiile formative.

S.A.: Credeþi cã putem relansa tot acest proiect de viitor exclusiv prin resurse proprii, prin aceastã autoanalizã care sã reveleze în infrastructura comunitarã ºi individualã a lumii româneºti valorile (tradiþionale ºi ele, perene) apte sã ne ducã mai departe sau avem nevoie de ajutor din afarã? Dacã da, de unde ar putea veni el?

A.Z. : Sîntem totuºi în interiorul unui proces ce se deruleazã de cîtva timp, deja evident pentru mulþi, proces integrativ în care valorile autohtone intrã în dialog cu valorile europene. Aºa-numitele *acquis communautaires*, acele cîºtiguri care se adoptã ºi care capãtã aspect legislativ în interior, încep sã modifice realitãþile româneºti ºi sã le punã de acord cu mersul lumii. Iar din punctul de vedere al principiilor ºi al instituþiilor aferente, sîntem deja pe un traseu care indicã o bunã direcþie. Aceasta va deveni productivã, sper, într-un viitor nu prea îndepãrtat, ºi ar trebui sã calmeze momentan neliniºtile celor care cred cã am fost condamnaþi la un eºec definitiv ºi lamentabil. Dimpotrivã, socot cã avem destule elemente pentru a defini realitãþile româneºti ca fiind în plinã ameliorare, în plinã desfãºurare pozitivã (în sens european ºi euro-atlantic). Iar aceasta va însemna pentru români în primul rînd ºansa de a-ºi asigura o existenþã onorabilã, prin comparaþie cu vecinii ºi, în acelaºi timp, o împãcare cu noi înºine, o mai bunã lecturã a propriei aventuri în istorie. Deocamdatã, istoria mai este cititã cu lentile deformante, adesea cu o voinþã caricaturalã care înseamnã distorsiunea adevãrului ºi descurajarea efortului ameliorativ. Sã ne dorim, în acest domeniu, un discurs mai calm ºi mai generos despre trecut, cu speranþa cã el va contribui astfel la un plus de bine social ºi naþional.

Addenda

O convorbire din 1983

S.A. : Stimate Alexandru Zub, istoriografia românească are în dumneavoastră pe unul dintre cei mai iluºtri reprezentanþi ai sãi. Pentru specialiºti, ca ºi pentru un public mai larg interesat de cultură, numele dumneavoastră este asociat unui destin intelectual exemplar, asumat din fragedã tinereþe ºi împlinit în ciuda obstacolelor. Vã pot mãrturisi, oricît de puþin aº dori sã vã contrariez proverbiala mãsurã în toate, cã nu puþini au fost aceia care, mai ales dupã aniversãrile lui Pârvan ºi Onisifor Ghibu, au început a vã lega de spiritul tutelar al vieþii marilor noºtri istorici vocaþia pedagogică exercitată la scara naþiunii. Ce loc rezervaþi intelectualului vremii noastre în influenþarea conºtiinþei publice ? Mai este cu putinþã ca verbul inspirat al unui om de spirit sã modeleze reacþiile concetãþenilor sãi ?

A.Z. : Nu ºtiu întru cît e în adevãr exemplar cazul meu. Ar putea fi, presupun, doar în mãsura în care el implică o categorie mai largã, cea a intelectualitãþii cu ascendenþã ruralã directã. Încerc sã-mi justific în felul meu existenþa ºi o fac cu un timbru voluntar, ce vine probabil de la ºirul lung de þãrani faþã de care mã simt îndatorat cu toate puterile mele. E o caracteristică a intelectualului de sursã ruralã – cazul celor mai mulþi la noi – de a dori sã se exprime într-un perimetru de idei cît mai vast, în consonanþã desigur cu orizontul spiritual moºtenit ºi cu o anume tenacitate, nu mai puþin semnificativã, care e tot o trãsãturã ancestralã. Obiectul muncii se schimbã, de la plug la condei, nu ºi spiritul ce o animã. O atare intelectualitate îºi asumã, prin forþa lucrurilor, un rol pedagogic la scarã naþionalã, un rol cu atît mai pregnant cu cît ea se simte chematã (s-ar putea altfel ?) sã elimine un handicap istoric, o întîrziere persecutantă. „Complexul retardatar” la acest nivel pare sã se fi instalat cel mai solid în epoca modernizãrii, cînd s-a luat notã de treptele evoluþiei istorice ºi s-a vãzut în ce fel „istoria” îi persecutã pe unii în favoarea altora. Aici s-ar cuveni cãutatã una dintre sursele mesianismului profesat mai ales de acea intelectualitate pe care doar marile reforme din epoca lui Cuza ºi de mai tîrziu au fãcut-o posibilã. Pãmîntul, puþinul pãmînt de care familia a dispus, pînã în 1960, nu avea altã provenienþã. Sînt primul care a irupt, în acest neam, cel puþin în ramura lui de pe valea Siretului, spre o profesie cãrturãreascã, ºi e firesc sã fi adus cu mine aspiraþii nemãrturisite ale înaintaºilor mei bucovineni (pe linie

paternã) ºi maramureºeni (dupã mamã). Faptul cã amîndoi bunicii au fost tîmplari nu schimbã cu nimic situaþia; erau oameni îndemînatici, activi, ºi au încercat sã se salveze, aºa cum dupã ultima conflagraþie am cãutat eu însumi un mijloc de salvare, potrivit cu noile împrejurãri. Condiþia de *glebae adscriptus*, „legat de glie”, a fost doar transferatã astfel în alt registru, rãmînînd funciarmente aceeaºi. Poate cã de aici spiritul de mãsurã ºi acea vocaþie pedagogicã despre care vorbeaþi. Cãci, prin firea lucrurilor, orice þãran e un pedagog empiric, ºi aspiraþia lui este sã se integreze într-un univers coerent. Ca în vechea zicalã, *cartea* ºi *partea* sînt echivalente, ºi a face din carte un instrument de ridicare socialã devine o concluzie logicã. Rolul intelectualului astãzi? O epocã atît de complexã precum aceea pe care o traversãm presupune multã investiþie de inteligenþã, fantezie, rigoare, însuºiri ce ar trebui sã sporeascã pe mãsurã ce urcãm scara „intelectualã”. E o cerinþã, aº spune, inexorabilã. Instrumentele de care face uz societatea contemporanã nu mai pot fi manipulate decît la capãtul unei lungi iniþieri, care pretinde ºi un anume entuziasm, dar nu poate fi înlocuitã de entuziasmul pur ºi simplu. Este sfera „tehnicã” a inteligenþei, ocupînd un loc tot mai important în ierarhia lumii de azi. Înseamnã aceasta cã rolul intelectualitãþii de facturã „clasicã”, cea care cultivã adevãrul, frumosul, binele, dupã vechiul program al „umanioarelor”, se aflã în diminuþie? Practic, da. ªi nu numai în zona noastrã. Intelighenþia nu pare sã mai aibã nicãieri ponderea din veacul trecut. „Expansiunea” tehnocracticã o defavorizeazã. Ceea ce nu înseamnã cã rolul ei este neglijabil, nici cã se poate dori o diminuþie progresivã a acestuia. Dimpotrivã, criza lumii moderne, o crizã moralã în primul rînd, ar cere o repunere în „drepturi” a celor ce apãrã valorile umaniste. Echilibrul sfãrîmat cu secole în urmã nu se poate restabili fãrã un apel mai stãruitor la aceste valori. S-ar spune cã, pe mãsurã ce progresele ºtiinþei ºi ale tehnicii îºi pun amprenta asupra societãþii, determinînd modificarea vechilor idei, atitudini, mentalitãþi, factorii responsabili au datoria sã caute ancore stabilizatoare, pentru a asigura un echilibru mai durabil. Fãrã acest echilibru între înnoire ºi tradiþie, societatea e din ce în ce mai expusã la anomalii de creºtere, anomalii ce pot deveni foarte primejdioase. Dacã un om de spirit mai poate modela în vremea noastrã reacþiile contemporanilor? Direct, probabil cã nu. El poate influenþa însã corpul didactic ºi, prin acesta, noile generaþii asupra cãrora se cuvine sã ne îndreptãm luarea aminte. Am convingerea cã actuala situaþie impune rãspunderi sporite la toate nivelurile acestui corp ºi cã mãsura în care dascãlii de orice treaptã vor ºti sã-ºi redescopere demnitatea e un fapt decisiv. Am putea spune, parafrazînd vechea formulã, cã ei sînt sarea pãmîntului ºi cã de tãria lor depinde viitorul speciei înseºi. A lãsa dificilele probleme ale acestei lumi doar pe seama economiºtilor ºi contabililor este o gravã eroare. Nici o

soluþie palingeneticã nu poate ocoli aceastã problemã, dacã nu vrea sã se rezume la paliative. În fond, lumea n-a ajuns încã sã realizeze dubla exigenþã, paradoxalã, formulatã de Pârvan: „culturalizarea maselor ºi socializarea personalitãþilor”.

S.A.: Intrînd mai mult în problematica specialitãþii dumneavoastrã, v-aº ruga sã vã definiþi poziþia în raport cu diferitele orientãri metodologice sau chiar mode epistemologice din grupul de ºtiinþe pe care îl numim, cu un comod reducþionism, „istorie”. Deosebiþi tendinþe dominante în istoriografia noastrã, care ar fi ecoul confruntãrilor teoretice dintre diferitele ºcoli? Cum vedeþi, de la Iaºi, jocul de idei din lumea istoricilor?

A.Z.: Sînt întrebãri dificile, care ar trebui sã îndrume eventual spre o carte despre istoriografia actualã, încã atît de puþin cunsocutã la noi. Ce s-ar putea spune în cîteva cuvinte? Ca produs organic al istoriei, un produs special, cãci reflectã istoria însãºi, istoriografia cunoaºte în vremea noastrã un proces de renovaþie care o afecteazã la toate nivelurile; documentologic (prin aservirea unor tehnici mai complicate); monografic (prin orizontul nou în care se concep restituþiile fragmentare); sintetic (prin capacitatea mult extinsã de cuprindere cronotopicã); teoretic (prin disponibilitatea ei crescutã de speculaþie, pe marginea datelor oferite de celelalte niveluri). Ar fi prezumþios sã încercãm aici analiza, oricît de succintã, a fiecãrui nivel. Semnificativ mi se pare a fi însã efortul multor istorici de a regîndi raportul dintre nivelurile amintite, pornind de la recunoaºterea incapacitãþii lor de a curpinde totul (factologic) ºi de a oferi explicaþii unice, definitive. „Teritoriul istoricului”, pentru a folosi formula lui Em. Le Roy Ladurie dintr-o carte celebrã cu acelaºi titlu, s-a extins enorm, ºi sîntem nevoiþi chiar sã folosim aceastã metaforã la plural. „Teritoriile” pe care le exploreazã istoricul, ºtim bine, nu mai pot fi luate în stãpînire deplinã, investigaþia nu mai poate avea pretenþia exhaustivului. Ea poate adînci însã în mod exemplar cunoaºterea, astfel ca fragmentul studiat în mod metodic sã poatã da o idee despre întreg. Marile iluzii ale istorismului (obiectivitate, exhaustivitate, previziune etc.) au fost înlocuite de o privire mai realistã, capabilã sã-ºi recunoascã înainte de orice propriile limite. „Singura noastrã certitudine e aceea a lacunelor noastre, a îngustimii punctului nostru de vedere”, citim pe întîia paginã a noii reviste *Storia della storiografia*, apãrutã de curînd la Milano, ca emanaþie a unei comisii mondiale de resort. Un scepticism sãnãtos (diferit de acela care i-a inspirat, la începutul secolului XX, pe un Charles Péguy sau pe un Paul Valéry) îndrumã cercetarea spre þinte mai modeste, însã nu uºor de atins. Accentul pare a se fi deplasat de la cunoaºtere în sine spre exerciþiul istoriografic exemplar, susceptibil sã stimuleze gîndirea, imaginaþia, capacitatea de reconstrucþie. Important este sã te situezi undeva sus, la o

altitudine destul de mare pentru a cuprinde ºi integra cum se cuvine tema. Orizontul în care te afli cînd faci o investigaþie e decisiv. Iar orizontul acesta se extinde mereu, durata e în plinã expansiune, înglobînd nu numai trecutul, dar ºi celelalte dimensiuni. În sensul acesta se poate vorbi despre globalitate, aºa cum sugera de altfel ºi Nicolae Iorga încã acum jumãtate de secol ºi mai bine. Unii îi þin de rãu pe istorici cã ºi-au pierdut „inocenþa" de care dãdeau dovadã în secolul al XIX-lea. Ei uitã însã cã scepticismul e atitudinea ce convine ºtiinþei, deoarece la originea multor realizãri se aflã îndoiala metodicã. În tot cazul, o deplasare de accent de la filozofia în sens tradiþional spre metodã e uºor de sesizat pe acest tãrîm ºi cred cã ea pregãteºte o nouã etapã a sintezei istorice. „Noua istorie", cum a fost numitã direcþia cea mai prestigioasã din istoriografia francezã de azi, tocmai asta vrea sã însemne, ºi ea propune o extensie considerabilã a spectrului tematic, impunînd o perspectivã larg antropologicã asupra trecutului, între etnologie ºi futurologie (Raymond Aron). De la sol ºi climã pînã la epidemii ºi vise, de la alimentaþie ºi sex pînã la sferele imaginarului, totul intereseazã acum pe istoric, ancheta lui a prins forme extrem de sofisticate. Este o directivã înruditã cu „istoria socialã" din tradiþia englezã ºi cu „istoria intelectualã" din America. „Istoria serialã", promovatã de un Pierre Chaunu, nu e mai puþin semnificativã pentru eforturile de a gãsi (cu o sintagmã legitimatã cîndva de A.D. Xenopol) cãi noi de interpretare a fenomenologiei istorice. Marxismul ºi-a pus amprenta asupra istoriografiei, el însuºi lãsîndu-se remodelat de noile cîºtiguri ale ºtiinþei, încît s-a putut spune cã o nouã vîrstã a gîndirii istorice va putea sã se înfiripe din sinteza marxismului cu „noua istorie". Ar fi greu sã se spunã de pe acum mai mult. Sigur e cã istoricii s-au deprins a-ºi observa cu un plus de sinceritate domeniul, plasîndu-l sub specia relativitãþii. Pãrãsind vechiul orgoliu, ei devin disponibili pentru noi orizonturi. Fireºte, „jocul" e complex, iar aici n-am fãcut decît sã sugerez cîteva componente semnificative.

S.A. : Marele succes al istoriografiei non-evenimenþiale este oare un indiciu cã, fie ºi numai în culturile mari, a venit vremea hermeneuþilor ºi filozofilor istoriei ? Admiþînd pluralitatea demersurilor pe care le întreprinde un istoric, precum ºi necesitatea coexistenþei mai multor puncte de vedere, care sînt prioritãþile stringente ale istoricilor noºtri ?

A.Z. : Succesul istoriografiei despre care vorbiþi e oricum un semn cã istoriografia de tip evenimenþial, practicatã în secolul al XIX-lea ºi prelungitã nefiresc pînã la noi, nu mai satisface curiozitatea contemporanilor ºi cã istoricii sînt chemaþi a-ºi adecva oferta la cererea, mai subtilã, mai exigentã, a pieþei. Hermeneuticã ? Desigur, ca disciplinã a interpretãrii textelor ºi monumentelor de odinioarã. Filozofie a istoriei ? Evident, în mãsura în care

aceasta nu vrea sã se substituie istoriei înseºi, ca disciplinã a reconstrucþiei realului, aºa cum se poate acesta înfiripa din analiza „documentelor” ºi cum îl reclamã sensibilitatea noastrã în veºnicã primenire. Aceste niveluri de abordare a istoriei nu le exclud însã pe celelalte, fãrã de care nici istoria ideilor, mentalitãþilor, habitudinilor nu e posibilã. Nivelurile „de jos” le condiþioneazã pe celelalte. În aceastã materie, ca ºi în altele, arderea etapelor devine simplã aventurã ºi nu e de dorit. Ne putem dori însã o accelerare a „experienþelor”, astfel încît noile anchete sã poatã fi întreprinse cît mai curînd ºi sã permitã, la o distanþã rezonabilã, sincronizarea ºcolilor istoriografice.

S.A.: Cum se vede istoriografia româneascã peste hotare? Ce aþi putut afla de la numeroºii istorici strãini care v-au vizitat la Institutul „A.D. Xenopol”, ce aþi putut constata în cãlãtoriile pe care le-aþi fãcut? Se vorbeºte pe undeva despre o „ºcoalã româneascã” de istoriografie?

A.Z.: Iatã un bun numãr de întrebãri care ar merita tot atîtea popasuri. Cum se vede istoriografia noastrã din afarã? Depinde cine ºi de unde o priveºte. Cãci privirea oricui exprimã o experienþã de care judecata nu poate sã nu þinã seama. În general, am impresia cã istoriografia românã nu e prea bine cunoscutã. Avem reviste ºi serii monografice, dar ele îºi croiesc anevoie drum spre interesul istoricilor. Afarã de un numãr redus de specialiºti, care se ocupã mai mult sau mai puþin de istoria noastrã în context sud-est european, marele public nu ºtie mare lucru ºi nici nu pare interesat sã ºtie. El ignorã adesea propria istorie, cu atît mai mult pe aceea a unui popor care pentru ei nu conteazã decît din clipa cînd a putut sã reintre în istorie, sã facã deci o politicã proprie. Privite de la distanþã, lucrurile aºa ºi par. Cei care s-au apropiat însã mai mult de noi au putut observa cã istoria þãrilor române e departe de a se confunda cu istoria imperiilor care ºi-au încruciºat interesele în Carpaþi ºi la Dunãrea de Jos. Unii au recunoscut chiar cã de aici se poate avea o perspectivã dintre cele mai interesante asupra desfãºurãrilor de pe continent, tocmai fiindcã era vorba despre situarea noastrã „*au carrefour des empires*”. Cîteva nuclee de cercetare a istoriei românilor existã în lume, ºi ele au dat deja lucrãri demne de tot interesul, unele la un nivel ºtiinþific absolut remarcabil. Sîntem însã departe de a fi pus în valoare ºansele existente de pãtrundere în conºtiinþa lumii pe calea istoriografiei. Dialogul instituþionalizat cu istoricii strãini funcþioneazã defectuos, sistemul de documentare în biblioteci ºi arhive – de asemenea. E o situaþie ce nu încurajeazã ataºamentul la istoria ºi cultura noastrã. Pe de altã parte, prea puþini istorici români fac cercetãri în strãinãtate. Mã refer îndeosebi la tineri, cei de la care trebuie sã aºteptãm renovarea domeniului. Chestiunea ar merita o discuþie publicã, menitã sã disloce pe cît posibil prejudecãþile

existente ºi sã elibereze canalele amintite. Pentru mine, un lucru este sigur: fãrã dialog, fãrã un spirit receptiv la înnoirile ce se propun astãzi în istoriografie, mai pretutindeni, nu putem spera sã avem o ºcoalã istoricã demnã de stimã, aºa cum am avut de exemplu pe vremea lui Xenopol ºi în perioada interbelicã. Rãspunderile se plaseazã desigur la diferite niveluri. Fiecare istoric însã îºi are partea lui.

S.A.: Existã, în receptarea realitãþii istorice, etape atît de diferite – polare, le-aº putea numi, dacã nu aº þine seama de paradigmele ce atenueazã ori de-a dreptul transmutã esenþele. Unirea Transilvaniei cu România – ca sã legãm la urmã discuþia noastrã de un subiect de stringentã actualitate – ar putea fi astfel urmãritã în ipostazele înþelegerii ei, de la extrema sãrbãtoreascã a unui eveniment de stat, la cealaltã, individualã, a ecoului în conºtiinþã. Care este locul istoriografiei în acest evantai de imagini? Ce recepteazã ea ºi ce restituie interesului public? ªi, întorcîndu-ne la începutul convorbirii noastre, ce componentã pedagogicã poate cãpãta rediscutarea Marii Uniri – admiþînd, desigur, cã evenimentele cruciale ne învaþã ceva?

A.Z.: Din nou, o sumã de chestiuni ce nu pot fi dezvoltate în acest cadru. Schematizînd, aº spune cã, asemenea oricãrui eveniment crucial, Marea Unire comportã ºi ea o receptare pe niveluri. La o extremã se situeazã publicul larg, care se apropie mai ales de faptele cu încãrcãturã emoþionalã ºi o face apelînd nu numai la istorie, dar ºi la artã. Literatura, cinematografia, teatrul, reprezentãrile plastice, muzica îi evocã uneori mai direct ºi mai pregnant evenimentul decît o face istoria. La cealaltã extremã, specialistul încearcã sã examineze sistematic faptele, sã le introducã apoi în structuri coerente pentru a le putea conferi sens. Unirea din 1918 este o bunã ocazie pentru istoric de a-ºi exercita, pe de o parte, forþa de comprehensiune ºi discernãmînt, iar pe de alta, de a cãuta, sustrãgîndu-se pe cît posibil emoþiei colective, sã descifreze conturul real al evenimentelor. Se poate el abstrage? Sau trebuie sã rãmînã prizonier al mentalului colectiv? Important e însuºi efortul sãu de obiectivare, tendinþa sa de a descoperi sensuri mai adînci acolo unde ochiului neavizat nu i se aratã decît fapte nude, amorfe, irelevante. Între cele douã extreme, s-ar putea sesiza destule trepte intermediare, ca expresie a diletantismului ºi a acelui spirit festiv despre care vorbeaþi. La aceste niveluri, ceea ce trebuie sã ne preocupe mai ales este ecoul produs de eveniment în conºtiinþã, ca unul care participã în fond la adîncirea conºtiinþei de sine. Istoriografia ia parte la acest proces al cunoaºterii de sine la nivel naþional, atît în latura ei strict profesionalã, restituind fapte ºi semnificaþii, cît ºi în aceea de popularizare. Prima o justificã sub unghi ºtiinþific, o legitimeazã ºi o face credibilã. A doua îi extinde mesajul în sfere

mai largi, asupra cãrora þine sã lucreze, în sensul formãrii unor convingeri ºi atitudini. Rostul cognitiv al istoriografiei e complinit astfel de unul pragmatic, acela de *magistra vitae*, dupã antica formulã. Fireºte, interpretarea sintagmei ciceroniene diferã de la o epocã la alta. Astãzi istoria þine sã ofere nu atît „exemple” demne de urmat, modele incitante la îndemîna pedagogiei, cît o materie de studiu menitã sã-i deprindã pe oameni cu dreapta judecatã, cu acea mãsurã ºi acel echilibru atît de necesare în convieþuire, fie aceasta individualã, naþionalã sau mondialã. Funcþia ei formativã tinde aºadar sã se exercite la un nivel superior, vizînd însuºi sistemul de gîndire ºi fãcînd coerentã cunoaºterea realitãþii sub unghi diacronic. Se substituie oare filozofiei ? Intrã în competiþie cu sociologia ? Vrea sã exercite un „imperialism” multidisciplinar ? Acuzaþiile au fost deja formulate, însã fãrã temei, fiindcã ceea ce importã e *perspectiva istoricã* de care nu se pot lipsi nici filozofia, nici sociologia. Iar aceastã perspectivã presupune metodã, implicînd exerciþiul continuu al minþii în direcþia interpretãrii realului, adicã a structurãrii lui în perspectiva devenirii.

Actul sãvîrºit de poporul român la 1 decembrie 1918 apare, în aceastã perspectivã, ca rezultat al unei „elaborãri” îndelungi, multiseculare. El poate fi gîndit ºi „în sine”, dar nu se poate explica decît istoriceºte... Vocaþia globalizantã a istoriei trebuie privitã deci ºi (mai ales) sub specia disciplinei mentale, a efortului de a înþelege procesualitatea istoricã în infinitele ei determinaþii. Înseamnã aceasta cã istoria devine prea „tehnicã” ºi deci inaccesibilã marelui public ? În anumite formule, desigur, de vreme ce istoria nu ezitã sã facã uz de matematicã ; însã istoricii de talent gãsesc întotdeauna calea spre conºtiinþa publicã, fie ºi spre a-ºi împãca propria conºtiinþã. Oricîte de sofisticatã ar deveni istoriografia, rezultatele ei trebuie sã vizeze un public cît mai larg.

Text apãrut iniþial în revista *Orizont*, nr. 43, 28 octombrie 1983, pp. 3, 14, sub titlul – ales de redacþie – „Istoricii de talent gãsesc întotdeauna calea spre conºtiinþa publicã”. Pentru acest volum, am operat tacit schimbãri minore de punere în paginã, punctuaþie ºi numerotare a secolelor.

Istoria sub semnul interogaþiei

Alexandru Zub

Ca orice domeniu cognitiv, istoria e supusã schimbãrii, ba încã unei schimbãri rapide, astãzi ºi spectaculoase, motivate de numeroºi factori. Istoricii ei (fiindcã orice domeniu comportã ºi o perspectivã diacronicã) au produs la rãstimpuri bilanþuri menite a-i defini starea, nu numai pentru cã acumulãrile dintr-un interval necesitã asemenea popasuri de limpezire ºi prospecþiune, dar ºi fiindcã unele momente impun apeluri mai insistente la experienþa trecutului, sedimentatã în istoriografie ºi readusã mereu la lumina actualitãþii. De aceea, o reflecþie asupra acestui domeniu, oricît de sumarã, devine aproape inevitabil o reflecþie mai amplã asupra societãþii producãtoare de istorie. Un însemnat istoric a þinut, de aceea, sã observe cã „nimic nu e mai revelator pentru realitatea profundã a unei gîndiri colective decît istoria istoriei”[1], domeniu ale cãrui resurse n-au fost pînã acum decît secvenþial puse la lucru.

Discursul istoric acompaniazã din aproape istoria. E normal sã se întîmple aºa, fiind vorba despre realitãþi consubstanþiale[2]. Asincroniile ce se constatã uneori þin de patologia fenomenului, în dimensiunea lui socialã, ca ºi în cea istoriograficã. O reflecþie riguroasã le cuprinde în chip necesar pe amîndouã, cu toatã complexitatea ºi dinamica lor.

Motive epistemologice, nu de altã naturã, ar trebui sã îndemne istoriografia la deschidere ºi globalitate. A-i reface statutul pe un temei mai solid, dupã atîtea vicisitudini care au compromis-o în parte, devine o exigenþã *sine qua non*. Noutatea ei se întemeiazã, ne asigurã Max Weber, mai ales pe stãruinþa de a problematiza mereu faptele[3]. Nimic nu se cîºtigã definitiv în acest domeniu, totul se cucereºte iarãºi ºi iarãºi sau se pierde pentru totdeauna.

---

1. P. Chaunu, „L’histoire sérielle : bilan et perspective”, în *Revue historique*, 1970, 2, p. 301.
2. *Cf*. H.-I. Marrou, *De la connaissance historique*, Seuil, Paris, 1962.
3. Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, Free Press, New York, 1949, p. 104.

Un discurs despre crizã sau criza discursului istoric?

Nemulþumirea în raport cu prestaþiile istoriografiei e veche ºi n-a fãcut, în ultimul timp, decît sã devinã mai radicalã. Se are în vedere calitatea discursului istoric, relevanþa acestuia, blocajul ce survine atît în comunicarea cu publicul larg, cît ºi înãuntrul breslei. Vechile insatisfacþii difuze au fost dublate de contestãri violente, dar ºi de critici judicioase, ca în cazul lui Paul Veyne, care punea sub semnul interogaþiei chiar statutul ºtiinþific al istoriei[1].

Cînd totul se schimbã sub ochii noºtri, într-o cadenþã atît de vie, istoria cãpãtînd o vitezã tot mai mare[2], se înþelege cã discursul istoric nu poate rãmîne în afara procesului. El a ºi fost analizat adesea din perspectiva crizei, pus aºadar în situaþia de a-ºi remedia lipsurile sesizate de critici, fie aceºtia veniþi din afara domeniului sau dinãuntru.

Aceastã situaþie de crizã nu e cîtuºi de puþin nouã. H. Berr o sesiza încã la începutul secolului nostru, opunîndu-i soluþia sintezei. I se pãrea chiar cã starea de crizã în „ºtiinþa istoricã” ar fi continuã ºi cã depãºirea ei reclamã din partea breslei eforturi adecvate[3]. Aºa au gîndit, în epocã, numeroºi istorici sensibili la demnitatea profesiei lor ºi atenþi la noile comandamente sociale[4]. N. Iorga ºi Lucien Febvre, între alþii, subliniau vocaþia totalizantã a istoriei, ca rãspuns la tendinþa specializãrii excesive. La fel de jenantã era însã ºi vulgarizarea, stimulatã de numeroºi factori, între care o rea pedagogie avea sã deþinã mult timp un loc de seamã. Carenþa filozoficã, dupã opinia lui H.-I. Marrou[5], este încã o sursã a crizei, la care se pot adãuga altele, nu o datã puse în evidenþã[6]. Se vor ivi apoi filmele, televiziunea, histogramele etc.[7].

Apelul la alte discipline a putut nutri o „istorie rece” (C. Lévi-Strauss) sau chiar o „arheologie a cunoaºterii” (M. Foucault), fãrã sã elimine însã impresia de crizã a istoriografiei. Nici „semantica istoricã”, alimentînd din mers o istorie a gîndirii, n-a putut aduce schimbãri esenþiale[8]. O lungã serie

---

1. Paul Veyne, *Comment on écrit l’histoire*, Seuil, Paris, 1971.
2. *Cf.* Daniel Halévy, *Essai sur l’accélération de l’histoire*, Self, Paris, 1948.
3. H. Berr, *La sythèse en histoire*, F. Alcan, Paris, 1911 (ed. 1953, p. 307).
4. H. Hauser, „L’histoire et les historiens”, în *Mélanges offerts à N. Iorga*, Gamber, Paris, 1933.
5. H.-I. Marrou, *op.cit.* ; *L’histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1962.
6. Pierre Vilar, „La crise de la pensée historique”, în vol. *Les crises de la pensée scientifique dans le monde actuel*, Paris, 1971, pp. 59-81.
7. *Ibidem*, p. 61.
8. *Ibidem*, p. 66.

de noi discipline s-au pus la dispoziþia discursului istoric, fãrã sã-i poatã restitui totuºi vechiul entuziasm[1]. Nici studiile interdisciplinare, nici apelul insistent la transdisciplinaritate, încã actual, n-au refãcut între timp prestigiul breslei.

Bilanþurile produse ocazional, mai ales pentru marile congrese, au evidenþiat deosebiri importante de viziune de la o generaþie la alta. François Bédarida[2] ºi Gérard Noiriel[3], în ultimul timp, ne-au pus în situaþia de a regîndi problema crizei în istoriografie, iar o amplã dezbatere consecventã a pus în luminã pluralitatea discursurilor pe aceastã temã[4]. Atenþia ce se acordã istoricilor-epistemologi (H.-I. Marrou, P. Veyne, M. de Certeau etc.) indicã un interes aparte pentru depãºirea frontierelor academice, a unilateralitãþii, a obsesiei partizane de tip ideologico-partinic. Tendinþei de filozofare vanã în domeniu i se opune ideea de a reconsidera instrumentarul „clasic”, la care se adaugã fireºte noile achiziþii, precum acelea de tip lingvistic, postmodernist etc.[5].

Istoria se defineºte, în acest spirit, ca un ansamblu de activitãþi profesionale, cu accent fie pe cunoaºtere (aport de noi cunoºtinþe), fie pe memorie (învãþãmînt, scrieri pentru marele public etc.), fie pe exerciþiul puterii (în sfera educaþiei, în cercetare, în atribuirea de titluri ºi distincþii). Comentariile adiacente (Arlette Farge, P. Boucheron, L.B. Dorléac, J.-Cl. Martin, Daniel Roche, R. Girault, Etienne Anheim, Ph. Minard etc.) au pus din nou în luminã tensiuni de naturã generaþionistã, cu apel la solidaritate ºi „ordine”, în sensul impus de latura „colectivã” a meseriei de istoric[6].

Asemenea dezbateri au avut loc mai peste tot în lumea apuseanã, unele cu vaste ecouri (*Historikerstreit* în Germania anilor ’80, de exemplu) ºi cu iniþiative demne de interes. Peste ocean (Steven L. Kaplan), ar fi vorba mai degrabã despre o crizã a debuºeelor decît despre una epistemologicã[7]. În planul cunoaºterii istorice, cãutãrile febrile, adesea tensionate, nu pot fi

---

1. F. Braudel, prefaþã la Émile Callot, *Les ambiguités et les antinomies de l’histoire et de sa philosophie*, Marcel Rivière et Cie, Paris, 1962.
2. F. Bédarida (ed.), *L’histoire et le métier d’historien en France*, *1945-1995*, Sciences de l’Homme, Paris, 1995.
3. Gérard Noiriel, *Sur la „crise” de l’histoire*, Paris, 1996.
4. „*Sur la «crise» de l’histoire*. Autour du livre de Gérard Noriel. Table-ronde du 16 mars 1997”, în *Le Bulletin de la SHMC* (supliment al revistei *RHMC*), 44, 1997, 3-4, pp. 72-111.
5. *Ibidem*, pp. 76-77.
6. *Ibidem*, pp. 88-90. *Cf*. ºi Daniel Roche, „Les historiens aujourd’hui. Remarques pour un débat”, în *Vingtième siècle*, 12/1986, pp. 3-20.
7. *Ibidem*, pp. 94-95.

decît normale, pe linia acelei „ºtiinþe normale a istoriei”, la care s-a referit cîndva ºi Th. Kuhn, ºtiinþã stimulatã astãzi îndeosebi de filozofia analiticã.

Mai gravã se prezintã situaþia în zonele ex-comuniste, unde golul ideologic, dupã destructurarea sistemului, pune mari probleme tagmei lui Clio. Peste tot, aproape, se simte nevoia de teorie, însã ºi de reviziunea sistematicã a unui trecut îndelung manipulat de putere ca factor legitimant[1].

Sub zodia lui Hermes

Se admite în genere cã istoria e în crizã, unii analiºti definind-o astfel în raport cu ºtiinþele sociale în ansamblu, alþii sub unghiul noilor teorii ºi perspective. „Hermes dezlãnþuit” ar fi sintagma ce i se poate aplica, azi ca ºi ieri, spre a-i urmãri metamorfozele, „mãºtile” mereu schimbãtoare, capacitatea renovaþiei necontenite[2].

În ultimul deceniu, semnalele de crizã s-au înmulþit, atît în sînul breslei, cît ºi în afara ei. „Declinul profesiei de istoric”, „birocratizarea istoriei”[3], „criza disciplinarã” ºi „criza cognitivã”[4] sînt expresii curente, nãscute din analizele întreprinse de istoricii înºiºi sau de cei veniþi din zone conexe. Sistematizãrile fãcute, între alþii, de B. Bailyn, G.G. Iggers, T.S. Hamerow, M. Kammen, J. Habermas, H.-G. Gadamer, A.C. Danto, J. Derrida, D. LaCapra, F.R. Ankersmit, J. Rüsen ne previn suficient pentru a înþelege starea criticã din care ele s-au nãscut[5]. Pe cînd istoricii americani înclinã spre controverse metodologice, hermeneuþii cautã o înnoire a domeniului însuºi.

O schimbare de direcþie s-a produs în anii ’80, de la istoria socialã spre istoria mentalitãþilor, de la istoria structuralã la istoria vieþii cotidiene, de la o macroistorie inspiratã de ºtiinþele sociale la o microistorie narativã, stimulatã de antropologia culturalã, schimbare ce denotã un dinamism aparte în evoluþia istoriografiei[6]. Sînt „paradigme” (în sensul definit de Th. Kuhn) ce

---

1. *Cf*. Sorin Antohi, „Teoria istoriei ca provocare a istoriografiei”, în *Litere, arte, idei* (supliment *Cotidianul*), V, 35 (18. IX. 1995), pp. 1-6.
2. Karin J. MacHardy, „Crises in history, or : Hermes unbounded”, în *Storia della storiografia*, 17, 1990, pp. 5-27.
3. Theodore S. Hamerow, „The decline of historical profession”, în *OAH Newsletter*, 15, noiembrie 1987, pp. 4-21 ; „The bureaucratization of history”, în *American Historical Review*, 94, iunie 1989, pp. 654-660 ; *Reflections on history and historians*, University of Wisconsin, Madison, 1987.
4. Karin J. MacHardy, *op.cit.*
5. *Ibidem.*
6. Irmline Veit-Brause, „Paradigms, schools, traditions. Conceptualizing shifts and changes in the history of historiography”, în *Storia della storiografia*, 17, 1990, pp. 50-65.

nu acoperã integral un atare fenomen. S-a fãcut apel, de aceea, ºi la alte strategii explicative, decurgînd anume din poziþii pedagogico-politice, precum schema binarã stînga-dreapta, progresism-conservatorism etc., dar ºi ele s-au vãdit insuficiente pentru a lãmuri asemenea schimbãri conceptuale ºi de perspectivã. Unii istorici au manifestat interes pentru ideea de generaþie, prin care s-ar putea lãmuri crearea de „ºcoli", „tradiþii" etc.

O amplã dezbatere a avut loc în istoriografia germanã pe marginea scrisului istoric, privit ca un aspect al culturii politice, opunîndu-se în mare istoria socialã ºi cea a cotidianului[1]. Viziunea e predilect antropologicã, nu fãrã analogii în „lumea nouã", dupã cum rezultã mai ales din revista *History and Theory*.

Istorismul pro ºi contra

Dupã o expeditivã condamnare *de plano*, motivatã politic, era normal ca istorismul sã fie readus în actualitate de îndatã ce o nouã generaþie, strãinã de experienþa rãzboiului mondial ºi a Holocaustului, a intrat pe scena istoriei. *Historikerstreit* din anii '80 indicã renaºterea unui interes legitim pentru marile probleme ce confruntaserã, sub semnul istoriei, pe înaintaºi. Istoria se cuvenea revizuitã ºi repusã în drepturi, dincolo de tabuuri ºi prejudecãþi.

Studiile întreprinse de atunci cu privire la istorism ºi la avatarurile acestuia s-au amplificat considerabil, alcãtuind o vastã literaturã exegeticã. Cele mai noi, subscrise de Annette Wittkau, Jörn Rüsen, Friedrich Jaeger ºi alþii în anii '90, constituie deja o nouã vîrstã a exegezei respective[2]. Dispunem ºi de unele bilanþuri pe marginea acestei dispute[3], a cãrei utilitate rãmîne indiscutabilã, cãci a permis limpeziri de cel mai viu interes ºtiinþific ºi moral. Într-un asemenea bilanþ, Irmline Veit-Brause a þinut sã spunã cã pentru ea „*istorism* ºi *istoricism* sînt termeni interºanjabili"[4]. Analiza lor nu se poate limita la un simplu capitol de istoriografie, cãci vizeazã o extinsã arie a ºtiinþelor socio-umane ºi trimite spre o *Historik*, în sensul definit încã de Droysen[5], dacã nu chiar – pe urmele lui Hayden White – spre o *metaistorie*[6].

1. Carola Lipp, „Writing history as political culture. Social history versus «Alltagsgeschichte»", în *Storia della storiografia*, 17, 1990, pp. 66-100.
2. Annette Wittkau, *Historismus*, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 1992; F. Jaeger, J. Rüsen, *Geschichte des Historismus*, Beck, München, 1992.
3. Irmline Veit-Brause, „Historicism revisited", în *Storia della storiografia*, 29, 1996, pp. 99-125.
4. *Ibidem*, p. 99.
5. Horst Walter Blanke, *Historiographiegeschichte als Historik*, Bad Cannstadt, Stuttgart, 1991.
6. J. Rüsen, *Studies in Metahistory*, Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993.

Nu este cazul sã insistãm aici asupra dezbaterii înseºi, mult prea vastã pentru a fi chiar ºi numai rezumatã. Ajunge a menþiona acum cã cei mai de seamã exegeþi au voit sã purifice istorismul de conotaþiile lui negative. F. Meinecke, J. Rüsen, de exemplu, s-au distanþat de interpretãrile abuzive, recunoscînd în *istorism* o etapã distinctã a ºtiinþelor umane, a istoriei ca disciplinã academicã[1]. Oarecum pe acelaºi temei, Raymond Aron refuza ca inoperantã distincþia dintre *istorism* ºi *istoricism*[2], distincþie pe care teoreticienii interesaþi de patologia discursului istoric au exploatat-o intens. *The poverty of historicism* de Karl Popper (1957) indicã o datã semnificativã pe acest traseu, reînnoit de atunci prin numeroase iniþiative. Unii au pus accent pe teorie ºi metodã (Jaeger/Rüsen), definind istorismul ca o fazã, ca o paradigmã a gîndirii istorice, pe cînd alþii (E. Troeltsch, K. Mannheim, O.G. Oexle etc.) socoteau mai relevantã „istoricizarea gîndirii", atribuind astfel istorismului rang de problemã fundamentalã a modernitãþii (Annette Wittkau)[3].

Nu e greu de sesizat cã prima direcþie de interpretare, pe linia lui Meinecke, revendicã normalitatea discursului istorist, cealaltã patologia lui. Ambele pornesc însã de la starea de crizã a domeniului, subliniatã pe tot parcursul disputei despre istorism (E. Troeltsch, K. Heussi, K. Popper etc.)[4], crizã ale cãrei efecte continuã sã preocupe spiritele. În viziunea unor exegeþi (G.G. Iggers)[5], distorsiunile istorismului ar avea drept cauzã abaterea de la principiile iluministe. Alþii (Jaeger/Rüsen) considerã istorismul ca legatar ºi continuator al filozofiei respective, legitimînd oarecum un nou istorism, ca formã de continuitate într-un domeniu mereu reactivat prin dinamica tradiþiei ºi înnoirii[6]. Se afirmã adesea cã ne-am gãsi acum dincolo de istorism, concluzie ce nu mulþumeºte pe toatã lumea.

Întemeiatã pe o criticã epistemologicã, Irmline Veit-Brause sugereazã un *continuum* opus, în plinã postmodernitate, fragmentãrii istoriei într-o „pletorã de microistorii"[7]. Demnitatea discursului istoric reclamã din nou sinteza ca act necesar ºi indispensabil în orice moment. Mai mult, ea

---

1. Irmline Veit-Brause, „Historicism...", loc.cit., pp. 100-101.
2. R. Aron, *Leçon sur l'histoire*, PUF, Paris, 1989, p. 13.
3. Irmline Veit-Brause, „Historicism...", loc.cit., p. 104.
4. E. Troeltsch, *Der Historismus und seine Probleme*, Tübingen, 1922 ; K. Heussi, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen, 1932 ; K. Popper, *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1957 ; Irmline Veit-Brause, „Historicism...", loc.cit., pp. 116-122.
5. G.G. Iggers, *The German conception of history. The national tradition of historical thought from Herder to the present*, Middletown, 1968 (ed. germ. : Deutsche Geschichtswissenschaft, München, 1971).
6. Irmline Veit-Brause, „Historicism...", loc.cit., p. 106.
7. *Ibidem*, p. 124.

pretinde o reinserþie a istoriei ca disciplinã academicã în contextul instituþional firesc ºi o reexaminare a statutului profesional în domeniu, ceea ce presupune ºi o regîndire a conceptului de raþionalitate ºtiinþificã în raport cu istoria[1]. Evident, dacã dezideratul unei istorii a istorismului (Thomas Nipperdey)[2] a fost în mare satisfãcut, exigenþa raþionalizãrii discursului istoric e încã departe de a fi produs rãspunsuri satisfãcãtoare într-o epocã a interdisciplinaritãþii[3].

Se poate subscrie ºi astãzi la opinia formulatã încã de Troeltsch cã istorismul trebuie debarasat de conotaþia lui negativã, spre a fi înþeles ca „istorizare fundamentalã a tuturor ideilor noastre despre umanitate, despre cultura ºi valorile sale”[4]. *Abusus non tollit usum*. Critica istorismului a impus disocieri ºi distanþãri utile, valorificarea lui *sub specie historiae* e însã un demers mereu necesar. El nu exclude controlul empiric asupra generalizãrilor, dimpotrivã, dupã îndemnul dat cîndva de R. Aron, atunci cînd sesiza în istorismul german ispita devierii spre o reprezentare metafizicã a istoriei[5]. Este ceea ce motiveazã critica popperianã ºi glosele unor exegeþi dispuºi sã vadã în istorism (*istoricism* la Popper) mai curînd nota de exces, expansiunea abuzivã[6].

Indiferent de nuanþã, rãmîne sigur un fapt: cunoaºterea istoricã înseamnã interpretarea limbajului alteritãþii, tentativa de a dialoga cu altul, una legatã mereu de prezent[7]. Istorismul german a stimulat, pe aceastã linie, discursul european din anii 30, apoi (îndeosebi prin B. Croce ºi R.G. Collingwood) pe cel din America[8]. Retrospectiva, subliniind istoricitatea, ºi prospectiva indicînd sensul, finalitatea, trebuie socotite complementare în istoriografie. Disjuncþia lor netã, ca în disputa amintitã mai sus, nu poate fi decît abuzivã, iar încercarea de a înlocui istorismul prospectiv prin relaþionism (K. Mannheim) este neconcludentã, ca ºi apãrarea lui (L. Althusser) sub unghi marxist[9]. Se poate admite însã ca valabilã concluzia lui K. Popper cã nu existã o teorie

1. *Ibidem*, p. 125.
2. Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie*, Göttingen, 1976, pp. 59-73: „Historismus und Historismuskritik heute”.
3. *Cf*. Pietro Rossi, *Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt pe Main, 1987.
4. E. Troeltsch, *Gesammelte Schriften*, vol. 3 (*Der Historismus und seine Probleme*), Tübingen, 1922, p. 102.
5. R. Aron, *op.cit.*, p. 14.
6. Radu Dudãu, „Istorism-istoricism”, în *Revista de istorie socialã*, I, 1996, pp. 293-298.
7. R. Aron, *op.cit.,* pp. 16-17.
8. Radu Dudãu, *op.cit.,* p. 294.
9. *Ibidem*, pp. 295-296.

ºtiintificã a dezvoltãrii istorice care sã sprijine predicþia, ceea ce îndeamnã desigur la mai multã circumspecþie[1].

Nu se poate vorbi nici despre raþionalitate în istorie (Max Weber, Paul Veyne), ci despre o invenþie continuã, fie ºi susceptibilã de tipologizare[2]. Schemele explicative nu duc prea departe în istoriografie, dupã cum nici soluþiile nãscute din rationalismul critic. *Against method* (P. Feyerbend) e un apel ce priveºte desigur ºi istoria, un fel de a condamna excesul raþionalist, „metoda fãrã spirit”[3]. Cei ce identificã ºtiinþa cu ordinea se vãd contraziºi de noile teorii, care mizeazã pe incertitudine, „structuri disipative”, haos[4]. Ambiguitãþile ºi antinomiile fac parte din textura intimã a istoriei[5], ca realitate profund aporeticã, al cãrei studiu nu poate mulþumi nicicînd.

Discursul istoric între modern ºi postmodern

În lipsa unui termen specific, se invocã postmodernismul pentru a circumscrie, vag ºi incoerent, cãutãrile acestui timp. Istoricii n-au ezitat sã ia parte, cu unelte proprii, la acele cãutãri, interesaþi ca limpezirile clipei de faþã sã beneficieze de perspectiva diacronicã. *În cãutarea unei paradigme* e fãrã îndoialã o sintagmã adecvatã[6]. S-a scris deja mult pe aceastã temã, adesea cu o iritare lesne explicabilã, fiindcã, deºi obiºnuit cu schimbãrile rapide, omul „postmodern” e ºocat de metamorfozele uluitoare de azi.

Ce efecte a putut avea reflecþia postmodernã asupra istoriografiei? Jörn Rüsen, la care vom face apel mai departe, ne previne tocmai asupra confuziei ºi incertitudinii ce dominã încã discursul istoric[7]. Totul se repune în discuþie, de la raþionalism ºi progres pînã la discursul unic asupra duratei.

---

1. *Ibidem*, p. 297.
2. Christian Descamps, *Convorbiri cu Le Monde. Întrebãri pentru sfîrºit de mileniu*, Humanitas, Bucureºti, 1992, pp. 157-164.
3. Paul Feyerabend, *Against method*, University of Minnesota Press, 1970. *Cf.* ºi Christian Descamps, *op.cit.*, pp. 24-31.
4. George A. Reisch, „Chaos, history, and narrative”, în *History and Theory*, XXX, 1991, 1, pp. 1-20.
5. Ém. Callot, *op.cit.*
6. Al. Zub, „În cãutarea unei paradigme”, în *Xenopoliana*, II, 1994, pp. 1-18. A se vedea în acelaºi volum ºi alte comentarii (Alexandru-Florin Platon, ªtefan Afloroaei, Radu Neculau, Petru Bejan, Florea Ioncioaia, Valeriu Gherghel, Bogdan-Mihai Mandache, Silviu Lupaºcu, Cãtãlin Turliuc) pe tema postmodernismului.
7. J. Rüsen, „Studiile istorice între modernitate ºi postmodernitate”, în *Litere, arte, idei*, (supliment *Cotidianul*) V, 35 (18.IX.1995), pp. 1, 6-7; 36 (25 IX. 1995), pp. 6-7 (traducere ºi comentariu de Sorin Antohi).

Se preconizeazã deja o pluralitate de istorii, în acord cu pluralismul politic al epocii noastre. Accentul cade încã pe antinomii ºi contraste, dar se aºteaptã sinteza capabilã sã le depãºeascã. Este ceea ce propune Rüsen însuºi, folosind (dupã Hayden White, dar în alt spirit) termenul de *metaistorie* [1]. „Indiferent cum am defini anume fenomenul cunoscut ca *postmodernism*, care în mod curent îi intrigã pe intelectuali, el constituie o provocare pentru istorici ºi meseria lor. Prefixul *post*, observã Rüsen, indicã prezenþa unei profunde nemulþumiri faþã de acele modele de interpretare culturalã ce definesc relaþiile socio-culturale în curs drept *moderne*. Trãsãturile esenþiale ale *modernismului* sînt problematice, iar discuþia despre fenomenul emergent al *postmodernismului* semnaleazã nevoia unei noi perspective istorice.”[2]

Nu se poate ºti cum va colora aceastã perspectivã discursul postmodern în ansamblu ºi istoriografia în speþã. Abolind conexiunea geneticã a trecutului cu prezentul, postmodernismul dã frîu liber imaginaþiei ºi face posibile o multitudine de restituþii. El este antigenetic ºi antievoluþionist, însuºiri de mare efect asupra discursului istoric. Se poate crede cã va stimula astfel teoria istoricã.

Inerþii ºi entuziasme

Sînt semne cã noile generaþii ar dori sã ia asupra lor misiunea teoreticã a istoriografiei. Tineri cercetãtori se aratã severi în judecatã cînd este vorba despre discursul produs anterior, îndeosebi sub regimul comunist, culpabilizîndu-ºi predecesorii pentru lipsa lor de „vrednicie” profesionalã. Refuzul teoriei, în practica istoriograficã, putea constitui un alibi pentru lipsa vocaþiei, un fel comod de a se deroba[3].

Deºi atît de sumare, unele analize critice din ultimul timp au reuºit sã atragã atenþia asupra lipsei alarmante a preocupãrilor teoretice în istoriografia noastrã[4]. Douã sinteze de acest fel într-un secol (Xenopol ºi Djuvara) înseamnã prea puþin în adevãr ºi dezvãluie o carenþã mai veche. Regimul comunist i-a agravat numai, prin exces ideologizant, consecinþele. Aºa se face cã ne aflãm astãzi în situaþia de a constata o mare precaritate conceptualã ºi un minus de teorie, într-un domeniu tot mai deschis teoretizãrilor. Pentru mulþi profesioniºti, remarcã un exeget, „adevãrul istoric se abþine de

1. J. Rüsen, *op.cit.*, 1993.
2. *Ibidem*, p. 221.
3. Ovidiu Pecican, „Mulþi pãlmaºi, puþine capete”, în *Vatra*, XXVII, 1997, 2, pp. 80-81.
4. Sorin Antohi, „Ieºirea din metatext: istorie ºi teorie în România postcomunistã”, în *Sfera politicii*, 39, 1996, pp. 18-19.

la orice fel de teorie, chiar de la conceptualizarea unor fenomene, ba chiar ºi de la generalizãrile inevitabile ; doar faptele conteazã, doar reconstituirea detaliatã ºi robace a detaliilor, în numele unei naive credinþe, potrivit cãreia Adevãrul – unic, etern ºi imanent – aºteaptã în documentul inedit, iar publicarea torenþialã a surselor ºi naraþiunile stîngace, fragmente metonimice dintr-o *saga* etnonaþionalã, sînt singurele forme de activitate ºtiinþificã serioase”[1].

Lipsa de interes pentru orice teorie se motiveazã uneori prin discreditul ce a lovit unica teorie, marxismul, pe al cãrei adevãr contaserã mai înainte. La unii, acestã explicaþie ar putea fi un simplu alibi pentru o carenþã funciarã, ascunzînd lipsa de vocaþie în domeniu. Oricum, cantonarea în factologic poate salva aparenþe de onorabilitate profesionalã într-o lume atît de predispusã la autoiluzie. Nu e greu sã o convingi cã „istoria se scrie (numai) cu documente ºi cã e legitimã aceastã cantonare, inevitabilã în reconstrucþia istoriograficã. Este o atitudine ce se regãseºte la spiritele terne ce populeazã inerþial domeniul, dar ºi la oameni chemaþi sã ia decizii în ºtiinþã ºi culturã. Diagnosticul pus de Sorin Antohi în eseul despre *Ieºirea din metatext* este, din pãcate, exact : „avem o micã elitã istoriograficã modernã ºi *europeanã*, care îºi negociazã din greu poziþiile ºi programele în sistemul academic, în absenþa unor standarde profesionale riguroase”[2].

Masa corpului de cercetare nu e doar neinteresatã a depãºi handicapul existent, ci se opune activ tendinþelor de înnoire existente la unii istorici. Opoziþie tacitã adesea, expresivã uneori, tenace mai totdeauna. Decalajul profesional faþã de marile ºcoli din Occident ºi chiar din proximitatea noastrã apuseanã nu face decît sã creascã. Un risc real, despre care s-a mai scris[3], decurge din aceastã situaþie : izolarea istoriografiei noastre, la finele secolului XX, printr-un discurs construit în secolul al XIX-lea ºi deformat sub regimul comunist, este o sursã de inadecvaþie continuã, un handicap ce se cuvine depãºit. Regretabila întîrziere istoricã, potenþatã sensibil sub dictaturã, nu poate fi redusã decît prin efort critic (care trebuie sã însemne în primul rînd *autocriticã*) ºi prin construcþie severã, atentã, riguroasã.

Se verificã din nou relaþia intimã, consubstanþialã, dintre istorie ºi discursul istoric. Drenajul social pe care ni-l dorim nu e posibil fãrã a drena memoria[4] : operaþie delicatã, a cãrei împlinire necesitã, desigur, timp. Contextul actual

---

1. *Ibidem*, p. 19.
2. *Ibidem*.
3. Lucian Boia, „Riscul izolaþionismului”, în *Sfera politicii*, 39, 1996, pp. 13-15.
4. *Cf*. Al. Zub, „Politische Änderung und Geschichtsdenken in Rumänien”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol*”, XXX, 1993, pp. 1-13 ; „Discursul istoric sub impactul schimbãrilor”, în *Sfera politicii*, 39, 1996, p. 7 ; „Clio în orizontul tranziþiei”, în *Secolul 20*, 11-12, 1996, pp. 117-120.

înlesneºte revizuiri de tot soiul, atribuind instoriografiei un rol aparte[1]. Estul se confruntã, ca ºi Vestul acestei lumi, cu nevoia de a rãspunde la provocã-rile postmodernismului, provocãri acutizate în lumea ex-comunistã printr-o complexã patologie ce afecteazã atît memoria colectivã, cît ºi breasla menitã a fi tocmai un gardian al memoriei[2].

Terenul pe care se poartã astãzi lupta cea mai spectaculoasã este teoria istoricã, epistemologia chematã sã amelioreze forþa argumentativã a istorio-grafiei, într-un climat ce presupune, evident, o multitudine stilisticã ºi un pluralism al modelelor de interpretare[3]. Între entuziasmul deschiderii nelimitate ºi inerþiile produse sub regimul comunist, propria noastrã istorio-grafie îºi cautã drumul[4]. Reconstrucþia este deocamdatã (ºi cu bun temei) cuvîntul ei de ordine[5].

Apãrut în *Polis*, IV, 4, 1997.

---

1. *Cf.* Carlos Barros, „The history ahead”, în *Storia della storiografia*, 30, 1996, pp. 77-106.
2. „Istorie ºi istorici în postcomunism”, în *Magazin istoric*, XXX, 1996, 12, pp. 50-53. Consideraþii mai ample la Toader Nicoarã, „Clio în orizontul mileniului trei”, în *Tribuna*, VIII, 47-52 (21.XI-31.XII.1996), p. 12. Text reluat (împreunã cu Simona Nicoarã) în vol. *Mentalitãþi colective ºi imaginar social. Istoria ºi noile paradigme ale cunoaºterii*, Presa Universitarã Clujeanã, Cluj-Napoca, 1997, pp. 9-39.
3. Jerzy Topolski, „Viitorul istoriografiei”, în *Magazin istoric*, XXXI, 1997, 7, pp. 69-71.
4. *Cf.* Alexandru Duþu, „Entuziasme, inerþii, reflecþii”, în *Dilema*, V, 1997, 242, p. 16.
5. Andrei Pippidi, „Une histoire en reconstruction”, în Antoine Marès (ed.), *Histoire et pouvoir en Europe médiane*, Paris, 1996, pp. 239-262.

Un discurs pluralist ºi permeabil asupra trecutului

Alexandru Zub

Ceea ce se constatã lesne în istoriografia de azi este mai cu seamã multitudinea înfãþiºãrilor ei[1]. Într-o epocã sensibilã la pluralism în politicã, filozofie, religie etc., o asemenea înclinaþie a discursului despre trecut nu e deloc stranie. Fiindcã istoriografia, mai mult decît un reflex subiectiv al istoricului, trebuie socotitã ca o realitate consubstanþialã istoriei înseºi.

Calea acestei idei, deschisã la începutul secolului XX prin metoda comparativã, s-a tot extins, acompaniind practic toate congresele internaþionale de ºtiinþe istorice[2]. Un anume relativism s-a impus, în pofida atîtor formule absolutizante ce au marcat discursul asupra istoriei. Nu era un lucru nou. J.M. Chladenius ºi cancelarul d'Aguesseau[3] în secolul al XVIII-lea, F.G. Klopstock la începutul urmãtorului, erau convinºi de idee[4]. „Istoria e una, reprezentarea ei este diversã ºi multiplã." De la aceastã remarcã a lui Chladenius, istoricii cautã mereu „în verosimil o formã specificã domeniului lor, o formã istoricã a adevãrului"[5].

Ei sînt acum mai bine pregãtiþi pentru un pluralism de viziuni ºi metode. Dupã 1923, cînd apãreau *Revue d'histoire comparée* ºi discursul lui Henri Pierenne despre comparatism, istoriografia a pus în luminã tendinþe înnoitoare mai vechi, a cãror coexistenþã dovedea în fond o atitudine pluralistã asupra trecutului[6]. În 1946, revista *Annales d'histoire économique et sociale*

---

1. Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
2. K.-D. Erdman, *Die Oekumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkonresse und des Comité International des Sciences Historiques*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1987.
3. N. Iorga, *Generalitãþi cu privire la studiile istorice*, Monitorul Oficial, Bucureºti, 1944, pp. 283-286.
4. Reinhart Kosellek, *Le futur du passé*, EHESS, Paris, 1990, pp. 166-175.
5. *Ibidem*, p. 168.
6. *Cf.* Charles-Olivier Carbonnell, *L'Historiographie*, PUF, Paris, 1981, pp. 109-110.

îºi schimba subtitlul în : *économie, sociétés, civilisations,* adoptînd astfel un plural potrivit cu realitãþile geopolitice ºi culturale din lume. Etnoistoria cunoºtea cãi noi, ca ºi istoria în ansamblu. O anumitã relativitate, deja admisã în fizicã, prindea teren ºi în istoriografie[1]. Consecinþele aveau sã fie considerabile, fiindcã acea tendinþã va spori disponibilitãþile discursului istoric, devenit pas cu pas pluralist ºi permeabil.

Acest discurs poate fi mai aproape de economie sau de psihologie sau de sociologie sau de oricare din ºtiinþele umane, cum ne asigurã Georges Gurvitch[2], dar el rãmîne mereu un demers „imperialist", în sensul folosit de P. Lacombe, H. Berr, L. Febvre[3], serie de prestigiu care va fi strãlucit continuatã[4].

Fondatorii „Analelor" voiau sã editeze „o revistã francezã, dar de spirit internaþional", declarîndu-ºi metoda „democraticã ºi novatoare"[5]. Era, desigur, o reacþie împotriva „istoriei istorizante", un proiect „pedagogic" fondat pe speranþa unei interdependenþe, bine motivatã economic, a naþiunilor[6]. O atare istorie, economicã ºi internaþionalã totodatã, presupune o anumitã înþelegere a viitorului, a „pedagogiei" deja identificate de „analiºtii" revistei[7]. În acest spirit, Febvre va preda istoria civilizaþiei moderne, iar Braudel va tipãri pentru elevii din al treilea ciclu o minunatã ºi îndrãzneaþã *Grammaire des civilisations.* În raport cu istoria tradiþionalã, credincioasã povestirii, istoricii de la *Annales* imaginau un alt discurs, sacrificînd masa enormã de date ce copleºeau spiritele : „Istoria nouã, afirma autorul, este o anexiune voitã a diverselor ºtiinþe despre om", care „explicã lumea actualã, fãcînd inteligibilã confuzia"[8].

O asemenea istorie, deja întrevãzutã de H. Berr ºi prevãzutã oarecum de H. Pierenne, nu putea fi decît pluralistã. O mulþime de factori dominanþi corespund acestui pluralism. Fiindcã „nu existã istorie unilateralã. Nu o dominã exclusiv, dupã Braudel, nici conflictul rasial ale cãrui ºocuri sau acord ar fi determinat tot trecutul oamenilor ; nici puternicele ritmuri economice, factori de progres sau de prãbuºire ; nici permanentele tensiuni sociale ; nici acel

---

1. *Ibidem*, p. 113.
2. F. Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 7.
3. *Idem*, „Préface", în Émile Callot, *Ambiguités et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Marcel Rivière et Co, Paris, 1962, p. 6.
4. Guy Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Seuil, Paris, 1983, pp. 201-226.
5. Erato Paris, „L'esprit des Annales à travers sa pédagogie et la correspondance entre Lucien Febvre et Marc Bloch", în *Storia della storiografia*, 32, 1997, p. 72.
6. *Ibidem*, p. 12.
7. *Ibidem*, p. 83.
8. F. Braudel, *Grammaire des civilisations*, Flammarion, Paris, 1987, pp. 21-22.

spiritualism difuz al unui Ranke, prin care se sublimează, pentru el, individul ºi vasta istorie generalã; nici domnia tehnicii, nici puseul demografic”[1].

Evident, un istoric preocupat a defini condiþia umanã trebuie sã fie atent la vocile altor ºtiinþe antropologice ºi la sugestiile înseºi ale filozofiei, fãrã a sacrifica totuºi vreuna dintre exigenþele sale. Discursul istoric îmbracă de obicei forme diverse, a cãror coexistenþã este cît se poate de naturalã. Toleranþa reprezintă prima regulã a pluralismului ºi în istorie.

Dacã ne gîndim iarãºi la exemplul „Analelor”, această ºcoalã comportã deja mai multe generaþii de istorici ºi numeroase formule, de la sociologismul fondatorilor la istoria economicã a lui Simiand ºi Labrousse, de la istoria matematizantă ºi serialã a lui Pierre Chaunu la istoria ideilor ºi mentalitãþilor, ca sã nu amintim decît cele mai bine conturate direcþii. Este vorba despre o imensã înflorire, comparatã de Braudel cu o tablã de ºah, unde „fiecare istoric îºi va cãuta locul sãu: pe o dalã neagrã sau pe una albã sau pe linia ce le separã”. Orice poziþie poate fi acceptabilã, numai sã nu excludã nici una dintre poziþiile pe care se poate plasa istoricul. „A fi istoric înseamnã a dori sã le practici pe toate sau, cel puþin, sã le strãbaþi pe toate prin raþionament”[2], conchidea acelaºi învãþat, sensibil ºi el la toate provocãrile gîndirii. În marea-i sinteză, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme,* el nu urmãreºte o *evoluþie,* ci *evoluþii* care se înfruntă, se sprijină, se contrazic. Economia este întotdeauna la plural. Realitãþile nu devin clare, transparente, decît supuse la examenul cel mai sever, comparate, „judecate” de cãtre istoric[3].

Istoria nu mai are astãzi orgoliul majusculei. Dar ea reclamă un plural, precum în seria îngrijitã de P. Chaunu ºi descrisã de P. Nora ca o istorie pragmaticã, filozoficã, criticã, universalã, teologicã, sociologicã, probabilistã, cantitativã, anticipatoare, antropologicã, intelectualã etc. Culorile „spectrului” sînt încã mai numeroase. Domeniul e practic inepuizabil. „Trãim o explozie a istoriei”, fãrã îndoialã, ºi această explozie trebuie luatã în seamã pe toate planurile, inclusiv în ce priveºte pluralismul formelor ºi conþinuturilor sale. „Ieri încã dedicatã povestirii evenimentelor ce au frapat pe contemporani, amintirii marilor oameni ºi destinelor politice ale naþiunilor, istoria ºi-a schimbat metodele, decupajele ºi obiectele.”[4]

De aceea, analiza economiilor ºi societãþilor se continuã în studiul culturilor materiale, al civilizaþiilor ºi al mentalitãþilor. Viaþa politicã ºi-a extins orizontul spre mecanismele puterii. Metodele cantitative oferã baze mai

1. *Idem*, *Écrits sur l'histoire*, pp. 20-21.
2. *Idem*, „Préface”, în *Ambiguités et antinomies*..., pp. 7-8.
3. *Idem*, *Structurile cotidianului*, I, Meridiane, Bucureºti, 1984.
4. Pierre Nora, *Bibliothèque des histoires*, présentation de la série.

sigure pentru dezvoltarea perspectivelor demografice, economice, culturale. Textul nu mai e documentul rege ; nonscrisul – vestigii arheologice, imagini, tradiþii orale – dilatã domeniul istoriei. Omul întreg, cu trupul sãu, cu alimentaþia sa, cu limbajele ºi reprezentãrile sale, cu instrumentele sale tehnice ºi mentale, care se schimbã mai mult sau mai puþin rapid, tot acest material, odinioarã neglijat, a ajuns sã fie pîinea istoricilor, pe cînd acceleraþia istoriei antreneazã, în schimb, o explorare mai atentã a permanenþelor, a inerþiilor istoriei colective”[1].

Dinamica discursului o însoþeºte evident pe aceea a istoriei înseºi. Sã-1 mai citãm o datã pe Braudel, acest admirabil provocator, care schimbã mereu unghiul, perspectiva, punerea în scenã. „Nu urmãm aceastã istoriografie *en gésine,* nicicînd aceeaºi de la un an la altul, decît alergînd ºi contrariindu-ne lucrãrile obiºnuite, adaptîndu-ne cu chiu cu vai la mereu alte exigenþe ºi solicitãri”[2]. Respingînd dihotomia lui Otto Brunner (*istorie politicã/istorie socialã*)*,* acelaºi istoric identifica nuanþe fãrã numãr în orice direcþie : „Toate uºile îmi par bune pentru a trece pragurile multiple ale istoriei”, spunea Braudel. Ca ºi Gurvitch, maestrul sãu, el nu concepea acest domeniu decît *pluridimensional*[3]*.*

Este deci imposibil sã vorbim despre istorie „la singular”. Ideea este susþinutã ºi de Claude Lefort, într-o carte de prestigiu, *Les formes de l’histoire*[4]*.* Se admite, dupã Troeltsch, cel puþin, cã o istorie sinteticã a umanitãþii nu este posibilã, ci numai istoria diverselor civilizaþii[5]. Braudel, cu un prestigiu inegalabil, n-a fãcut decît sã întãreascã aceastã idee, care devine tot mai productivã[6].

De altfel, noþiunea de *teritoriu,* luatã din antropologie, a cîºtigat ºi ea teren în regatul lui Clio. O gãsim într-o carte a lui Em. Le Roy-Ladurie, *Le territoire de l’histoire,* unde cantitativul este la locul sãu, alãturi de alte modalitãþi de abordare : demografie istoricã, biologie, mediu, mentalitãþi[7]. O istorie fãrã oameni, cea a climatului de pildã, era oricînd posibilã[8], lîngã o istorie a corpului uman, a vîrstelor, a conduitelor, a imaginarului etc.

---

1. *Ibidem.*
2. F. Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Arthaud, Paris, 1985, p. 10.
3. *Idem*, *Écrits sur l’histoire*, p. 191.
4. Claude Lefort, *Les formes de l’histoire. Essai d’anthropologie politique*, Gallimard, Paris, 1978, p. 11.
5. Dominique Kosáry, „Sur quelques problèmes d’histoire comparée”, în *Revue d’histoire comparée*, XXI, 1943, 1-2, p. 25.
6. F. Braudel, „Civilisation et culture”, în *La France d’Ancien Régime. Hommage à Pierre Goubert*, I, Paris, 1984, pp. 103-107.
7. Em. Le Roy Ladurie, *Le territoire de l’historien*, I-II, Gallimard, Paris, 1973-1978.
8. *Idem*, *Histoire du climat depuis l’an mil*, Flammarion, Paris, 1967.

Pe de altã parte, o reducþie programatã a multiplului la simplu a îmbogãþit mult informaþiile ºi a permis transgresarea individului ºi a evenimentului. Istoricul a putut asuma, pe acest temei, socialul, structura, acea istorie anonimã, profundã ºi adesea mutã, ale cãrei posibilitãþi se vãdesc considerabile.

O lungã istorie explicã aceastã expansiune multiplã: cronologicã, spaþialã, tematicã, documentarã etc.[1]. Tradiþia istoricã se întregeºte cu „noi teritorii”[2], unde istoria climatului, seriile economice, viaþa cotidianã, ideile, credinþele, mentalitãþile, imaginarul participã la acest complex inefabil ºi, pînã la urmã, inextricabil, în miezul cãruia se descoperã neîncetat problemele duratei[3].

Aceastã evoluþie a discursului istoric e aproape aceeaºi în fiecare culturã, în pofida marii diversitãþi de experienþe primite ºi reflectate. E un spectacol de „ºtiinþã în mers”, dupã formula lui Jacques Le Goff, protagonist eminent al *noii istorii*[4].

Multiplul s-a instalat pretutindeni, pluralul marcheazã de mult demersul istoriografic. *The varieties of history* (1956), *Intepretations of history* (1961), *Visions of history* (1983) – iatã niºte titluri semnificative pentru aceastã vîrstã a discursului despre trecut[5]. Este o vîrstã a diversitãþii ºi a diferenþei, una care necesitã neîntrerupte eforturi de adecvare din partea istoricului[6].

În „republica savanþilor” *(Gelehrtenrepublik),* imaginatã de Klopstock, „poliistoria” fãcea corp comun cu „politeoria”[7]. De atunci, se poate spune, istoriografia a fost marcatã deopotrivã de elanul teoretic ºi de acribia documentarã. Plecînd de la naþiune (Ranke), ea a cunoscut o fragmentare inevitabilã. Culturile (Spengler) ºi civilizaþiile (Toynbee) au impus abordãri mai ample ºi totodatã un studiu mai aplicat al trãsãturilor specifice.

---

1. J.-B. Duroselle, „La connaissance actuelle du passé”, în *Revue des Sciences Morales et Politiques*, 139, 1984, 1, pp. 7-26.
2. J. Fremeux, B. Valette, *L’écriture de l’histoire*, Marketing, Paris, 1980, pp. 42-90.
3. Régis Harrion, *L’histoire au présent*, Paris, 1980.
4. Jacques Le Goff *et al.*, *La nouvelle histoire*, Retz CEPL, Paris, 1978, pp. 11-12. *Cf.* Hervé Couteau-Bégarie, *Le phénomène „nouvelle histoire”*, Oeconomica, Paris, 1983 (1989).
5. Fritz Stern (ed.), *The varieties of history*, World Publishing, Cleveland, 1956; Alban G. Widgery, *Interpretations of history*, Allen&Unwin, Londra, 1961; Henry Abelove (ed.), *Visions of history*, Manchester U.P., 1983; G. Bourdé, Hervé Martin, *Les écoles historiques*, Seuil, Paris, 1983.
6. *Cf.* Georg G. Iggers, *New directions in European historiography*, Middletown, 1975; Pietro Rossi (ed.), *La storiografia oggi*, Il Saggiatore, Milano, 1983; Nicola Tranfaglia *et al.*, *Il mondo contemporaneo*, X/2, La Nuova Italia, Firenze, 1983: „Gli strumenti della ricerca”.
7. F.G. Klopstock, „Die deutsche Gelehrtenrepublik”, în *Werke*, XII, Karlsruhe, 1828, p. 78.

Nici istoria generalã, nici aceea regionalã, în sensul definit de Pierenne ºi asumat de alþi cercetãtori, nu sacrificã individualitatea. Ea doar diminueazã excesele etnocentrismului. Într-o pledoarie pentru *istoria comparatã,* Dominique Kosáry încerca, cu peste o jumãtate de secol în urmã, sã punã în evidenþã virtuþile unei istorii regionale, ale regiunii carpatine în speþã, ca variantã a unei evoluþii europene comune[1]. Diversitatea de rase ºi culturi în Europa Centralã ºi de Est trebuie sã fie un argument în plus pentru acest pluralism istoriografic (*le molte storie*)[2], închipuit de multã vreme ca un mijloc de armonizare a relaþiilor internaþionale[3].

Text comunicat (în francezã) la un simpozion internaþional, Budapesta, 16 aprilie 1998.

---

1. Dominique Kosáry, „Sur quelques problèmes d'histoire comparée", în *Revue d'histoire comparée*, XXI, 1943, 1-2, pp. 3-32.
2. Massimo L. Salvadori, „Le molte storie", în Pietro Rossi, *op.cit.*, pp. 239-245.
3. *Cf.* Jörn Rüsen, *op.cit.* ; Cristoph Conrad, Martina Kessel (ed.), *Geschichte schreiben in der Postmoderne*, Stuttgart, 1994 ; Victor Neumann, *Identités multiples dans l'Europe des régions*, Hestia, Timiºoara, 1997 ; Al. Zub, *Discurs istoric ºi tranziþie. În cãutarea unei paradigme*, Institutul European, Iaºi, 1998.

Discursul istoric ºi seducþiile imaginarului

Alexandru Zub

Imagini ºi imaginar

Impresia de inerþie ºi imobilism pe care unii analiºti grãbiþi o degajã din istoriografia românã actualã, acuzînd-o adesea vehement, nu se justificã decît în parte. Nuclee active de cercetare, adesea la un nivel foarte onorabil, existã mai peste tot, în marile centre universitare, uneori ºi în afara lor, ceea ce indicã totuºi o anumitã vitalitate, lesne de recunoscut în publicaþiile din ultimii ani. Ele au fost active, în mãsuri diferite, ºi sub regimul comunist, alcãtuind partea mai rezistentã a domeniului, lucru pe care mulþi critici ai istoriografiei par a-l uita sau îl ignorã cu bunã ºtiinþã, ca ºi cum s-ar bucura sã constate cã dupã al doilea rãzboi mondial nu am avut în acest domeniu decît un discurs monocord, mincinos ºi diletant.

Un exemplu la îndemînã îl constituie studiile demitizante, individuale sau de grup, care au produs destulã vîlvã ºi multã confuzie în perioada postdecembristã. Ele se înscriu, neîndoielnic, într-un domeniu mai vast, care þine îndeosebi de sfera imaginarului. Totul pleacã de la imagine, ca sã se întoarcã la ea, reverberînd caleidoscopic ºi multiplicînd la nesfîrºit formele. Imagologia (termen refuzat de unii) s-a impus ca o disciplinã relativ autonomã, în competiþie cu altele, pentru un complex ambiguu de realitãþi socio-umane. Discursul produs nu putea fi decît pluralist ºi eterogen, însuºiri asupra cãrora istoricii insistã tot mai mult[1].

S-a încercat ºi la noi o sistematizare a domeniului, fãrã a se ajunge totuºi la o sintezã completã sub unghi tematic ºi ca duratã[2]. Renovaþiile s-au produs

---

1. *Cf.* Steven Crowell, „Mixed messages : the heterogeneity of historical discourse”, în *History and theory*, 37, l998, 2, pp. 220-244.
2. Dan A. Lãzãrescu, *Imaginea României prin cãlãtori*, I, 1985 ; II, 1986 ; Sport-Turism, Bucureºti, III (cu titlul *: Imaginea poporului român în conºtiinþa universalã*), Cogito, Oradea, 1995 ; Alexandru Duþu, „Imagologie ºi relaþii culturale”, în *Viaþa româneascã*, LXXXIII, 1988, 9, pp. 3-7.

ºi aici preeminent prin alte zone ale umanisticii[1]. Istoriografia a continuat mai degrabã sã se ocupe de problematica identitarã, interculturalitate, conexiuni, convergenþe etc., fidelã pînã la un punct discursului tradiþional, care privilegia restituirea factologicã ºi fragmentarismul[2]. Temele imaginarului, deºi socotite uneori ca aparþinînd domeniului în cauzã, de la Hasdeu ºi Xenopol (care se ocupaserã de imaginaþie ca element al istoriei)[3] ºi Iorga (în a cãrui operã imaginarul deþine un loc ºi mai vizibil)[4], pînã la Alexandru Duþu[5] ºi Lucian Boia[6], pentru a nu aminti, dintre istoricii mai noi, decît aceste nume[7].

Apelul la imaginar a fost socotit însã adesea, abuziv, ca un drept la fabulaþie, fãrã limite la început, restrîns apoi tot mai mult, pînã la excluderea lui cvasitotalã de cãtre pozitiviºtii mai vechi sau mai noi. Era o confuzie de planuri, fãrã îndoialã, imixtiunea inerentã a eului în orice construct istoriografic se confunda cu invenþia, dimensiunea subiectivã a discursului cu acele *res fictae* abhorate de pozitivism ºi scoase din tematica studiabilã. Tot ce þinea de moºtenirea mitopoeticã a romantismului, pe linia Fichte-Herder, era respins *de plano*, ca lucruri nedemne de istoriografie, ca produs al imaginaþiei. A trebuit sã treacã multã vreme, sã se consume destule experimente în domeniu, pentru ca imaginaþia sã fie repusã în drepturi, iar subiectivitatea istoricului sã aparã ca inerentã în orice construct.

Pluralismul istoriografic a cîºtigat teren ºi s-a impus ca o conduitã logicã. *Istoria* a fost înlocuitã de *istorii*, iar acestea nu puteau fi decît provizorii ºi relative. „Epistemologia joacã astãzi cartea relativismului”, constatã Lucian Boia, la capãtul unui excurs ce voia sã cuprindã ansamblul problemelor cu

---

1. *Cf.* Paul Cornea, *Aproapele ºi departele*, Cartea Româneascã, Bucureºti, 1990; Andrei Corbea*, Ego, alter, alter ego*, Ed. Universitãþii „Al.I. Cuza”, Iaºi, 1993; Adrian Marino, *Pentru Europa*, Polirom, Iaºi, 1995.
2. *Cf.* Al. Zub, „Despre studiul alteritãþii la români”, în vol. *Identitate/alteritate în spaþiul românesc*, coord. Al. Zub, Ed. Universitãþii „Al.I. Cuza”, Iaºi, 1996, pp. 395-414.
3. Al. Zub*, A.D. Xenopol, biobibliografie*, Ed. Enciclopedicã/Ed. Militarã, Bucureºti, 1973.
4. N. Iorga, *Generalitãþi cu privire la studiile istorice*, ediþia a IV-a, îngrijitã de Andrei Pippidi, Polirom, Iaºi, 1999, *passim*.
5. Alexandru Duþu, *Literatura comparatã ºi istoria mentalitãþilor*, Univers, Bucureºti, 1982*; Cãlãtorii, imagini, constante*, Eminescu, Bucureºti, 1985; *Dimensiunea umanã a istoriei*, Meridiane, Bucureºti, 1986.
6. Lucian Boia, *Pour une histoire de l’imaginaire*, Les belles lettres, Paris, 1998 (versiune româneascã, Pro Humanitas, Bucureºti, 2000). A se vedea ºi celelalte scrieri din ultimii ani.
7. *Cf*. Simona Nicoarã, Toader Nicoarã*, Mentalitãþile colective ºi imaginarul social. Istoria ºi noile paradigme ale cunoaºterii*, Presa Universitarã Clujeanã, Cluj-Napoca, 1996.

care se confruntã ºi istoriografia[1]. A restricþiona pe cît posibil iluzia în acest domeniu e legitim[2], a reduce istoria la un joc de imagini e un abuz, asupra cãruia s-a ºi atras de altfel atenþia[3]. Justa mãsurã se cuvine respectatã ºi în acest domeniu, destul de dinamic pentru a înlesni mereu excesele.

Relativismul risca sã legitimeze, la rîndul sãu, acea conduitã de tip „absolutist” pe care tocmai o combãtuse[4]. Bogãþia de imagini cu care istoria are de-a face îi submineazã pînã la urmã coerenþa, ºansele de a construi un discurs valid ºi definitiv, visul istoricilor dintotdeauna. Imagologia emanã nu doar lumini în cîmpul mai vast al istoriografiei, alimentînd nesfîrºite reverberaþii. Imaginarul se vãdeºte inepuizabil ca resurse, iar problematica identitãþii profitã de el tot mai mult[5].

Seducþiile imaginarului

Antamatã multã vreme cu prioritate în domenii conexe (literaturã, etnologie, antropologie etc.), problematica imaginarului a pãtruns de la un timp ºi în istoriografie, alcãtuind o direcþie de studii ce comportã deja un anume ecou. Profesorul Lucian Boia a creat la Universitatea din Bucureºti un Centru de istorie a imaginarului, grupînd în jurul sãu o serie de tineri motivaþi a studia ºi „cealaltã faþã a medaliei”, spre a da imaginarului ce i se cuvine în discursul istoric. Rezultatele de pînã acum (colocvii tematice, volume de studii) justificã aprecierea cã noul organism, alimentat cu fervoare de colaboratori, a reuºit sã stimuleze oarecum interesul pentru acest domeniu. Un domeniu încã puþin explorat, dar nu lipsit cu totul de gesturi pregãtitoare, unele strîns legate de temele puse la lucru ºi în Centrul de istoria imaginarului. E destul sã amintesc aici numele lui Alexandru Duþu, ale cãrui scrieri pe teme conexe, beneficiind anume de comparatism, istoria ideilor, mentalitãþi, constituie de mult repere inevitabile, totuºi omise cu ostentaþie în ultimul timp[6].

O dezbatere ce ar fi trebuit sã aibã loc pe seama unei instituþii academice, eventual în cadrul unui program de „revizuire” a istoriografiei, s-a

---

1. Lucian Boia, „O istorie de nuanþe”, în *22*, IX, 1998, 41, p.15.
2. Florin Ardelean, „Intoarcerea mitului risipitor”, în *Familia*, 33, I 1997, 9, p. 48.
3. Florin Platon, „Jocul cu trecutul, dar cu reguli precise”, în *Contrafort*, V, 1998, 7-8, p. 6.
4. B. Tibi, „Politik und Vernunft. Jenseits von Kulturrelativismus und Neo-absolutismus”, în *Universitas*, 51, 1996, 3, pp. 201-210.
5. Evelyne Patlagean, „L’Histoire de l’imaginaire”, în J. Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire*, Retz CEPL, Paris, 1978, p. 249-269.
6. Vezi Dan A. Lãzãrescu, *op.cit.* ; A. Duþu, „Imagologie ºi relaþii culturale”, în *loc.cit.*, *Literatura comparatã...*, *Cãlãtorii, imagini...*, *Dimensiunea umanã...*

focalizat aºadar în jurul uneia dintre figurile reprezentative ale domeniului, Lucian Boia[1]. Faptul în sine nu e lipsit de semnificaþie, căci denotă – ca ºi alte componente ale vieþii publice – o carenþă instituþională ºi un tip de conduită. Să remarcăm ºi un al doilea fapt, de rang secund : dezbaterea despre *istorie ºi mit* a avut loc pe marginea unei cărþi ºi a unui autor anume[2]. În al treilea rînd, nu se poate evita întrebarea : de ce discuþia s-a produs tocmai acum, deºi autorul profesa în domeniu de peste trei decenii[3], iar jumătate din interval, dacă nu mai mult, l-a folosit chiar pentru studii asupra imaginarului[4] ?

Întîia remarcă pare a depăºi cartea în discuþie, căci se referă la un context valabil pentru o categorie mai amplă de fapte. Lipsa de instituþii care să înlesnească reuniuni istoriografice, dezbateri, analize pe diverse teme sau privind chiar ansamblul problemelor puse acum de domeniul însuºi denotă o lipsă mai profundă, de ordin structural. Este un aspect important al unei mai vechi patologii sociale, în afara căreia nu se poate găsi o bună explicaþie nici pentru fenomenul contemporan[5]. Pe seama acestei carenþe trebuie să punem, între altele, „conduita haiducească" în cultură, dacă se poate spune aºa, conduită ilustrată în domeniul istoriei ºi de Lucian Boia. Omul devine instituþie, fie aceasta politică, justiþiară, cognitivă, etc. Am putea citi astfel enciclopedismul românesc, în sensul definit de Eliade, nu atît ca impuls epistemic multidisciplinar, cît ca nevoie dramatică de a umple goluri, de a suplini lipsa de instituþii care să gestioneze cultura[6]. Isprăvile protocronismului pot fi ºi ele privite sub acelaºi unghi, ca recuperări *à rebours* pe seama unei societăþi incapabile să valorifice la timp propriile-i oferte[7].

---

1. Lucian Boia, n. 1944, cadru universitar din l967, specialist în istoriografie ºi în problematica imaginarului. Vezi Al. Zub, „Imaginar ºi microcosm", în vol. *Istorie ºi finalitate*, Ed. Academiei Române, Bucureºti, 1991, pp. 181-184 ; „O istorie fără sfîrºit ?", în vol. *Discurs istoric ºi tranziþie*, Institutul European, Iaºi, 1998, pp. 28-31.
2. Lucian Boia, *Istorie ºi mit în conºtiinþa românească*, Humanitas, Bucureºti, 1997. Temă reluată de autor în volumul *Două secole de mitologie naþională*, Humanitas, Bucureºti, 1999.
3. Dan Berindei, notă biobibliografică în ªtefan ªtefănescu (ed.), *Enciclopedia istoriografiei româneºti*, Ed. ªtiinþifică ºi Enciclopedică, Bucureºti, 1978, p. 66.
4. *Cf.* Al. Zub, *Istorie ºi finalitate,* pp. 181-184.
5. Al. Zub, *Discurs istoric ºi tranziþie*, *passim*.
6. Mircea Eliade, „Introducere", în B.P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale ºi politice*, I, Bucureºti, 1937, p. XXXVII ºi urm.
7. *Cf.* Katherine Verdery, *National ideology under socialism. Identity and cultural politics in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1991.

Lucian Boia a trebuit sã facã un ocol destul de lung pe la edituri strãine pentru a fi luat în serios la noi. Din 1984, cînd publica la München (în colaborare cu Helga Abret) un eseu despre „secolul marþienilor", aºadar un text de istorie a imaginarului[1], el ºi-a îmbogãþit mereu palmaresul, publicînd cãrþi despre „explorarea imaginarã a spaþiului", „sfîrºitul lumii", „mitologia ºtiinþificã a comunismului", „mitul omului diferit", „imaginarul" ca domeniu de studiu, „mitul longevitãþii"[2], la care se adaugã – tot pentru uzul lumii strãine – un dicþionar de „mari istorici", scos în colaborare cu alþi profesioniºti în materie[3]. Este o direcþie de studiu bine închegatã, care însã diferã sensibil de cercetãrile fãcute în primii sãi ani de carierã, privind miºcarea naþionalã din Transilvania în perioada dualismului, despre relaþiile româno-ceho-slovace, evoluþia istoriografiei etc.[4].

Un fapt pare a fi decis sau mãcar a fi întãrit aceastã schimbare de opþiuni tematice, cu urmãri importante pentru destinul sãu cãrturãresc : constituirea Comisiei Internaþionale de Istoriografie, cu ocazia Congresului de la Bucureºti (1980), comisie a cãrei secretar a fost de la început, apoi vicepreºedinte, ceea ce i-a înlesnit o deschidere ºi o mobilitate greu de obþinut altminteri în România anilor '80, deceniu hotãrîtor pentru reorientarea despre care vorbim. Decurgea studiul imaginarului din logica profesiei, cum apare azi, sau era atunci mai curînd un subterfugiu, menit a-l pune pe istoric la adãpost de imixtiuni prea severe ale factorului politic ? În eseul „Pour une histoire de l'imaginaire" (1998), Lucian Boia însuºi explicã noul demers ca fiind unul profesional pur ºi simplu, însã motivaþia lui pare a se fi produs treptat, asociind impulsul strategic ºi nevoia unui sistem explicativ pentru istoriografie în ansamblu, domeniu pe care îl aborda de la un timp ºi didactic[5]. A fost, se poate spune, un refugiu salutar, din care istoricul a obþinut profit

---

1. Lucian Boia, Helga Abret, *Das Jahrhundert der Marsianer*, Heyne, München, 1984.
2. *Idem*, *L'Exploration imaginaire de l'espace*, La Découverte, Paris, 1987 ; *La Fin du monde, une histoire sans fin*, La Découverte, Paris, 1989 ; *La mythologie scientifique du communisme*, Caen-Orleans, 1993 *; Entre l'Ange et la Bête : le mythe de l'Homme différent de l'antiquité à nos jour*s, Plon, Paris, 1995; *Pour une histoire de l'imaginaire*, ed.cit.; *Pour vivre deux cents ans. Essai sur la mythe de la longévité*, Inpress, Paris, 1998.
3. *Idem*, *Great Historians from Antiquity to 1800*, Greenwood Press, New York, 1989 ; *Great Historians of the Modern Age*, Greenwood Press, New York, 1991.
4. *Idem*, *Eugen Brote (1850-1912)*, Litera, Bucureºti, 1974 ; *Relationships between Romanians, Czechs and Slovaks (1848-1914)*, Editura Academiei, Bucureºti, 1977.
5. *Idem*, *Evoluþia istoriografiei române*, Ed. Universitãþii, Bucureºti, 1976.

din plin, atît în planul analizei pragmatice, cît ºi pe linia fundamentãrii sistemului.

Pentru latura pragmaticã, aplicativã a demersului, se cer menþionate îndeosebi volumele: *Istorie ºi mit în conºtiiþa româneascã* (1997) ºi *Douã secole de mitologie naþionalã* (1999), volume pregãtite prin studii personale mai restrînse ºi prin lucrãri colective despre miturile istorice, inclusiv cele produse de comunismul românesc. Toate au însemnat eforturi sensibile de reflecþie, de compulsare ºi analizã, cu atît mai demne de amintit cu cît ele aveau loc într-un mediu nu tocmai prielnic acestui tip de anchetã. Termenii înºiºi (istorie, mit, naþiune, imaginar etc.), se cuveneau explicaþi, ceea ce Boia a fãcut din capul locului, sumar, însã riguros, analizînd critic ultimele secole de istoriografie, pentru a pune astfel în luminã fuziunea istoriei cu mitul în societatea româneascã. Concluziile, deºi similare celor la care s-a ajuns deja în alte zone de culturã, au surprins mass-media ºi chiar pe unii profesioniºti ai domeniului, încã ostili faþã de ideea cã miturile naþionale sînt purtãtoare de mesaj autoritar, xenofob, megaloman. Evident, lumea e compusã din entitãþi naþionale, însã discursurile pe care acestea le emit, la nivelul istoriografic, se pot armoniza profesionalmente, cel puþin pînã la punctul unde identitatea însãºi devine miza discursului, nucleul sãu ireductibil.

Relaþia cu alteritatea rãmîne mereu decisivã în istorie. Disputele identitare s-au intensificat mai ales în momentele cînd înclinaþia mitizantã prevala asupra spiritului istoric, stimulînd naþionalismul. Epoca romanticilor, perioada interbelicã, regimul Ceauºescu (al cãrui discurs avea o coloraturã naþionalistã), tranziþia din anii ’90 pot fi evocate consensual, fãrã a ignora nici continuitatea preocupãrii, nici caracterul ei inerent ºi ubicuu. Analogii cu alte spaþii etno-culturale se fac, de altminteri, mereu, comparatismul fiind un mijloc de *a relativiza discursul istoric.*

Sintagma din urmã poate constitui o bunã cheie de lecturã a discursului profesat, în ultimul timp, de Lucian Boia. „Mã înscriu, declarã el, pe linia unui relativism ºtiinþific, tot mai insistent afirmat de cîteva decenii încoace. Iar în perimetrul strict al istoriei, adaugã autorul *Jocului cu trecutul*, mã asociez interpretãrilor care iau în considerare textul sau discursul, ca elaborãri relativ autonome faþã de trecutul la care se referã ºi dependente totodatã de structurile imaginarului ºi de acþiunea ideologiilor.”[1] E un fel de a se autodefini prin raportare la curentele ce au marcat discursul istoric în ultima jumãtate de secol. Un fel prea expeditiv, poate, fiindcã ignorã mai noile tentative de primenire a discursului, o datã cu mai vechile cãutãri în acelaºi domeniu.

---

1. *Idem*, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevãr ºi ficþiune*, Humanitas, Bucureºti, 1998, p. 5.

Motivîndu-ºi apodictic opþiunea textualistã, autorul rezumã în acest fel raportul dintre cercetãtor ºi realitatea pe care o studiazã: „Noi nu ne întîlnim cu istoria realã, ci cu propriul nostru discurs despre istorie. *Noi* alegem, *noi* decidem ce este bine ºi ce este rãu, *noi* elaborãm modele. *Nu istoria ne învaþã, ci noi spunem istoriei ce trebuie sã ne înveþe*. ªtim lecþia dinainte. Morala ne aparþine, iar istoria nu este decît un argument suplimentar de validare a propriilor nostre opþiuni”[1]. Simplu de tot, dupã cum se vede, prea simplu pentru un raport aºa de complex, în faþa cãruia, de obicei, istoricul ezitã îndelung înainte de a se lãsa ispitit de o definiþie, ºtiind bine (dupã Braudel) cã definiþiile ne trãdeazã, deºi rãmîn inevitabile.

Sugestii deconstructiviste din anii ’60 sînt puse la lucru, acum cînd secolul se încheie, pe seama unor teme mult prea gingaºe pentru a fi expediate în formule silogistice. Sã nu se uite cã eseul lui Derrida, *De la grammatologie*[2], a fost precedat totuºi de o minunatã *Grammaire des civilisations*, în care Braudel pledase tocmai pentru nesimplificarea didacticã sau speculativã în istorie[3]. Ambiguitãþile ºi antinomiile acesteia, evocate concomitent ºi de alþii, îl sileau sã observe cã „jocul nostru se desfãºoarã între nenumãrate posibilitãþi, pe un eºichier cu mai puþine cãsuþe decît adevãrul, destule (însã) pentru a îngãdui o diversitate de soluþii”[4].

Pasiunea de a decripta manevrele istoricului, de a releva structuri, tehnici, metode prezente în scrisul acestuia, îl apropie pe Lucian Boia de Emile Callot[5] ºi Paul Veyne[6], ultimul fiind ºi un admirabil exeget al lui Foucault, alt nume de neocolit în orice discuþie serioasã despre discursul epocii în cauzã[7]. De atunci, reflecþia istoricã a cunoscut noi oferte, inclusiv în teoria narativismului[8]. Istoria nu poate fi redusã la text, nici textul la reguli de retoricã, iar aplatizãrile muzeale, incriminate în *Jocul cu trecutul*, privesc nu atît discursul istoriografic în ansamblu, cît *vulgata* oficialã[9]. Istoriografia ca atare e mult mai diversã, fie ºi limitatã la spaþiul strict profesional, încît tratarea ei în bloc ºi oarecum „de sus” o prejudiciazã neîndoielnic.

---

1. *Ibidem*, p. 78.
2. Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Minuit, Paris, 1967.
3. Fernand Braudel, *Grammaire des civilisations*, Flammarion, Paris, 1962.
4. *Idem*, „Prefaþã” în Emile Callot, *Ambiguïtés et antinomies de l’histoire et de sa philosophie*, Marcel Rivière et Cie, Paris, 1962, p. 6.
5. Émile Callot, *op. cit.*
6. Paul Veyne, *Comment on écrit l’histoire*, Seuil, Paris, (ed. princeps 1971).
7. Paul Veyne, „Foucault révolutionne l’histoire”, în *op. cit*, pp. 345-385.
8. *Cf*. Jörn Rüsen, *Studies in metahistory*, Human Sciences Research Council, Pretoria, 1993.
9. Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Univers, Bucureºti, 1998, p. 24.

O necesarã surdinã

Reacþii critice n-au întîrziat sã aparã, cum era de altfel ºi firesc, datã fiind amplitudinea provocãrii. Nu e cazul sã întreprindem aici un bilanþ. Cîteva dintre ele trebuie amintite însã, pentru a se putea defini chiar miza dezbaterii. Replica lui Sorin Alexandrescu – altminteri un entuziast al operei în cauzã – poate fi amintitã cu folos, cãci se referã la raþiunea însãºi a discursului istoric: „Nu învãþãm nimic de la istorie sau învãþãm numai ceea ce decidem noi înºine sã învãþãm, dar îndrãznesc sã afirm cã nu mã intereseazã în primul rînd sã învãþ ceva de la istorie, cum mã îndemna istoriografia clasicã, nici sã deconstruiesc lecþia, cum îmi sugereazã aceea postmodernã, ci sã doresc pur ºi simplu sã înþeleg lumea de ieri ºi, comparînd-o cu cea de astãzi, sã o înþeleg, sper, ºi pe aceasta din urmã. A înþelege nu înseamnã nici a-mi place, nici a fi de acord cu ea, ci, tocmai, *a nu o repeta*”[1]. A înþelege e prima datorie la care un istoric trebuie sã rãspundã, ca în vechea maximã ce dezavua net conduita lezantã (*laedere*) sau ironicã (*ridere*) pentru a recomanda comprehensiunea umanã (*intelligere*), nu alta decît cea pe care o indica ºi H.-I. Marrou în parabola cognitivã din *L'Histoire et ses méthodes*[2]. Se poate aºadar subscrie la opinia, evocatã ºi mai sus, cã „trebuie tocmai sã spargem cercul vrãjit al discursului, ideea cã istoria ºi istoriografia se aflã pe veci prinse într-un joc de oglinzi, în care ne vedem numai pe noi înºine, gesticulînd ºi vorbind. Istoria ca dramã realã, dacã o regãsesc, insistã exegetul, mã poate ajuta sã-mi trãiesc ºi prezentul ca real”[3].

În acelaºi sens, punînd însã la lucru ºi experienþa profesionalã în domeniul istoriei, s-a pronunþat Florin Platon, sensibil la „provocarea” din *Jocul cu trecutul,* dar convins cã acest joc e mereu unul *sui generis*, cã el „nu poate exista în afara unor proceduri unanim acceptate care, în cazul particular al istoriei, conferã plauzibilitate rezultatelor cercetãrii, creînd totodatã acel consens interpretativ” de naturã sã asigure durata concluziei[4]. Nu votul majoritãþii (presupunînd cã l-am putea socoti) legitimeazã adevãrul, aºa cum poate fi el, ci tocmai consensul – relativ, desigur – la care ajung specialiºtii în domeniu. Iar dacã vorbim de pluralism, acesta nu poate însemna cã discursurile se pot substitui unul altuia, ci cã trebuie sã le punem într-o „relaþie complementar-cumulativã”[5]. *Jocul* comportã *anumite*

---

1. *Ibidem.*
2. H.-I. Marrou, „Le métier d'historien”, în Charles Samaran (ed.), *L'Histoire et ses méthodes*, Gallimard, Paris, 1961.
3. Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 25.
4. Florin Platon, art. cit.
5. *Ibidem.*

reguli, asupra cãrora au atras atenþia chiar ºi cei care subscriu la „cotitura lingvisticã” din ultimele decenii, una care a marcat, desigur, ºi istoriografia[1].

Unele observaþii critice la adresa sistemului propus de Lucian Boia au venit ºi dinspre teoria literarã, vizîndu-se anume partea de exces, de „modã” asumatã dupã atîtea altele[2]. Confuzia între mituri ºi prejudecãþi, cliºee, sloganuri, obsesii etc. a atras în chip firesc atenþia[3]. *Mitul de lîngã drum,* titra ironic un alt comentator, nu mai puþin atent la valoarea deconstrucþiei întreprinse de Lucian Boia, ale cãrui texte ar fi acut oportune în peisajul cultural de azi, dar susceptibile totuºi de ajustãri, nuanþe, rezerve asupra cãrora nu se poate insista acum. Ca ºi pernele din povestea mincinosului, lunecînd de sub el la auzul fiecãrui nou adevãr, legendele naþionale, miturile fondatoare, etnoimaginarul vehiculat prin *vulgata* istoricã s-ar risipi în urma acþiunii demitizante din ultimul timp[4].

Dimpotrivã, estimînd superlativ acþiunea lui Lucian Boia din cãrþile privitoare la mituri ºi la raportul dintre adevãr ºi ficþiunea istoricã, Adrian Marino îi atribuie „o uºoarã inhibiþie de a duce demistificarea chiar pînã la capãt”, adãugînd el însuºi unele completãri ºi sugerînd nuanþe[5].

De amintit ºi o tentativã de raportare a aceluiaºi sistem la istoria profunzimilor, mai exact la imaginarul social, din care face parte ºi demersul în cauzã.[6]

Desigur, o istorie atît de politizatã ca a noastrã, de la umaniºtii secolului al XVII-lea pînã acum, avea nevoie de o surdinã, dacã nu chiar de un „duº rece”, cum se aratã a fi *Istorie ºi mit în conºtiinþa româneascã*, volum urmat consensual de un altul, *Douã secole de mitologie naþionalã.* Autorul n-a ocolit marile probleme ale domeniului ºi n-a ezitat sã dea rãspunsuri, adesea la limitã, fãrã menajamente, dincolo de prudenþa pe care istoricii îndeobºte sînt datori sã o pãstreze cînd este vorba despre teme aºa de complexe, cu o mizã atît de importantã. Avea, desigur, motivele lui sã creadã cã numai un discurs radical poate ºoca destul spiritele, producînd un frison salutar, o atitudine mai criticã, de pe urma cãreia societatea în

---

1. *Cf.* Geoff Eley, „De la istoria socialã la «cotitura lingvisticã» în istoriografia anglo-americanã a anilor ’80”, în *Revista istoricã*, VIII, 1997, 5-6, p. 334.
2. Alex ªtefãnescu, „O jucãrie la modã: demitizarea”, în *România literarã*, XXXI, 1998, 42, p. 3.
3. Mircea Iorgulescu, „Tirania cliºeelor”, în *Dilema*, VI, 1998, 288, p. 3; Alex ªtefãnescu, art. cit.
4. Dan C. Mihãilescu, „Pernele istoriei”, în *22*, IX, 1998, 40, p. 15; „O istorie de nuanþe”, în *ibidem*, 42, p.15; „Mitul de lîngã drum”, în *ibidem*.
5. Adrian Marino, „Jocul cu trecutul. Mitologie ºi spirit critic”, în *Cuvîntul*, IV, 1998, p. 9.
6. Simona Nicoarã, „Spre o istorie a profunzimilor: imaginarul social”, în *Vatra*, XXVIII, 2000, 2, pp. 90-93.

ansamblu sã se aleagã cu o istorie mai calmã, mai „bine temperatã”, mai neutrã, mai adecvatã timpului în care trãim.

Relativism benefic

Ipotezele puse la lucru de Lucian Boia ºi interogaþiile lui, prezente la tot pasul, constituie un fel de a relativiza domeniul însuºi, avertizînd asupra situaþiei acestuia, precarã *ab initio*, pînã la formulele cele mai sofisticate de azi. El previne mereu asupra pericolului de a simplifica ºi omogeniza, fie ºi cu mijloacele cuantificãrii postmoderne, în detrimentul veracitãþii ºi al dimensiunii formative[1]. Nu putem decît subscrie la concluzia avansatã de autor cã relativismul pus la lucru în analiza problematicii mitului nu trebuie sã-l dezarmeze nici pe istoric, nici pe lectorul sãu. Tinînd cont de filtrele deformante, de structurile imaginarului, de imixtiunea inerentã a ideologiilor, de comenzile politice, istoricul trebuie sã manifeste maximum de rigoare conceptualã ºi de aplicaþie metodologicã, sã respecte acele reguli ale meseriei care pot asigura un echilibru al discursului, o mãsurã, nu alta decît aceea a bunului-simþ aplicat la un domeniu cu norme îndelung elaborate. Investigaþia reclamã ipoteze ºi scenarii verosimile, discursul ei trebuie sã fie raþional ºi inteligibil[2].

Iluzia consensului în istorie, alimentatã de pozitiviºti, marxizanþi etc., nu se mai poate menþine[3]. Istoriografia a proliferat în materie de surse, interpretãri, metode, fãrã sã se apropie totuºi de o soluþie definitivã. Dimpotrivã, o asemenea þintã pare a se îndepãrta cu paºi repezi. Practic, istoria a explodat exponenþial ºi ne aflãm, ca profesioniºti ai domeniului, în situaþia celui care a semãnat plante prea fecunde ºi este acum în pericol de a fi înãbuºit, asfixiat de opulenþa lor. André Maurois a recurs odatã la o asemenea metaforã pentru situaþia bibliotecii în ansamblu, însã ea exprimã la fel de bine producþia istoriograficã, tot mai amplã, mai diversã, adeseori ºi inutilã, cum ne-a prevenit la timpul sãu, între alþii, N. Iorga[4].

Critica lui Lucian Boia vizeazã în fond domeniul însuºi, capacitatea istoriei-discurs de a atinge adevãrul ºi de a-l impune. Cînd e vorba despre marile probleme ale umanitãþii, aportul istoriografiei rãmîne insignifiant. „Cîþi istorici au spus ceva cu adevãrat esenþial despre istorie?”[5] Nimeni nu

1. Lucian Boia, *op.cit.*, pp. 145 ºi urm.
2. *Ibidem*, p. 172.
3. *Ibidem*, p. 170.
4. N. Iorga, *Generalitãþi cu privire la studiile istorice*, ediþia a IV-a, Polirom, Iaºi, 1999, pp. 107-121, 342.
5. Lucian Boia, *op. cit.*, p. 13.

aºteaptã desigur un rãspuns precis la o asemenea chestiune ºi mã îndoiesc cã autorul ei l-ar putea oferi. Îi înþeleg scepticismul ºi cu privire la contemporanii sãi români, trataþi mereu de-a valma ºi cu asprime[1]. Impresia ce se degajã din ultimele volume subscrise de prolificul autor e cã n-a fãcut o distincþie destul de netã între discursul oficial, generator de legende ºi mituri, pe de o parte, ºi discursul profesionist, fãrã de care nici un demitizant n-ar putea face un pas înainte.

Nuanþe, deschideri

În cazul de faþã, se poate spune cã avem de a face cu un discurs convingãtor, deºi redus la liniile cele mai generale ºi practicînd parcã anume un reducþionism care sã-i scoatã în relief atitudinea faþã de cîteva teme fundamentale ale istoriografiei. Pe alocuri, el forþeazã – cum se spune – uºi deschise, fiind vorba despre idei, soluþii, metode deja acceptate de comunitatea istoricilor respectabili. Mai era atunci nevoie de o reelaborare, presupus diferitã? Lumea se schimbã, cea cãreia Lucian Boia i se adreseazã acum e fãrã îndoialã alta decît lumea cãreia, cu peste un deceniu în urmã, îi propuneam reflecþii de acelaºi tip în *Istorie ºi finalitate,* volum al cãrui miez priveºte tocmai chestiunea identitãþii ºi a mitogenezei inerente discursului istoric[2].

Perspective noi, aprofundãri, nuanþe erau desigur justificate. S-au produs între timp ºi alte iniþiative (Simona Nicoarã ºi Toader Nicoarã au publicat chiar o carte despre imaginarul social) demne de a fi mãcar menþionate, alãturi de atîtea comentarii pe tema demitizãrii ºi a demistificãrii[3], indicînd o exigenþã sporitã în analiza trecutului, a istoriei în ansamblu. Însã o lecturã „prea apãsatã" în registrul imaginarului riscã a preface experienþa umanã într-un depozit haotic, din care oricine ia ce îi convine ºi construieºte cum îl taie capul. „Matière sans visage", spunea Paul Veyne[4], un sceptic mai bine temperat, de la care se poate învãþa încã multã vreme, inclusiv în ce priveºte distincþia necesarã între „istoria academicã ºi cea destinatã marelui public.

Ca ºi G. Duby, ca ºi alþi istorici de succes, Lucian Boia pare sã fi hotãrît a nu mai scrie pentru profesioniºti, ci pentru un public cît mai larg, al cãrui interes pentru nuanþã nu poate fi decît redus[5]. E o poziþie paradoxalã, din

---

1. *Idem*, „Între directorii de conºtiinþã ai societãþii româneºti de azi, mã îndoiesc cã existã vreun istoric", în *Adevãrul literar ºi artistic*, VII, 1998, 436, p. 3.
2. Al. Zub, *Istorie ºi finalitate*, Ed. Academiei, Bucureºti, 1991, pp. 7-77.
3. Al. Zub (coord.), „Istoria ca discurs demistificator", în *Xenopoliana*, VI, 1998, 3-4, p. 164.
4. Paul Veyne, *op.cit.*, p. 384.
5. Pierre Nora (ed*.), Essais d'égo-histoire*, Gallimard, Paris, 1987, p. 367.

moment ce proclamã totodatã nevoia de nuanþe în discursul istoric[1]. Paradoxalã e ºi pledoaria lui pentru profesionalism, într-un text ce justificã totodatã dreptul oricui de a þine orice discurs despre istorie[2]. A elabora discursul *en historien*, respectînd deci normele profesiei, iatã problema, iar asupra ei mi se pare cã autorul n-a insistat destul, dupã cum n-a stãruit nici asupra deontologiei pe care trebuie sã o respecte oricine intrã în „jocul cu trecutul”[3], sintagmã ce merita ea însãºi mai multã precauþie criticã.

„Istoria justificã întotdeauna orice”, mai adaugã autorul[4], însã trebuie spus numaidecît cã nu o poate face la modul profesional, adînc, serios, mod nediferenþiat în text de *vulgata* oficialã ºi de diletantismul jurnalistic. Graba demitizãrii *à tout prix* se rãzbunã, ca ºi abordarea ostentativ ironicã a unor teme care, în definitiv, þin de realitatea ultimã a oricãrei culturi, cum recunoaºte undeva chiar autorul. Legitimitatea miturilor nu poate fi ignoratã, din moment ce ele colaboreazã inextricabil la alcãtuirea oricãrei fiinþe, culturi, istorii. Numai cã modul ludic de a trata lucruri atît de grave este, pare-se, contaminant ºi a produs deja imitatori lamentabili[5]. Demitizarea tinde sã devinã – la acest nivel – o modã, însã putem spera cã – la nivelul profesionismului – „trilogia” din care se înfiripã va avea urmãri benefice, stimulînd analize critice ºi restituiri mai puþin marcate de dimensiunea conflictualã a istoriei.

Relativizarea discursului istoric, fie ºi cu preþul unor excese amendabile, e un cîºtig, cãci îngãduie o lecturã pluralistã ºi o percepþie mai justã a limitelor sale. Trebuie sã admitem cã reconstituirea trecutului „aºa cum a fost” este o iluzie venitã din secolul al XIX-lea ºi cã istoria se vãdeºte o (re)construcþie continuã[6]. Dacã e aºa, deconstrucþia devine nu numai posibilã, dar ºi utilã, mãcar ca exerciþiu analitic, unul care trebuie sã evite însã, pe cît posibil, reducþionismul[7].

---

1. Lucian Boia, *Istorie ºi mit*..., p. 223.
2. *Idem, Jocul cu trecutul*, p. 105.
3. *Cf.* Al. Zub, *Istorie ºi finalitate*, pp. 185-189 : „Crochiu deontologic”.
4. Lucian Boia, *Istorie ºi mit*, p. 32.
5. Un exemplu : Florin Ardelean, „Întoarcerea mitului risipitor”, în *Familia*, 33, 1997, 9, pp. 48-52, unde problema e tratatã jucãuº, „superior”, cu apel la termeni total inadecvaþi ºi bombastici, de care o carte a lui Lucian Boia, precum cea pusã în discuþie, putea fi scutitã. Mã abþin sã citez. Ar fi sã reproduc cîteva pagini de inepþii insolente, scrise cu aerul cã participã la revizuirea criticã a istoriografiei.
6. *Cf*. Cecilia Tohãneanu, *Epistemologia istoriei. Între mitul faptelor ºi mitul semnificaþiilor*, Editura ªtiinþificã, Bucureºti, 1998, pp. 7-8 ; *Idem*, „Istoria – un discurs interpretativ ºi plural”, în *22*, X, 1999, 43, p. 11.
7. Joseph Margolis, *Historical thought, constructed world. A conceptual primer for a turn of the millenium*, University of California Press, Berkeley, 1995.

Este ceea ce ne propune istoricul Lucian Boia în ultimele sale cãrþi, ispitit sã articuleze un sistem coerent, bazat pe ideea cã *textul* sau *discursul* sînt „elaborãri relativ autonome faþã de trecutul la care se referã ºi dependente totodatã de structurile imaginarului ºi de acþiunea ideologiilor”[1]. E un sistem pe care autorul l-a descris deocamdatã ca mecanism ºi l-a ilustrat numai schematic. Analize mai profunde se cuvin întreprinse, în viitor, cu beneficii cognitive de care putem fi de pe acum siguri. Rostul lor etnoterapeutic nu trebuie nici el subestimat, cu observaþia – fãcutã chiar de Lucian Boia – cã „patriotismul în istoriografie înseamnã (azi) sã ne reclãdim o ºcoalã naþionalã de nivel european”, adicã de un profesionalism indiscutabil[2].

O asemenea atitudine nu poate fi decît salutarã. Ea ar repune în discuþie relativismul însuºi, deconstruibil – ca orice *ism* al gîndirii umane – ºi reductibil la o justã mãsurã. Fiindcã s-a putut vedea cã fragmentarea produsã de relativism, ca reacþie legitimã la ideologia unicã, se vãdeºte contraproductivã într-un moment cînd comunitãþile se „reidentificã” pe mai multe planuri ºi simt nevoia unei coeziuni pe care excesul relativist nu o serveºte deloc[3].

Studiile la care ne-am referit mai sus, pe tema imaginarului, nu îndeamnã la exces, desigur, însã ele îl fac posibil în mediile mai puþin atente la acel *juste milieu* care previne excesul ºi stimuleazã optica unui pluralism capabil sã ofere soluþii echilibrate. Discursul istoric nu face excepþie. Unele sugestii postmoderne ºi neoistoriste ar putea fi utilizate spre a-i lãmuri mai bine statutul la ora actualã, statut pe care, sub alt unghi, G. Cãlinescu (*Principii de esteticã*, 1939) îl socotea afin cu sinteza epicã, atribuindu-i un caracter de disciplinã inefabilã[4]. Ne rãmîne sã aprofundãm asemenea sugestii, armonizîndu-le cît mai bine cu experienþa pragmaticã a istoriografiei.

Apãrut în *Dacia literarã*, XII, 1, 2001.

---

1. Lucian Boia, *Jocul cu trecutul*, p. 6.
2. *Cf.* Dan C. Mihãilescu, „O istorie de nuanþe”, în *22*, IX, 1998, 41, p.15.
3. *Cf.* Andrei Marga, *Relativismul ºi consecinþele sale*, Editura Fundaþiei pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 1999. *Apud* Alexandru-V. Mureºan, „Pluralismul pragmatic – replicã la relativism”, în *Tribuna*, XII, 9-12, martie 2000, p. 6-7.
4. Liviu Petrescu, „«Noul istorism» ºi miºcarea postmodernã”, în *Echinox*, XXXI, 10-12, 1999, p. 9. Vezi ºi Brook Thomas, *The new historicism and other old-fashioned topics,* Princeton University, 1999.

Istoria ºi discursul alternativ

Alexandru Zub

O dezbatere ce trebuia sã aibã loc în spaþiul istoriografiei s-a produs în ultimul timp pe un teritoriu aproape strãin de acest domeniu. Presa, atentã la *scandal* ºi sensibilã la *spectacol*, a fãcut din chestiunea manualelor alternative o temã fierbinte, incitînd spiritele ºi producînd o suitã de reacþii în medii dintre cele mai diverse. Fãrã nici o preocupare de a defini problema însãºi, deloc nouã ºi deloc simplã, unii ziariºti i-au atribuit dimensiuni excesive ºi au livrat-o unui public ce se nutreºte mai cu seamã din spectacol ºi scandal.

Cum s-a ajuns aici, e o chestiune demnã de interes, în alt cadru, fie numai ºi fiindcã în deceniul din urmã orice tentativã de a gîndi soluþii durabile la o problemã sau alta a produs reacþii analoage. Amînate, compromise, falsificate, soluþiile în cauzã au fost scoase practic de pe rol ºi trecute, cum se spune, *ad acta*, sporind anume dosarul eºecurilor. Te întrebi, în acest caz, dacã tentativa de reformã a Ministerului Educaþiei Naþionale putea sã aibã, pentru moment, un alt rezultat. Adversarii reformei s-au mobilizat, energic, spre a-i submina mersul ºi a o reduce la gesturi cumva simbolice. Publicarea unor manuale alternative de istorie le-a cãzut numai bine pentru a-i stîrni la lupta împotriva „demolatorilor” de temelii ale identitãþii noastre. O temã fierbinte, asupra cãreia urmau a se rosti nu numai ziariºtii a-toate--competenþi, dar ºi „pensionarii” cutãrui penitenciar, unde presa a socotit util sã consemneze reacþii la istoria alternativã.

Ce e, în fond, aceastã istorie ºi cum de a stîrnit ea asemenea reacþii în presã, la parlament, pe stradã, oriunde cei interesaþi a tulbura mereu apele au gãsit oportun sã arunce iarãºi sãmînþa discordiei? Sã spunem, mai întîi, cã istoria alternativã se practicã demult în lume, cã manuale de acest fel au existat ºi la noi, încã din secolul trecut, cînd profesorul de istorie putea sã opteze pentru un manual sau altul în cursul predãrii. Însã autorii de manuale, ca peste tot în lume, trebuiau sã þinã cont de o programã, iar aceasta era un apanaj al ministerului de resort. A.D. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, I. Lupaº, Andrei Oþetea, istorici reputaþi, au întocmit ºi ei manuale, alãturi de autori „secundari”; toþi trebuiau sã respecte însã un

minimum tematic, cadrul „evenimenþial” (dacã e sã folosim un barbarism la modã) recomandat de forul tutelar.

Rãmînea loc, desigur, pentru nuanþe. La finele secolului al XIX-lea, a avut loc chiar ºi o disputã destul de vie cu privire la locul ocupat de români în istorie ºi, prin urmare, în manualele respective. Adepþii etnocentrismului n-au fost nici puþini, nici fãrã însemnãtate. A prevalat însã, pînã la urmã, ideea de mãsurã, de echilibru, de armonie cu ansamblul istoriei, susþinutã de I. Bogdan ºi alþi profesioniºti ai domeniului. Regãsim cumva aceastã confruntare ºi dupã întîiul rãzboi mondial, cînd ªtefan Zeletin milita pentru o *istorie* (preponderent) *socialã*, în timp ce G. Brãtianu insista pentru o istorie mai complexã, în care socialul sã deþinã numai o parte, legitimã, din economia ansamblului.

Tînãrul savant avea, fireºte, dreptate. În acest spirit, cultivat sincron ºi de istoricii de la *Annales*, se va dezvolta o întreagã „literaturã” a manualelor de istorie, în mod firesc „alternative”, din moment ce erau întocmite de autori diferiþi, a cãror subiectivitate nu mai putea fi pusã la îndoialã. Nu exista, atunci, un impediment serios la asumarea discursului alternativ. Era în firea lucrurilor, din moment ce discursul în cauzã era marcat de personalitatea autorului ºi susceptibil, prin urmare, de nuanþãri infinite.

O analizã sistematicã a problemei, sub acest unghi, ar fi deosebit de instructivã, fiindcã nici un autor (nici mãcar Iorga) n-a rãmas neatins de tendinþa diversificãrii discursului istoric în sfera învãþãmîntului, tendinþã nãscutã ºi ca un rãspuns la abuzurile pozitivismului. Chestiunile cele mai delicate ale problemei au fost atinse atunci de Henri Hauser, într-un volum închinat chiar lui N. Iorga, a cãrui dublã prestaþie, didacticã ºi de ordin ºtiinþific, era mult apreciatã. Multitudinea ofertei în domeniul istoriografiei era de la sine înþeleasã, din moment ce se recunoºtea subiectivismul inerent oricãrui demers de acest fel.

Istoricii rãspundeau astfel la „provocãri” ce veneau din alte zone ale cunoaºterii, între care cea a lui Paul Valéry (*Regards sur le monde actuel)*, una radicalã, se cuvine amintitã ca reper într-o disputã extrem de vie, neîncheiatã încã. Alþi sceptici s-au rostit între timp, fãrã a epuiza contestaþia, polemica, dialogul multidisciplinar pe tema limitelor discursului istoric ºi chiar a legitimitãþii acestuia. Inutil sã insistãm acum asupra chestiunii, deºi ea mai comportã un interes major la acest început de secol, cînd „umanioarele” în ansamblu sînt repuse, sub unele aspecte, din nou în discuþie.

Istoria, ca discurs ºi ca materie didacticã, nu face excepþie. Asistãm chiar, în ultimul timp, la agresiuni de tot felul, în ambele sectoare, ceea ce i-a silit pe profesioniºti sã caute noi modalitãþi de rãspuns, mai adecvate momentului. Le-au gãsit, în adevãr, sau numai îºi închipuie cã sînt în posesia lor? Acuzele ce li se aduc acum, în jurul manualelor alternative, însã cu o mizã

mai mare, denotã o prevalenþã a iluziei. Nimeni nu pare interesat sã punã lucrurile în ordine, examinîndu-le cu atenþie, în perspectiva unui ansamblu cît mai coerent, care nu devine acceptabil decît la confluenþa disciplinelor umaniste. Este de la sine înþeles, în epoca noastrã, cã discursul istoric se constituie din resurse proprii, nu puþine, nici nesemnificative, dar ºi din aluviuni produse în zonele conexe.

La începutul anilor ’60, în plinã derutã a domeniului (J.H. Plumb, *The crisis in the humanities*), se cãutau soluþii regenerative, adesea prin intermediul altor discipline. Sugestii structuraliste se recunosc în multe scrieri istorice din epocã, precum în braudeliana *Grammaire des civilisations*, gînditã ca manual alternativ pentru ultimul ciclu, formulã de înnoire pe care unii istorici o socot ºi astãzi prea îndrãzneaþã. Atunci însã ea a scandalizat breasla, fiindcã pãrea sã elimine cu totul istoria tradiþionalã, acea „histoire historisante” cãreia un H. Berr îi prevãzuse moartea (*Revue de synthèse historique*) încã de la 1900. Nu era însã o percepþie corectã. Braudel însuºi a voit sã preîntîmpine abuzurile, insistînd asupra nevoii ca în primul ciclu sã se cultive naraþiunea, evenimentul, cronologia, pentru a se fixa mai întîi un cadru ºi o temelie pentru ceea ce s-ar putea clãdi, treptat, în ciclul secund ºi a se ajunge la „gramatica” finalã, o lecturã structuralistã *sui generis* a istoriei la îndemîna studioºilor din ultimul ciclu. Nimeni n-a impus atunci soluþia în cauzã, nici alta complementarã, soluþiile coexistînd ºi revelîndu-ºi, dacã era cazul, resursele didactice pe parcurs. Braudel însuºi a insistat, pe un plan încã mai vast, asupra complementaritãþii lor, afirmînd cã orice formulã îi pare demnã de atenþie, numai sã nu excludã nici una dintre soluþiile posibile, ca în celebra lui prefaþã la cartea lui Émile Callot, *Ambiguités et antinomies de l’histoire et de sa philosophie* (1962).

Am insistat oarecum asupra acestui caz, poate atipic, întrucît Fernand Braudel ocupã un loc aparte în definirea relaþiei dintre istorie ca discurs ºi proiecþia ei didacticã. Adaug cã disputa produsã atunci îºi menþine interesul în lume, dar e acut actualã pentru noi, care ne gãsim încã în situaþia de a depãºi discursul unic în materie politicã ºi în ºtiinþele umane. Se poate explica faptul cã în ambele direcþii s-a ajuns la excese pãgubitoare pentru un bun echilibru social ºi pentru efortul autocognitiv din ultimii ani. Ispitiþi ºi ei de discursul „politically correct”, unii istorici au sacrificat prea lesne exigenþe elementare ale profesiei lor, socotind cã alinierea la standardele europene înseamnã adoptarea de scheme interpretative nu mai puþin pãguboase decît cele pe care înclinau, din alte motive, sã le respingã pînã nu demult. Înainte de a fi un eºafodaj destul de solid din punct de vedere arhivistic, documentar, ca spaþiu al „evenimentelor”, istoria a ajuns pentru ei un simplu joc intelectual, un *puzzle* cu reguli mereu schimbãtoare, susceptibil de ironie ºi acuzã publicã. *Deconstrucþia*, utilã ca exerciþiu, poate

ºi amuzantã, se practicã deja înainte de a ºti realmente ce înseamnã, în domeniul respectiv, o *construcþie*.

Un viciu profesional e sesizabil într-o asemenea conduitã. A nega cu orice preþ, fãrã direcþie explicitã, a ajuns un semn de distincþie, cultivat în mediile elitiste. Dintre cei ce se pregãtesc a profesa istoria, în cercetare sau în sfera didacticã, puþini se mai preocupã acum (nu renteazã, evident) de treptele unei iniþieri sistematice. Studiosul e îndemnat din capul locului spre eseu, deºi la eseu se poate ajunge, eventual, ca „punct terminus", numai dupã lungi strãdanii în zona restituþiei monografice, a exhaustivului documentar, a cercetãrii atente într-un domeniu bine definit.

Mai gravã, ca simptom al deprofesionalizãrii, pare a fi extensia abordãrii de tip eseistic în ºcoalã ºi, mai cu seamã, în manualele de istorie, conduitã ce poate fi situatã oarecum la antipodul celei profesate sub dictaturã, cînd un manual era menit a spune totul ºi în expresie definitivã. Dimpotrivã, eseul indicã o personalizare a discursului, beneficã pînã la un punct, pernicioasã dacã ignorã anumite exigenþe. Fãrã a trebui sã spunã totul într-un domeniu, manualul nu poate nici escamota, programatic, o structurã esenþialã care, în cazul istoriei, înseamnã totuºi periodizare, cronologie, evenimente, pe temeiul cãrora se pot face apoi analize ºi interpretãri mai nuanþate. Nerespectarea acelei structuri provoacã inerente distorsiuni de percepþie ºi reprezentare a ansamblului, afectînd astfel însãºi menirea unui manual, ca mijloc formativ ºi ca suport pentru alte achiziþii. O bunã sintezã de elemente structurale ºi restituiri punctuale ar garanta, poate, reuºita unui manual de istorie, þinînd seama, fireºte, de nevoile timpului nostru.

Recenta disputã în jurul manualelor alternative invitã din nou corpul istoriografic la un examen mai atent al profesiei în cauzã, ceea ce presupune în primul rînd autoanalizã. Istoria nu e posibilã fãrã ego-istorie.

Violenþa formei, persistenþa fondului

Alexandru Zub

De aproape douã secole, lumea noastrã cunoaºte un proces modernizator cu cadenþe ºi intensitãþi diferite, cu sincope ºi obnubilãri de tot felul, care în ansamblu lasã totuºi impresia unei evoluþii ascendente. Mecanica procesului e ºtiutã, pe seama unor studii în continuã diversificare ºi nuanþare, alcãtuind deja o vastã „literaturã”. Nota lor comunã, poate cea mai sensibilã, ar putea fi insistenþa cu care s-a urmãrit conexiunea dintre *fond* ºi *formã*, ca element decisiv al schimbãrii.

Dispunem astãzi de o vastã gamã de analize ºi interpretãri, cele mai multe cãutînd sã explice dinamica amintitã. De la eseurile timide ºi modeste din primele decenii ale secolului al XIX-lea, s-a ajuns la sistematizãri notabile în a doua jumãtate, mai ales în sînul Junimii, societate de care se leagã ºi o filozofie a culturii bazatã pe relaþia dintre cele douã elemente. Sintagma lui Maiorescu, *forme fãrã fond*, rezumînd oarecum contradicþiile unui moment socio-cultural, a fãcut de atunci o lungã carierã. Lungã, sinuoasã ºi pe alocuri stranie, cum a sesizat deja, cu bun temei, Alexandru George în cîteva rînduri.

Nu e poate inutil sã amintim, în treacãt, faptul cã una dintre primele reacþii critice la adresa teoriei maioresciene a pseudomorfozei a fost o misivã a tînãrului A.D. Xenopol, în care demonstra falsitatea acelei teorii, pornind anume de la faptul cã armonia dintre fond ºi formã nu se poate obþine decît în timp, cã oriunde ºi oricînd forma înnoitoare încorporeazã fondul, umplîndu-se de conþinut, asigurîndu-ºi autenticitatea.

Analiºtii modernitãþii noastre (E. Lovinescu, ªt. Zeletin, M. Manoilescu etc.) au reluat chestiunea, sistematic, dupã întîia conflagraþie mondialã, cu beneficiul asigurat de studiile istorice ºi sociologice produse în alte zone pe seama aceluiaºi fenomen. Partea istoricilor (N. Iorga, V. Pârvan, G. Brãtianu între alþii) la explicarea fenomenului nu e mai puþin demnã de interes. Prin ei, cîmpul faptic a putut fi explorat mai bine ºi pus de acord cu sistemul conceptual folosit de specialiºti în domenii conexe.

Sã amintim numai faptul cã sociologi ºi filozofi de seamã s-au rostit, la rîndul lor, asupra chestiunii, nu o datã cu gîndul de a lãmuri „fenomenul românesc” în ansamblu (C. Rãdulescu-Motru, M. Ralea, D. Gusti, P.P. Negulescu etc.). De la *Mecanica socialã* a lui Spiru Haret la *ªtiinþa naþiunii*, elaboratã de D. Gusti, calea parcursã de comentatorii acelui fenomen e semnificativã sub multiple unghiuri. Unghiul metodologic trebuie amintit aici cu precãdere, fiindcã ar putea pune în luminã unele achiziþii importante pentru explicarea procesului modernizãrii la noi.

Înainte de a se încheia rãzboiul întregirii de stat a României, cîþiva intelectuali cãutau cu fervoare, la Iaºi, soluþii de redresare postbelicã. Ideea cea mai de seamã, înfiripatã acolo, în „pribegia eroicã”, a fost crearea unei asociaþii, apoi a unui institut special, care sã studieze cît mai deplin realitatea româneascã ºi sã punã la dispoziþia legislatorilor datele cuvenite. Reforma se cuvenea întemeiatã pe ºtiinþã, iar ºtiinþa reclama sprijin din partea statului. Statul însuºi era menit, în aceastã viziune, sã devinã un stat cultural. Revista scoasã de Gusti în acest scop, *Arhiva pentru ºtiinþa ºi reforma socialã*, debuta cu un studiu scris de Pârvan despre „Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane”. Sînt ideile pe care avea sã le dezvolte apoi o întreagã ºcoalã, de reputaþie mondialã, pe seama unor ample cercetãri de teren ºi a unor analize care þineau cont de rezultatele dobîndite în alte þãri de sociologi, etnografi, antropologi, folcloriºti etc.

Nu e greu de sesizat o anumitã convergenþã de planuri, susceptibilã sã explice oarecum „cariera” ºcolii de la Bucureºti. Pârvan închinase domeniului sãu un volum de *Idei ºi forme istorice*, în care *ideile* rimau cu *fondul*, iar lungile discuþii ulterioare pe tema specificului etnocultural aveau sã reactualizeze vechea disputã despre *fond* ºi *formã*. O întîlnim la cei mai de seamã protagoniºti, ale cãror texte esenþiale pot fi lesne regãsite în antologia lui Iordan Chimet, *Dreptul la memorie*. Cercetarea concretã a realului se unea, în acest orizont, cu efortul de a-l sistematiza teoretic, astfel ca „productele” obþinute sã poatã rodi ºi în alþii. Accentul pus pe „rînduialã”, ca în revista cu acelaºi nume scoasã de D.C. Amzãr, strãduinþa de a construi o fenomenologie a spiritului autohton, ca în studiile lui M. Vulcãnescu, sistematizãrile superior didactice de filozofia culturii, întreprinse de P.P. Negulescu, T. Vianu, N. Bagdasar ºi alþii, denotã acelaºi spirit ºi sugereazã cãi multiple de explicare a fenomenului amintit. Era o altã vîrstã a culturii, cu notabile ambiþii ºi resurse, subminate însã de mari convulsii politice.

S-a evocat intens, atunci ca ºi în timpul din urmã, existenþa unei crize a culturii, pe care unii au identificat-o în lumea formelor. M. Ralea sesiza chiar, pornind anume de la soarta veºmîntului, ca element de culturã, un declin continuu al formei. Avea în vedere, se înþelege, chestiuni de stilisticã vestimentarã, modã, mentalitãþi, oarecum pe linia deschisã cu un secol în

urmã de Carlyle. Declinul invocat de sociolog era unul relativ, cãci îl compensa o anume descãtuºare de formalismul instalat de-a lungul timpului în acest domeniu. Extinzînd judecata asupra evoluþiei în ansamblu, el conchidea cã „toate regimurile conservatoare pãstreazã ºi respectã formalismul", pe cînd „regimurile progresiste" îl neglijeazã. Dar nici un regim nu e definibil atît de categoric ºi nu existã inovaþii în absolut, orice înnoire avînd ca suport un set de valori acumulate, un complex istoric inextricabil, pe care novatorii tind sã-l ignore, dacã au veleitatea sã parã mai mult decît sînt.

„Contradicþia lui Maiorescu" (dacã e sã reluãm sintagma deja „clasicã" a unuia dintre exegeþi) se aratã a fi nu numai persistentã în culturã, dar ºi extensibilã la alte domenii. *Fondul* ºi *forma* se aflã în continuã tensiune, prezentã de altfel în orice creaþie. O putem sesiza în disputele de caracter ideologic, dar ºi în sfera politicului, în economie, drept, administraþie etc.

Dacã tensiunea dintre *formã* ºi *fond* este inerentã oricînd, ea capãtã nuanþe noi, specifice, cînd este vorba despre tranziþia de la un sistem social-politic la altul. Alte idei înseamnã alte instituþii, iar construirea acestora presupune o violenþã a formei în raport cu fondul, a cãrui rezistenþã la înnoire este, în definitiv, un element de stabilitate.

O întreagã filozofie socialã se degajã din analiza relaþiei în cauzã. Alarmat de mimetismul formelor practicat de contemporani („Cînd nu vom mai fi arlechini?"), Kogãlniceanu îndemna la mãsurã ºi discernãmînt. Istoria, tradiþiile, modelele din vechime puteau constitui, în acest sens, ancora necesarã unei corãbii în furtunã. De unde îndemnul ca schimbãrile sã se facã „blînd", „gradual", „înþelept", cu respect pentru ceea ce timpul a sedimentat valabil. Cãlãtorind întîia datã cu trenul, de la Paris la Versailles, acelaºi Kogãlniceanu sesiza tocmai dimensiunea amintitã, întrebîndu-se dacã nu cumva încalcã astfel „drepturile timpului".

Nimeni nu cunoaºte însã exact aceste drepturi, adicã relaþia optimã dintre forma aducãtoare de noutate (instituþionalã) ºi fondul (conservator prin definiþie), însã o bunã lecturã a istoriei ne-ar putea scuti de opþiuni neinspirate, excese, pericole previzibile.

Pentru mulþi oameni politici istoria pare a fi totuºi un domeniu interzis.

Apãrut în *Curentul*, septembrie, 1998.

Multiculturalismul, o provocare a postmodernitãþii

Alexandru Zub

Disputele produse de la un timp în medii universitare, în foruri politice sau în presã pe seama învãþãmîntului multicultural reactualizeazã o temã mai veche ºi mai amplã din alte zone ale lumii. Multiculturalismul cunoaºte acum o nouã vogã, pe alocuri excesivã, care îndeamnã la reflecþie ºi la situare în timp, deoarece un apel la istorie e în mãsurã a lumina mai bine sensul ce i se atribuie azi. S-ar putea închipui chiar o istorie sub acest unghi, al multiculturalitãþii, cum sugera mai demult antropologia culturalã ºi cum au încercat sã facã în ultimul timp unii istorici (mai ales) americani.

Multiculturalismul preocupã astãzi mediile cele mai diverse, mai peste tot în lume, ºi comportã de aceea abordãri multiple, fiecare cu o competenþã distinctã. Dacã la noi a fost ºi este plasat mai cu seamã în sfera didacticã, faptul are o motivaþie precumpãnitor politicã. Nu este pista pe care ne vom angaja în acest expozeu, menit numai sã schiþeze un cadru pentru analiza fenomenului. Perspectiva este aceea a unui istoric interesat de evoluþiile curente ºi de plasare a lor în diacronia lumii moderne[1].

Sã notãm mai întîi cã schimbãrile spectaculoase petrecute în ultimul deceniu pe glob ºi mai ales în Europa Centralã ºi de Est au produs deja analize pe multe planuri. Multiculturalismul, ca reflex legitim al cãutãrilor ºi mutaþiilor de naturã geopoliticã, a devenit o temã predilectã, în strînsã conexiune cu pluralismul politic admis numaidecît în zona dominatã anterior de Uniunea Sovieticã. Ceea ce se voia un bloc, a cãrui „unitate de monolit" era proclamatã mereu, a ajuns un mozaic politic ºi etnocultural, confruntat mai pretutindeni cu obsesii identitare[2].

N-a fost, desigur, o situaþie cu totul neprevãzutã, din moment ce în anii '70 s-au închipuit deja mai multe scenarii de disoluþie a „imperiului

1. *Cf.* Al. Zub, *La sfîrºit de ciclu. Despre impactul Revoluþiei franceze*, Institutul European, Iaºi, 1994.
2. Jacques Lesourne, Bernard Lecomte, *De l'Atlantique à l'Oural, l'après--communisme*, R. Laffont, Paris, 1990.

sovietic” (H. Carrère d’Encausse, André Amalrik etc.), iar în anii ’80 s-a reactivat spectaculos interesul pentru *Mitteleuropa*, federalism, multiculturalitate, pe linia unor tradiþii ce se puteau dovedi încã fecunde[1].

Asemenea preocupãri consunau cu unele tentative de a soluþiona criza ideologiilor, tot mai evidentã ºi mai neliniºtitoare[2]. „Socialismul cu faþã umanã” eºuase, „eurocomunismul” la fel. Doctrina gorbaciovianã întemeiatã pe „transparenþã” ºi „reformã” a stîrnit entuziasme în Occident, dar n-a putut fi un rãspuns adecvat la criza „sistemului sovietic”. Înainte ca acesta sã se destrame cu totul, experþii cãutau deja un substitut ideologic, precum „liberalismul” descris de Fukuyama ca ideologie dominantã a noului ev[3], în timp ce alþii nutreau iluzia cã „postmodernismul” le-ar putea oferi soluþia aºteptatã[4].

Lumea se reaºeza, grãbitã, febrilã, dupã eºecul evident al unui sistem totalitar ºi decantarea pregnantã a carenþelor celuilalt, întemeiat pe democraþie. „Rãzboiul rece” produsese eroziuni de tot felul în ambele tabere, ceea ce avea sã întîrzie considerabil procesul de restructurare. Taberele s-au contaminat mutual, complicitãþi multiple s-au creat peste tot, marcînd inevitabil etapa reaºezãrilor postcomuniste. Compromisã la întîlnirea cu realitatea, doctrina marxistã supravieþuia în unele medii academice din Apus, unde „bazele” ei sînt încã apãrate cu aplomb ºi nu fãrã o anumitã legãturã cu multiculturalismul[5], privit ca ideologie, ºi nu ca deschidere multiculturalã[6].

O micã parantezã se vãdeºte aici utilã. În numele *civilizaþiei*, secolul al XVIII-lea deosebise între popoare avansate ºi popoare înapoiate, sãlbatice, incapabile de progres. Secolul al XIX-lea a pus accent pe *culturã*, stimulînd particularismele, specificul naþional, nu o datã în dezacord cu ideea modernã de progres. Regãsim aceastã atitudine azi, în plin *postmodernism*, sub diverse forme, care privilegiazã particularismul, secvenþialul, miºcarea centrifugã, punînd sub semnul întrebãrii chiar ideea de progres, de care s-a abuzat adesea între timp. Cãci progresul e numai un punct de vedere, o perspectivã, cea a raþiunii. Alte perspective ar fi tot aºa de legitime. „Punctul de vedere modern, s-a spus, e un punct de vedere al punctelor de vedere”, un cumul de viziuni, atitudini, modalitãþi, în sensul remarcat ºi de Nietzsche

---

1. Guy Hermet, *Istoria naþiunilor ºi a naþionalismului în Europa*, Institutul European, Iaºi, 1997.
2. Linda Hutcheon, *Politica postmodernismului*, Univers, Bucureºti, 1997.
3. Francis Fukuyama, *Sfîrºitul istoriei*, Paideia, Bucureºti, 1994.
4. Gianni Vattimo, *Sfîrºitul modernitãþii. Nihilism ºi hermeneuticã în cultura postmodernã*, Pontica, Constanþa, 1993.
5. Ovidiu Hurduzeu, „Noua identitate a omului occidental”, în *România literarã*, XXXI, 37 (16-22 septembrie 1998), p. 12-13.
6. A.R., „Miculturalismul”, în *Timpul*, IX, 38 (29 IX-5 X 1998), p. 13.

cînd îºi definea contemporanii ca „enciclopedii ambulante”, muzee fastidioase în care încap de toate, fãrã ordine ºi fãrã mãsurã[1].

Se poate înþelege aºadar interesul postmodernilor pentru o astfel de criticã a culturii, interes manifest nu mai puþin ºi în conduita multiculturalistã[2].

Negaþia progresului n-a dus însã la depãºirea lui. În plinã postmodernitate, trãim încã pe seama filozofiei luminilor, din care se nutresc tendinþele descrise de Harvey C. Mansfield prin *politizare, agresivitate, sensibilizare* feministã, *multiculturalism, corectitudine politicã* („political correctness”)[3], pentru a nu mai aminti încã o datã *postmodernismul* ca expresie a tranziþiei spre o formulã încã neconturatã destul ca sã primeascã un alt nume.

O anumitã obstinaþie („tiranie blîndã” ar fi spus Tocqueville) se observã în conduitele de tip multiculturalist, ca ºi în cele care le-au premers ori le acompaniazã. Cãci e vorba de grupuri interesate de un statut identitar ºi, deopotrivã, de obþinerea unei recunoaºteri din partea societãþii. Ele nu se mulþumesc a fi tolerate, ci tind la un prestigiu social, la valorizarea lor optimã[4]. Chestiunea identitãþii le preocupã obsesiv, fie cã este vorba despre trãsãturi specifice sau despre ierarhia socialã, ceea ce înseamnã a dobîndi stima alteritãþii, dar ºi stima de sine, o þintã încã mai anevoioasã[5].

Unii comentatori leagã aceastã propensiune de gîndirea hegelianã, fie ºi stilizatã de un Alexandre Kojève sau pusã la lucru în sens postmodernist de un Fukuyama. Dupã opinia celui din urmã, viitoarele competiþii ºi conflicte se vor produce îndeosebi pentru stimã, prestigiu (*thimos*), încît istoria (sau, dacã vreþi, *postistoria*) ar fi sã capete în viitor o dimensiune thimoticã[6]. „Imense rãzboaie ale spiritului” se anunþau la orizontul noii utopii, atunci cînd lumea era încã dispusã la conflicte oarecum tribale[7]. Izbînda liberalismului, proclamatã solemn de analist, se mai lasã aºteptatã, ca ºi preeminenþa idealurilor înalte în raportulrile dintre oameni.

În fond, nota cea mai frapantã a secolului XX rãmîne tocmai criza gîndirii liberale, pe seama cãreia s-au produs marile dictaturi de stînga sau de dreapta[8]. Noile „filozofii” nu puteau face abstracþie de acest lucru. Viaþa, libertatea, cãutarea fericirii pãreau prea abstracte ºi prea dependente de

---

1. *Cf.* Harvey C. Mansfield, „Politiquement correct”, în *Commentaire,* 83, 1998, p. 625-626.
2. *Ibidem*, p. 626.
3. *Ibidem.*
4. *Ibidem*, p. 625.
5. *Ibidem*.
6. Francis Fukuyama, *Sfîrºitul istoriei ºi ultimul om*, Paideia, Bucureºti, 1994, pp. 129-246.
7. *Ibidem*, p. 283.
8. *Cf*. François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistã în secolul XX*, Bucureºti, 1996, p. 13-40.

ºansã. Cum sã contezi pe un dar natural sau pe o reuºitã individualã? Rãspunsul dat de multiculturalism echivaleazã cu un fel de asigurare socialã contra riscului de eºec. El nu mai pretinde efort de „împlinire universalã” (ca la Hegel), socotind cã orice comunitate are o asemenea vocaþie.

Istoria, ca discurs, îºi dã osteneala sã-i scoatã la luminã resursele. Ea însãºi se aratã postmodernã atunci cînd privigeliazã fragmentarismul, imaginile ºi cultivã pitorescul marilor „spectacole”. Parada din 14 iulie 1989, la bicentenarul Revoluþiei franceze, a adus pe sub Arcul de Triumf echipe folclorice din toatã lumea, alãturi de sportivi, cosmonauþi, artiºti de bulevard etc., iar patru ani mai tîrziu, inaugurîndu-ºi primul mandat prezidenþial, William Clinton a convocat la Washington „bucãtãriile lumii”. În forme ºi cu nuanþe diferite, acelaºi mesaj e deductibil din ambele episoade: festivalul multicultural rãmîne chintesenþa unei lumi interesate de spectacol, de imagini în cavalcadã, mistuindu-se una pe alta. Un rãzboi al imaginilor însoþeste acum orice conflict de anvergurã, dupã cum s-a putut vedea în criza Golfului, în evenimentele din spaþiul ex-iugoslav etc. Am trãit noi înºine, alãturi de alþii din toatã lumea, momentul destrãmãrii regimului comunist, transmis în direct pe micile ecrane, ceea ce l-a fãcut pe istoricul Charles King sã vorbeascã apoi despre o „revoluþie postmodernã”[1].

Sper sã nu forþez prea mult analogia dacã alãtur consensual momentul imediat postbelic din America lui MacArthur, constrînsã la defensivã anticomunistã, ºi momentul actual, cînd ne vine, din acelaºi spaþiu, insistent, îndemnul la o „political correctness”, adicã la atitudini care sã favorizeze grupurile oprimate sau vulnerabile[2]. Ideologia multiculturalismului îi vine în sprijin, ºi ea, cu nuanþe ce descriu un spectru destul de larg: conservatoare, liberalã, criticã etc.[3]. S-a ajuns de aceea la un plural în descrierea fenomenului, dacã definiþia însãºi se derobã, sustrãgîndu-se unui consens cît de cît acceptabil. Vorbim astãzi despre multiculturalisme ºi pentru a sublinia oarecum opoziþia la acel monoculturalism de sursã europeanã, resimþit deja ca o piedicã de mondialiºti.

Dupã ce a intervenit decisiv în rãzboaiele mondiale, aruncîndu-ºi sabia în cumpãnã, America împlineºte parcã profeþia lui Tocqueville de acum un secol ºi jumãtate. Mai mult, prin „rãzboiul rece”, ea aproape ºi-a eliminat principalul adversar ºi se devoteazã unui proiect mondial de putere. Ideologia multiculturalismului, în forma ei liberalã, o ajutã sã demoleze structurile opresive ºi sã punã în valoare marile resurse ale grupurilor marginalizate[4].

---

1. *Cf.* Al. Zub, *Chemarea istoriei*, Junimea, Iaºi, 1997, p. 10.
2. Harvey C. Mansfield, art. cit., pp. 617-627.
3. Pia Brânzeu, „Multiculturalismul contemporan”, în *România literarã*, XXXI, 41(14-20 X 1998), pp. 26-27.
4. Ovidiu Hurduzeu, art. cit.

Desigur, forma cea mai interesantã ºi mai productivã pare a fi în momentul de faþã multiculturalismul critic, profesat de Peter McLaren, care propune sã se negocieze spaþiile socioculturale, sã se regîndeascã relaþiile cu puterea, astfel ca minoritarii, excluºii, marginalii sã poatã fi integraþi în chip egalitarist[1]. Accentul se pune, în acest spirit, pe respectul alteritãþii, pe analogia stimulativã, pe un pluralism al valorilor. Deosebirea nu mai genereazã excluderi, ci o complementaritate beneficã în ansamblul culturii[2]. „A trãi cu diferenþa” (Klaus Roth) a ajuns o normã indispensabilã de conduitã, fiindcã diferenþe (sociale, etnoculturale, religioase etc.) existã în orice domeniu, oricînd ºi oriunde, ceea ce obligã la toleranþã, dialog, negociere.

Cu un sfert de secol în urmã, un concept relativ nou se impunea, sub impactul antropologiei, în analiza relaþiilor dintre culturi, mentalitãþi, grupuri etnosociale : *aculturaþia*. Termenul fusese utilizat încã din secolul al XIX-lea (W.I. McGree), iar în perioada interbelicã a ajuns la o anume rãspîndire (R. Linton, M. Herkovits etc.), poate ca replicã la ºcoala difuzionistã, dar ºi fiindcã propunea o viziune mai dinamicã (M. Hunter, A. Richards, L. Mair etc.) asupra culturii[3].

S-au preferat apoi alte accente, puse pe conexiuni ºi interferenþe, pe sensul finalmente complementar ºi convergent al creaþiei în culturã. Multiculturaliºtii de azi, cei de nuanþã criticã mai ales, merg încã mai departe, reconsiderînd opoziþia antiteticã dintre universal ºi particular, general ºi specific, superior ºi inferior, centru ºi periferic, într-un sens pozitiv, capabil sã integreze diferenþa, insolitul, asimetria, marginalitatea. În plus, ei refuzã „canonul vestic” de evaluare, întrucît e ofensator prin lipsa recunoaºterii ºi propun o scalã dinamicã, mobilã, incitativã[4].

Nici opoziþia stînga/dreapta nu mai este astãzi atît de relevantã, dupã ce s-a putut constata pînã la ce punct extremele se ating. Examinînd „trecutul unei iluzii”, al iluziei comuniste în secolul XX, François Furet a pus-o de altfel convingãtor în luminã[5], alãturi de alþi analiºti interesaþi îndeosebi de o epistemologie a *stîngii*[6]. Adepþii progresismului (încã un

---

1. *Cf.* Pia Brânzeu, art. cit.
2. Klaus Roth (ed.), *Mit der Differenz leben*, Münster, Waxmann, 1996.
3. *Cf.* Al. Zub, *Discurs istoric ºi tranziþie. În cãutarea unei paradigme*, Institutul European, Iaºi, 1998, pp. 176-178.
4. Pia Brânzeu, art. cit.
5. F. Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistã în secolul XX*, Bucureºti, 1996.
6. Fabrice Bouthillon, „Après l’épistémologie de gauche”, în *Commentaire*, 83, 1998, pp. 641-652 ; Gaston Fessard, „Communisme et national-socialisme”, în *ibidem*, pp. 653-666.

ism la îndemînã) îºi acuzã adversarii de toate relele, în numele unei „political correctness” pe care specialiºtii în geopoliticã, feminism, ecologie etc. o aduc mereu în discuþie[1].

Evident, multiculturalismul e un fenomen prea complex pentru a putea fi descris în puþine cuvinte. Comentatorii sãi preferã sã-i evoce fie meritele, fie viciile sesizabile ori ascunse. Obsesia identitãþii poate genera ºi efecte negative, ca ºi privilegierea necondiþionatã a grupurilor minoritare de orice fel. Riscul de a nedreptãþi ºi victimiza pe majoritari nu e mic, nici lipsit de efecte *à la longue*, iar înlocuirea paradigmei verticale (inferior/superior) cu una orizontalã, care sã permitã egalizarea ºanselor, rãmîne încã un pios deziderat[2].

Perspectiva istoricã asupra fenomenului multiculturalist ar putea servi la o mai judicioasã direcþionare a lui. Nu trãim într-un „timp fãrã mãsurã, un timp pur” (Octavio Paz), rupþi cu totul de modernitate, blocaþi în prezent, fãrã ruine ºi fãrã utopii[3], ci poate într-o „modernitate tîrzie”[4], care ar trebui sã ne îndemne a face din multiculuralism nu doar o formã de toleranþã, ci totodatã un mijloc de comprehensiune mutualã[5]. Accentul s-ar deplasa atunci spre dialog ºi relaþii interculturale, cum sugereazã deja unii specialiºti în domeniu.

Noþiunea de *interculturalitate* convine de aceea unei analize mai atente ºi mai profunde a „fiinþei noastre culturale”, cum s-a spus deja în multe rînduri, pornindu-se de la nevoia unei deschideri cît mai ample spre alte sfere de culturã[6]. O educaþie interculturalã bine articulatã ar înlesni, în acest spirit, depãºirea conflictelor interetnice, motivate de regulã ºi cultural[7]. De la logica lui *mono* s-ar ajunge astfel la logica lui *inter*, ca premisã a unui alt tip de solidaritate umanã[8].

---

1. Harvey C. Mansfield, art. cit.
2. Pia Brânzeu, art. cit.
3. Nathan Gardels (ed.), *Schimbarea ordinii globale*, Antet, Bucureºti, 1998, pp. 179-180.
4. Claude Karnoouh, *Adio Diferenþei. Eseu asupra modernitãþii tîrzii*, Dacia, Cluj-Napoca, 1994.
5. Mihai Korka, „Pentru un dialog intercultural”, în *Academica*, VIII, 11.IX.1998, p. 4; Victor Neumann, „Învãþãmîntul multi ºi intercultural”, în *Curentul*, 15-16.VIII.1998, p. 18.
6. Constantin Cucoº, „Interculturalitate ºi educaþie”, în *Forum*, XL, 469-471, 1998, pp. 105-115.
7. *Ibidem.*
8. Micheline Rey, *D’une logique mono à une logique de l’inter. Pistes pour une éducation interculturelle et solidaire*, Conseil d’Europe, Strasbourg, 1996.

Se admite azi, oriunde, cã „toate culturile sînt hibride; nici una nu-i purã; nici una nu este identicã cu un popor «pur»; nici una nu se compune dintr-un þesut omogen. Dincolo de asta, ne previne un analist, toate culturile cuprind, conform cu natura lor, o mare cantitate de invenþie ºi fantezie – de mituri, dacã preferãm –, care se integreazã de la sine în crearea ºi recrearea diverselor imagini ale unei culturi. Datoritã strãdaniilor unor istorici ca Hobsbawm, Ranger ºi Martin Bernal (în *Atena neagrã*), ºtim astãzi cã tradiþiile pot fi inventate (în fapt, chiar aºa se ºi întîmplã adeseori) ºi cã într-o serie de imagini perene aparþinînd trecutului cultural (precum cele ale Greciei clasice) se aflã încorporatã o mare cantitate de manipulare, de «fabricaþie» purã ºi de deliberatã «curãþire» ºi falsificare retrospectivã."[1]

E un proces dinamic ºi de o inepuizabilã diversitate, în care „orice culturã ascunde în sine un potenþial nesfîrºit de combativitate ºi agresiune", îndreptat de regulã contra „demonilor" strãini, pe seama cãrora se pun, la nevoie, nereuºitele dinãuntru. Demonizarea *celuilalt*, ajunsã la forme paroxistice în secolul XX, nu e o invenþie a timpurilor moderne. „Orice document al civilizaþiei, nota Walter Benjamin, e totodatã ºi un document al barbariei"[2].

Lãsînd la o parte speculaþiile interesate, de tip politicianist, sã notãm faptul cã în ultimii ani au apãrut ºi în România studii mai temeinice cu privire la problemele multiculturalismului. Autorii lor pun la contribuþie argumente de ordin psihopedagogic, sociologic, istoric, iar în vremea din urmã temeiuri de antropologie culturalã[3], ca în *Caietele tranziþiei* editate la Cluj de Enikö Magyari-Vincze ºi Ovidiu Pecican[4]. *Homo europaeus* e urmãrit ºi în spaþiul danubio-carpatin (Victor Neumann)[5], iar pentru studiul Transilvaniei se preconizeazã insistent „o istorie pluriculturalã"[6].

De altfel, *Caietele tranziþiei* includ în chiar primul tom un grupaj de analize ºi reacþii la tema multiculturalismului, pusã sub semnul „provocãrii" ºi al reflecþiei metodice[7]. Am putea reþine aici, doar spre a da contur temei

---

1. Edward W. Said, „Culturã ºi identitate", în *Lettre internationale,* ediþia româneascã, vara 1997, p. 84.
2. *Ibidem.*
3. Constantin Cucoº, „Interculturalism în Romania: the metamorphosis of a post-totalitarian society", în *European journal of intercultural studies*, 8, 1997, 3, pp. 257-266.
4. *Caietele tranziþiei,* Cluj-Napoca, 1, 1997.
5. Victor Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus,* New York, 1993.
6. Sorin Mitu, Pompiliu Teodor, „Cãtre o istorie pluriculturalã a Transilvaniei", în *Caietele tranziþiei*, Cluj-Napoca, 1, 1997, pp. 26-28.
7. Nándor I. Magyari, István Horváth, Ovidiu Pecican, Edit Szegedi, „Provocarea multiculturalismului", în *Caietele tranziþiei,* 1, 1997, pp. 29-37.

în cauzã, preocuparea de a o conceptualiza în spaþiul românesc, de a legitima noile experienþe în domeniu.

Multiculturalismul se anunþã în orice caz ca o provocare majorã pentru secolul XXI. În condiþiile în care tehnologia informaþiilor ºi a transportului transformã lumea într-un sat global, dimensiunea multiculturalã se va impune progresiv în marile decizii, angajînd schimbãri dintre cele mai profunde în „noua ordine" (*New World Order*) ºi în mentalitatea oamenilor. Reuºita ei reclamã însã un spirit umanist, asupra cãruia s-a ºi atras atenþia (Steve Olu Michael)[1]. De la asimilaþionism, negare ºi ignoranþã s-ar ajunge, combãtînd orice *ism* ºi stimulînd acþiuni pozitive, la o diversitate de valori ºi de soluþii manageriale, pentru a culmina într-un *multiculturalism* de nuanþã umanistã[2]. O asemenea directivã nu poate reuºi decît însoþitã de *interculturalitate* ºi dublatã de *transculturalitate,* în sensul preconizat de J. Piaget pentru discursul transdisciplinar despre om[3]. S-ar cuveni poate sã imaginãm ºi o *metaculturalitate*, ca soluþie de sintezã a problemelor puse, în lumea postmodernã, de relaþiile atît de complexe între culturi, naþiuni, grupuri minoritare etc.

Criza statului-naþiune, a libertãþii ºi a muncii, aceastã triplã crizã cu care se confruntã contemporaneitatea[4], obligã la prudenþã în abordarea multiculturalismului, dar ºi la curajul intelectual ºi politic de a-i rezolva problemele.

Multiculturalismul poate deveni un mijloc de armonizare a lumii, în condiþii de extremã complexitate, însã ºi o nouã utopie, capabilã sã exacerbeze tensiunile dintre majoritari ºi grupurile minoritare de orice fel. E o chestiune de mãsurã, de nuanþã, asupra cãreia am încercat numai sã atrag luarea-aminte.

Apãrut în *Caiete critice*, nr. 6-7, 1999, pp. 113-118.

---

1. Steve Olu Michael, „Models of multiculturalism : implications for the twenty-first century leaders", în *European journal of intercultural studies*, 8, 1997, 3, pp. 231-245.
2. *Ibidem,* p. 235.
3. J. Piaget, *Înþelepciunea ºi iluziile filozofiei,* Bucureºti, 1970.
4. Yves Charles Zarka, „L'ultra-modernité en politique. Sur la triple crise de l'État-nation, de la liberté individuelle et du travail", în *Commentaire*, 83, 1998, pp. 633-640.

A regîndi ºi asuma critic trecutul

Alexandru Zub

Mãrturie a unor contemporani de vârste ºi profesii diferite, bilanþ subiectiv în miezul unei epoci de penibilã tranziþie, dialog *sui generis* asupra unei identitãþi colective mereu controversate, indecise, fluctuante, volumul de faþã[1] este înainte de orice un ºir de interogaþii despre noi înºine, ca indivizi ºi ca popor, interogaþie la care nimeni nu poate da însã rãspunsuri definitive.

Asemenea încercãri s-au mai fãcut, chiar dacã în alte forme. A fost preferat uneori dialogul, ca în ancheta întreprinsã de Felix Aderca asupra generaþiei sale (1929) sau de Ion Biberi, îndatã dupã ultimul rãzboi mondial, pentru a circumscrie ceea ce el credea cã va fi *Ziua de mîine* (1945). Alteori, s-a recurs la metoda antologicã, întocmindu-se crestomaþii de texte semnificative pentru unele curente („epoci de culturã", dupã expresia lui Iorga), precum iluminismul, paºoptismul, junimismul, gîndirismul, „realismul socialist" etc. Ori s-au antologat texte despre mari momente istorice, precum Unirea ºi Rãzboiul Independenþei, pentru a nu aminti decît douã dintre preocupãrile noastre obsedante, strâns conexate ºi solidare pânã la identitate.

Antologiile globale privind gîndirea social-politicã din spaþiul danubiano--carpatin (extinsã uneori spre filosofie) au fost concepute în aºa fel încît sã punã în evidenþã, mai ales în ultimul sfert de veac, aceleaºi elemente: progres continuu, luptã de clasã, solidaritate „naþionalã" pe linia cîtorva idei. Convergenþa acestora þine de structura unui anumit tip de discurs: *vulgata* istoriograficã, din care trebuia sã se alimenteze noua conºtiinþã civicã, *omul nou*. Excepþie fac crestomaþiile scoase în exil, dintre care *Omul ºi pãmîntul românesc*, de Mihai Niculescu (1955), ºi *Discursul contemporan*, de Ioan I. Mirea (1977), meritã a fi consemnate.

Sã ne amintim, sub acest unghi, cã paºoptiºtii, rãu serviþi în elanurile lor de situaþia geopoliticã, au fãcut din Unirea Principatelor „cheia de boltã" a întregului edificiu naþional (Kogãlniceanu) ºi cã o întreagã generaþie se

---

1. Iordan Chimet (ed.), *Momentul adevãrului*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996.

rostea, o datã cu Bãlcescu, prin acest sorit: „Nu poate fi fericire fãrã libertate, nu poate fi libertate fãrã putere, ºi noi românii nu putem fi puternici pânã cînd nu ne vom uni cu toþii în unul ºi acelaºi corp politic". Numai prin unire se putea dobîndi forþa care sã garanteze libertatea, condiþie indispensabilã a fericirii. Ordinea termenilor nu e cîtuºi de puþin aleatorie. Istoricul ºtia cã scopul nostru ultim e fericirea ºi cã aceasta depinde în orice caz de libertate. Un alt contemporan se întreba cum sã se elimine rãul din societatea româneascã ºi rãspundea numaidecît cã, de oriunde ar veni, dinãuntru, din exterior sau din ambele direcþii, rãul poate fi stârpit numai prin unire. Unirea a fost, pentru generaþiile care au edificat România modernã, un *credo* inebranlabil, care le-a dat tãrie în momente de cumpãnã ºi le-a fãcut sã înfrunte marile deziluzii ce însoþesc orice operã de istorie. Un idealism salutar le-a permis sã insiste ºi atunci cînd ºansele de izbîndã erau nesigure, ca de atâtea ori, sau cînd totul pãrea pierdut, ca într-o lungã, dramaticã perioadã din primul rãzboi mondial.

Istoria nu e nici drum drept, nici cãrare bãtutã. ªi rareori se întâmplã ca militanþii pentru un mare ideal sã aibã cîºtig de cauzã. De obicei, cauza se impune mai târziu, prea târziu, peste hecatombele ei de jertfe. Dacã i-am pomenit pe unioniºti, este pentru cã ei reprezintã, în istoria noastrã, un caz rar de izbîndã însoþitã de conºtiinþã pe mãsurã, lesne degajabilã din scrisorile unor protagoniºti de talia lui Kogãlniceanu sau Alecsandri. I-am amintit ºi fiindcã, la un alt palier al istoriei, pe altã volutã a spiralei, problemele lor sunt parcã ºi ale noastre. Istoria nu se repetã, evident, însã comportã analogii ºi sugereazã modalitãþi de conduitã al cãror folos practic nu trebuie subestimat. Sursã dinamogenã, în sensul despre care vorbea Goethe, referindu-se la entuziasmul pe care-l poate stârni adesea, istoria a produs uneori istorism (*Historismus, historisme, historicisme, storicismo*), concept ambiguu, care a dat loc la numeroase dispute, fãrã a-ºi epuiza încã resursele. Secolul al XIX-lea a fost prin excelenþã un „secol al istoriei", iar secolul XX a cunoscut (prin naþionalism-socialism ºi naþional-comunism) distorsiuni inimaginabile, cu urmãri dintre cele mai grave pentru umanitate. Exegeze recente, precum *Le passé d'une ilusion* (1995) de François Furet, subliniazã intima înrudire dintre ele, comunismul ºi fascismul constituind niºte fenomene deductibile, pânã la urmã, din mitul fondator al modernitãþii: Revoluþia francezã.

Pentru noi, acest secol al XX-lea a însemnat ieºirea din letargia produsã de o lungã parantezã fanariotã. „Deºteaptã-te, române, din somnul cel de moarte!" nu e o simplã metaforã, într-un discurs de mobilizare civicã, ci expresia unei realitãþi pline de dramatism, pe care tranziþia spre modernitate o fãcuse, în ultimele decenii, încã mai evidentã. Cadenþa febrilã a schimbãrilor, sentimentul de incertitudine, de înnoiri intempestive erau de naturã

sã alimenteze o psihozã caracteristicã, am putea spune: acea psihozã a tranziþiei care îl fãcea pe Kogãlniceanu sã caute în istorie, limbã, tradiþie, un factor de echilibru. „Sã ne þinem, îndemna el, mai ales de cele trecute, ele pot sã ne scape de pieire! Sã ne þinem de obiceiurile strãmoºeºti atât cît nu sunt împotriva dreptei cugetãri! Sã ne þinem de limba, de istoria noastrã, cum se þine un om, în primejdie de a se îneca, de prãjina ce i se aruncã spre scãpare!” E un pasaj memorabil, din care înþelegem cã istoricul dorea sã se raporteze la trecut în limitele raþiunii ºi cã trecutul avea de jucat un rol de seamã, vital, în redresarea societãþii româneºti. Va insista asupra acestui rol ºi în celebrul *Cuvânt* rostit la Academia Mihãileanã, precizând acum ºi cã „istoria, dupã Biblie”, este „cartea de cãpetenie a popoarelor”, dat fiind cã din ea se pot extrage reguli de conduitã, sfaturi, învãþãturã, „îndemn la slavã ºi la fapta bunã”. *Istoria, dupã Biblie*... ªi aici ordinea se cuvine subliniatã, fiindcã avem de-a face cu un sistem coerent de valori, faþã de care întemeietorii statului român modern (se pot aminti destule nume!) au manifestat cel mai deplin respect. G. Cãlinescu vorbea, în acest sens, despre un „mesianism pozitiv”, pentru a-l deosebi de „mesianismul ceþos, egotist” al altor militanþi din epocã. Fericita îmbinare dintre aceastã propensiune idealistã, indispensabilã în orice mare operã, ºi spiritul lor realist, aplicat, critic, se cuvine a fi semnalatã ca o trãsãturã distinctivã ºi exemplarã. Sursã de *exemplu* ea însãºi, istoria îi aducea aminte, ca un îndemn, de „înalta înþelepciune a lui Miron Costin, carele cu aceeaºi mînã purta sabia spre apãrarea patriei ºi condeiul spre scrierea analelor naþionale”. Cronicarul devenise un prototip, un cap de serie tragicã, pe linia cãreia pot fi invocaþi mai ales N. Iorga, ºi G. Brãtianu. Realismul organic pe care Iorga îl identifica la Kogãlniceanu („Mihail al luminii ºi Mihail al sãbiei” totodatã) trebuie reþinut ca o frumoasã formulã, frumoasã ºi exactã, care li se potriveºte ºi altor spirite din epocã: Eminescu, Xenopol etc.

Ultimul amintit, autorul dublei sinteze de istorie naþionalã ºi de teoria domeniului, se remarcã îndeosebi prin justa mãsurã a judecãþii, fie cã era vorba despre trecut sau despre evoluþii curente. Cînd Maiorescu a emis teoria *formelor fãrã fond*, spunând cã civilizaþia noastrã e falsã ºi întrebîndu-se „dacã mai este timp de a aplica remedii”, tânãrul Xenopol i-a replicat, cu bun-simþ ºi comprehensiune, afirmînd cã era vorba despre un proces normal, în cadrul cãruia existau desigur ºi inerente anomalii: „cãci dacã se produc bureþi ºi muºchi pe trunchiul încã verde, nu trebuie sã conchidem de aici cã mãduva însãºi e deja putredã”. Periculoase îi pãreau numai „lipsa de interes, fie pentru bine, fie pentru rãu”, lîncezeala, impasibilitatea, inerþiile de tot felul. Cum sã se combatã toate astea? Printr-o miºcare intelectualã cît mai intensã, prin stimularea spiritului creator, la orice nivel, prin extensia sferei binelui oriunde, oricînd, ceea ce presupune desigur o

conºtiinþã de sine în expansiune. Faþã de pesimismul maiorescian, tânãrul Xenopol credea chiar cã poate sã formuleze o lege de existenþã etnoculturalã: „Cînd un popor a ajuns la conºtiinþa de sine, cînd el a început a se dezvolta, atunci el nu piere pânã nu împlineºte rolul sãu istoric pe pãmînt". Regãsim aceastã idee stimulativã ºi în discursul rostit de acelaºi spirit luminos la mormîntul lui ªtefan cel Mare (1871), unde Xenopol insista ca elementele bune din societate sã se mobilizeze în aºa fel încît sã amplifice continuu sfera binelui. „Rãul, conchidea el, nu este atâta în afarã, cît înãuntrul nostru ºi în contra acestuia este de luptat". Era necesar, prin urmare, sã se obþinã solidaritatea elementului pozitiv, prea rãzleþit încã ºi prea sceptic. Un program ingenios rezulta din analiza situaþiei: „Lucrarea înceatã în interiorul poporului, concentrarea elementului bun, luminarea pãrþii pasive a naþiunii noastre, înþelegerea asupra mijloacelor de propãºire, asupra mijloacelor de îndepãrtare a dezbinãrilor ce ne sfîºie, a relelor materiale ºi morale ce se lãþesc molipsitoare înlãuntrul nostru – iatã lucrarea ce este menitã a aºeza temeliile pe care timpul va ridica odatã viitoarea Românie: lucrare înceatã, darã nesfãrâmatã, ca aceea a polipilor ce rãdicã insule din sânul oceanului, pe care apoi viaþa îºi aºterne covorul sãu, iar nu ca aceea a furtunilor mãrii ce nalþã într-o clipã cumpliþii munþi de spumã, ca iarãºi sã-i cufunde în latul ocean!".

E lesne de sesizat caracterul organicist al unei asemenea reflecþii, care îl leagã pe Xenopol deopotrivã de înaintaºul sãu întru istoriografie, Kogãlniceanu, ºi de marele sãu discipol, N. Iorga. Ar fi un abuz dacã s-ar cãuta aici o definire, oricît de sumarã, a poziþiei acestuia din urmã faþã de problematica noastrã în ansamblu. Istoric de vast orizont, scriitor, ziarist, orator cu faimã nestinsã, el a fost înainte de toate un apostol cu suflet ardent, ale cãrui iniþiative de ridicare a poporului prin culturã i-au asigurat un prestigiu fãrã egal. Sub aceastã laturã, Iorga continua desigur un filon mai vechi, bine conturat ºi în spaþiul istoriografiei, unde nevoia de a scoate masele din inerþie a fãcut sã se evoce insistent eroismul înaintaºilor, marile simboluri din trecut, pe seama cãrora se putea reface speranþa colectivã. Critic, adesea foarte critic faþã de contemporanii sãi, el cãuta în trecut elemente de compensaþie, în cadrul unei pedagogii naþionale de o vitalã însemnãtate. Întrebîndu-se, în pragul secolului nostru, la început de nou an, dacã „se va miºca oare ceva în Sybaris care doarme", istoricul de vocaþie profeticã reitera în fond gestul resurecþional de la 1848, apelul disperat la deºteptare din „somnul cel de moarte". Miºcarea semãnãtoristã, „Frãþia bunilor români", *Neamul românesc*, Partidul Naþionalist Democrat, Liga Culturalã, Universitatea Popularã de la Vãlenii-de-Munte sunt numai cîteva dintre instrumentele folosite în acest scop.

La rândul sãu, V. Pârvan se voia ºi el „ostaº al cauzei celei drepte", elaborând un întreg program de resurecþie, pe calea mobilizãrii corpului

didactic, mai ales, dar ºi având în vedere ansamblul societãþii româneºti, pentru care a întocmit un complex program de renaºtere prin ºcoalã, aºezãminte de ºtiinþã ºi culturã, bisericã. Discursul despre Unire, rostit la Societatea Academicã din Berlin, în 1906, e semnificativ sub acest unghi. „Aºadar, conchidea tânãrul învãþat, muncã sincerã, dezinteresatã ºi cinstitã a fiecãruia în parte, în ramura sa de activitate; subordonarea interesului personal intereselor generale naþionale; purificarea opiniei publice prin boicotarea manifestãrilor de viaþã publicã amoralã sau imoralã; extirparea prin cele mai drastice mijloace a favoritismului ºi politicianismului, iarãºi, din toate domeniile vieþii noastre publice; încurajarea ºi susþinerea din toate puterile ºi cu toatã inima a oamenilor mai bine înzestraþi de fire decît noi ºi care luptã pentru cauza cea bunã ºi dreaptã; alungarea strãinismului de pretutindeni ºi cu toatã energia”, pentru a stimula creativitatea naþionalã. De aici pânã la „fantezia politicã” trimisã în acelaºi an lui N. Iorga, pentru *Neamul românesc*, sub titlul „Se cautã un Bismarck”, nu era decît un pas, pe care studiosul l-a ºi fãcut, sistematizând un întreg program de resurecþie, care trebuie citit în perspectiva luptei pentru idealul naþional. Era un îndemn patetic la acþiune, inspirat din pedagogia lui Fichte ºi dezvoltat apoi într-o „Scrisoare deschisã” cãtre corpul didactic din þarã, nu mai puþin semnificativã pentru dramatismul situaþiei. Modelul era luat din Germania, acelaºi pe care îl invocaserã mai înainte Kogãlniceanu, Xenopol, Iorga. Apolitismului mimat de unii, el îi opunea o fermã angajare: „Trebuie sã facem ºi *politicã*. Dar politica noastrã sã nu fie a unui partid, sã nu fie operã de politicieni care slujesc unui partid pentru a-ºi satisface interesele lor personale, ci sã fie a îndreptãrii energice ºi hotãrâte spre idealul nostru naþional”. Recomanda, prin urmare, „o muncã de apostoli, care nu aºteaptã nici o rãsplatã ºi nu urmãresc nici o glorie pentru ei, ci fac totul pentru binele neamului”. În acest spirit a acþionat el însuºi la Liga Culturalã, unde a avut însã marea decepþie de a fi învinuit de „trãdare”, deoarece insistase într-o conferinþã pentru mãsuri de pregãtire mai temeinicã a angajãrii noastre în conflictul mondial. A trebuit sã se explice, într-un text memorabil, *Pãrerile unui trãdãtor de neam* (1914). Evenimentele i-au dat dreptate. A rãmas totuºi rãnit în adîncul sufletului, iar dupã rãzboi n-a mai admis nici un angajament de naturã politicã. Ceea ce a fãcut însã ca profesor, om de ºtiinþã ºi îndrumãtor cultural constituie un exemplu de angajare civicã, a cãrei expresie cea mai înaltã e desigur faimoasa lecþie inauguralã de la Cluj, „Datoria vieþii noastre” (1919), cu care se ºi deschide volumul sãu *Idei ºi forme istorice*. Se întreba, acolo, „pe ce drum va apuca noua confraternitate spiritualã”, pentru a-i sugera o soluþie eroicã, aceea a unui precursorat conºtient, care presupune sacrificiul de sine, abnegaþia. Ceva mai târziu,

cãutând a defini rostul Academiei Române, el se rostea astfel în numele savantului corp: „Mãrturisim cu toþii acelaºi ideal: luminarea naþiunii, prin opera cunoaºterii de noi înºine; glorificarea României, prin lucrãri de interes mondial, dincolo de hotarele patriei”. Era un fel de a pune în luminã acordul de profunzime existent între vechile aspiraþii de împlinire colectivã ºi programul elitei acum eliberate de obsesia naþionalã ºi dispuse a-ºi concentra eforturile în spaþiul culturii. Marele pariu al noii epoci, din pãcate prea scurtã, þinea de mobilizarea resurselor intelectuale pe linia ºtiinþei culturii, artei. Statul însuºi, în viziunea lui Pârvan ºi a comilitonilor sãi, trebuia sã devinã un stat cultural, ceea ce regele Carol al II-lea va ºi încerca sã realizeze, în deceniul al IV-lea, însã în împrejurãri nu tocmai favorabile, sub unghi geopolitic ºi intern.

Mai cu seamã o idee ar trebui subliniatã în legãturã cu generaþia de dupã primul rãzboi mondial. Este vorba despre încercarea, pânã la un punct reuºitã, de a crea un organism ºtiinþific, menit sã cerceteze realitãþile româneºti, sistematic, pentru a pune la îndemîna factorilor responsabili un temei de legiferare cît mai solid. Ideea s-a nãscut în plinã tragedie a rãzboiului, la Iaºi, unde se adunau, în casa sociologului D. Gusti, intelectuali preocupaþi de soarta þãrii, pentru a defini cît mai bine lipsurile ºi a cãuta soluþiile cele mai adecvate. Se aflau, acolo, între alþii, V. Pârvan ºi V. Madgearu. Primul a ºi scris studiul de direcþie *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, întocmind apoi programul cultural ce urma sã fie pus la lucru de Asociaþia pentru Studiul ºi Reforma Socialã, asociaþie din care se va naºte Institutul Social Român. Ideea de bazã a noului organism era aceea de a înlocui capriciul ºi improvizaþia în sfera politicii cu un studiu sistematic asupra realitãþii, „psihismul anarhic” al elitei cu supunerea la metodã, rigoare, consecvenþã în principii. Etapei noi în care intrase România, o datã cu desãvârºirea unitãþii de stat, trebuia sã-i corespundã noi structuri instituþionale ºi noi forme de expresie în planul creaþiei de orice fel.

Am avut ocazia sã constat mai pe larg, în altã parte, ce a putut însemna aceasta pe tãrâm istoriografic. Observ aici, schematizând desigur, cã, în raport cu noile exigenþe, discursul istoric, orientat pânã nu demult spre slujirea idealului de unitate naþionalã, pãrea depãºit ºi cã o nouã ºcoalã s-a înfiripat în anii ’30 (C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, G. Brãtianu ºi alþii), cu apel mai insistent la metodã ºi la spiritul monografic. Era normal, fiindcã în acest domeniu, dupã o epocã de „romantism”, în sensul unui exces de entuziasm, vine o alta mai criticã, susceptibilã sã aducã mai aproape de realitate oameni ºi circumstanþe. Iorga însuºi, supus de noua generaþie la critici destul de severe, îndemna la mai mult discernãmînt în domeniu, ca ºi în planul mai larg al pedagogiei naþionale. „Am ajuns la vârsta cînd trebuie

sã plecãm în toate de la cunoºtinþa de noi înºine, de la cea mai deplinã ºi serioasã cunoºtinþã a tuturor puterilor ºi slãbiciunilor noastre”, conchidea marele istoric, atent ºi el la exigenþele sporite ale timpului.

Sub aceastã laturã, a cunoaºterii etnopsihologice, e de notat cã, la 1900, C. Rãdulescu-Motru iniþia o anchetã în *Noua revistã românã*, la care au rãspuns, între alþii, fãrã a ne cruþa slãbiciunile ca popor, Al. Macedonski ºi V. Pârvan. Puþin mai târziu, în 1907, D. Drãghicescu publica un amplu volum, *Din psihologia poporului român*, în care virtuþile ºi viciile noastre erau analizate în egalã mãsurã, cu gîndul de a stimula efortul ameliorativ. Amatorii de cliºee mãgulitoare au fost dezamãgiþi, în sfera ºtiinþei, ca ºi în aceea a vieþii social-politice. Exemplul însã a rodit, mai târziu, în cercetãrile întreprinse sub egida Institutului Social Român, în analizele critice subscrise de M. Ralea, I.F. Buricescu, Ernest Bernea etc. Dezmembrarea statalã, repetatele ocupaþii strãine, rivalitãþile interne, între atâþia factori negativi, n-au putut rãmîne fãrã consecinþe în plan etnopsihologic. De unde reacþiile disperate ale unor cãrturari, de la Cantemir la corifeii ªcolii ardelene, de la Eminescu la Cioran, pentru a nu aminti decît puþine repere, între care se situeazã destule tentative de a nuanþa o problematicã inepuizabilã, ce se prelungeºte copios pânã la noi. Psihologia „bietului om sub vremi” prevaleazã. D. Drãghicescu a dedus-o mai ales din poziþia noastrã între Apus ºi Rãsãrit, cu o predominare îndelungã, decisivã, a spiritului oriental. Alþi comentatori, între care cel mai autorizat e, desigur, Mircea Eliade, au vãzut în aceastã poziþie un avantaj, ºansa românilor de a constitui o punte între douã lumi.

Interesant este cã multe dintre observaþiile critice formulate de Drãghicescu reiau, pe cont propriu, unele idei pe care le întâlnim la Maiorescu, Eminescu, Iorga. „Pecetea neisprãvitului” ar rezulta din mai toatã istoria noastrã. „Rezistenþa defensivã, resemnatã, pasivã, supusã, înfrântã” nu poate avea istorie, în tot cazul nu una a demnitãþii colective. Iar „lipsa de dezvoltare proprie, unitarã, omogenã a desfãºurãrii trecutului” ar explica încetineala cu care se articulau instituþiile moderne. ªi Eminescu vorbise despre „lipsa de continuitate în dezvoltare”, deducînd din ea „fragmentarismul în producere” ºi starea politicã. Situaþie realã, pe care Pârvan a ºi sistematizat-o apoi într-un proiect de sintezã, rãmas printre hîrtiile sale de la Institutul de Arheologie, proiect ce atestã, o datã în plus, un neojunimism bine conturat, recognoscibil ºi la alþi analiºti, de mai târziu, ai fenomenului românesc.

Demitizarea, în istoriografie ca ºi în domenii conexe, nu e atitudine recentã, cum se mai considerã adesea, ci una care a însoþit mereu procesul modernizãrii noastre. Am avut ocazia sã observ în altã parte, mai analitic, mai aplicat, cum cãutarea identitãþii la nivel colectiv a produs, în ultimele douã secole, o întreagã mitologie naþionalã, de care abia acum încercãm a

ne desprinde, în profitul unei cunoaºteri de sine. Istoria, în definitiv, e un instrument de autocunoaºtere prin recurs la experienþa înaintaºilor, iar distorsiunile pe care le produce sunt cam aceleaºi peste tot. Fiecare popor evocã, mai mult sau mai puþin insistent, „rãul” sãu, iar sentimentul irealizãrii în istorie nu e specific românesc. Istoria Rusiei îi apare astãzi lui Soljeniþîn ca un lanþ de ratãri, numai cã pe aceastã idee scriitorul aºazã un întreg program de resurecþie, condamnând duhul cîrtelii, lamentaþia sterilã, propensiunea naþionalistã încã atât de prezente.

Naþionalismul este, de altfel, un produs inerent momentelor de crizã, cum s-a putut constata în istoria ultimelor douã secole. Revoluþia francezã i-a conferit un suport doctrinar, de care s-a uzat ºi s-a abuzat din plin. Fantoma lui bîntuie astãzi lumea post-comunistã, a cãrei derutã nu e doar de ordin ideologic. Alianþa paradoxalã, neverosimilã dintre comunismul rezidual ºi naþionalism nu face decît sã-i sporeascã efectele nocive.

Contextul în care se desfãºoarã tranziþia spre un alt tip de societate reclamã atenþie în raport cu orice element de naturã a-i scurta durata ºi a-i diminua convulsiile. Apelul la istorie, ca ºi pe timpul lui Kogãlniceanu, devine mai mult decît legitim. Dacã am fãcut, aici, un mic excurs în trecut este fiindcã de la un istoric se aºteaptã de obicei o perspectivã diacronicã, dar ºi þinând seama de faptul cã problemele noastre de azi nu sunt tocmai strãine de cele cu care s-au confruntat generaþiile ce au construit România modernã. Din secolul al XIX-lea ne vin îndemnuri la solidaritate naþionalã, ca ºi exemple de propensiune democraticã ce comportã un interes indiscutabil pentru actualitate. În acelaºi timp, datele evocate mai sus atestã nevoia stringentã de a reface corpurile profesionale, ca sursã de modele formative ºi echilibru social. Mai e nevoie încã de acelaºi entuziasm ce i-a fãcut altãdatã pe cei mai buni sã-ºi sacrifice interesele de moment în favoarea unora mai înalte, care privesc naþiunea întreagã. Vechea disputã dintre individualismul cultivat de miºcarea liberalã ºi colectivismul acaparant din secolul XX s-ar putea soluþiona, cred, în sensul preconizat încã de la Pârvan: „culturalizarea maselor ºi socializarea personalitãþilor”. Proces anevoios, paradoxal, „utopic”, însã indispensabil în epoca noastrã, cãreia trebuie sã-i dorim o propensiune mai vie spre societatea deschisã.

Dacã e adevãrat cã istoria poate fi cititã *înainte* ºi *înapoi* (A.N. Whitehead), ne putem întreba cum sã abordãm mai cu folos propria noastrã istorie. Desigur, *retrospectiv*, cu intenþia de a recupera cît mai deplin valorile tezaurizate în timp, dar ºi *prospectiv*, pentru a rãmîne cît mai aproape de nãzuinþele oamenilor. Durata întreagã se cuvine pusã în valoare, pe cît posibil, ceea ce înseamnã cã am putea integra astfel mai bine experienþele pe care le-am parcurs. Numai în aceastã perspectivã, sugeratã odinioarã ºi de Iorga, istoria capãtã sens, coerenþã, finalitate. Mai poate deveni ea o sursã de entuziasm,

aºa cum propunea Goethe? Istoria ar trebui, în tot cazul, sã ne ajute la reînnoirea speranþelor. ªi n-o poate face decît punându-ne în situaþia de a regîndi ºi asuma critic trecutul. Cãci împãcarea cu lumea presupune mai întâi împãcarea cu noi înºine, prin înþelegere ºi compasiune. „Poþi oare iubi pe cineva, cînd te urãºti pe tine însuþi? Poþi oare trãi în bunã înþelegere cu alþii, cînd nu eºti de acord cu inima ta? Poþi fi plãcut în societate, cînd eºti plictisit de propria ta existenþã?” Îndoielile lui Erasmus ne vin, stimulatoare, din alt secol, ca un îndemn la *cura te ipsum*, aºa cum ºtiau deja sã se poarte înþelepþii din vechime. Puþinã milã de sine („la charité bien ordonnée...”) nu stricã, atunci cînd e bine cumpãnitã de exerciþiul autocritic, dupã cum nici o mai largã comprehensiune faþã de alteritate.

Între a socoti cã istoria poate da rãspunsuri la orice întrebare ºi a-i nega orice funcþie practicã existã o cale medianã, la care s-ar cuveni sã reflectãm cu toatã seriozitatea, dat fiind cã integrarea la care aspirãm nu e doar o integrare în spaþiu, ci ºi una în timp.

Apãrut în Iordan Chimet (ed.), *Momentul adevãrului*, Dacia, Cluj-Napoca, 1996, pp. 106-110.

Indice de nume proprii

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

În aceeaºi colecþie:

au apãrut:

Încet, spre Europa
Vladimir Tismãneanu în dialog cu Mircea Mihãieº

Locurile unde se construieºte Europa
Adrian Severin în dialog cu Gabriel Andreescu

Al treilea discurs. Culturã, ideologie ºi politicã în România
Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi

Convorbiri neterminate
Corneliu Mãnescu în dialog cu Lavinia Betea

Mai avem un viitor? România la început de mileniu
Mihai ªora în dialog cu Sorin Antohi

Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie ºi moralã în România
Al. Zub în dialog cu Sorin Antohi

în pregãtire:

Urmele timpului
Serge Moscovici în dialog cu Adrian Neculau

www.polirom.ro

Redactor: Lucian Teodorovici

Coperta: Manuela Oboroceanu

Tehnoredactor: Constantin Mihãescu

Bun de tipar: februarie 2002. Apãrut: 2002
Iaºi, Editura Polirom, B-dul Copou nr. 4; P.O. Box 266, 6600
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111; (032) 217440 (difuzare);
http://www.polirom.ro; E-mail: office@polirom.ro
Bucureºti, B-dul I.C. Brãtianu nr. 6, et. 7; P.O. Box 1-728, 70700
Tel.: (01) 3138978; E-mail: polirom@dnt.ro

Tipografia MULTIPRINT Ia[i
Calea Chi[in\ului 22, et. 6, Ia[i 6600
tel. 032-211225, 236388, fax. 032-211252